

ItK

784

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

Kék

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BARTA JÁNOS, CZINE MIHÁLY, KIRÁLY ISTVÁN, KISS FERENC, KLANICZAY
TIBOR, KOMLOVSZKI TIBOR, V. KOVÁCS SÁNDOR, NÉMETH G. BÉLA, SZAUDER
JÓZSEF, TARNAI ANDOR, TOLNAI GÁBOR, VARGA JÓZSEF

1972. LXXVI. ÉVFOLYAM

1972

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

784

Szerkesztőség

Szauder József (főszerkesztő), Komlowszki Tibor (felelős szerkesztő), Németh G. Béla (társ-szerkesztő), Kiss Ferenc, V. Kovács Sándor, Tarnai Andor

A LXXVI. évfolyam munkatársai

Áfra János (Budapest)
 Agárdi Péter (Budapest)
 Arató Endre (Budapest)
 Baránszky Jób László (Budapest)
 Baróti Dezső (Budapest)
 Barta János (Debrecen)
 Benda Kálmán (Budapest)
 Bitskey István (Eger)
 Bodnár György (Budapest)
 Boronkai Iván (Budapest)
 Botta István (Tardos)
 Czére Béla (Budapest)
 Csapodi Csaba (Budapest)
 Csép Ibolya (Budapest)
 Csonka Ferenc (Budapest)
 Csűrös Miklós (Budapest)
 Dán Róbert (Budapest)
 Dávidházi Péter (Budapest)
 Dömötör Sándor (Budapest)
 Dümmerth Dezső (Budapest)
 Fekete Sándor (Budapest)
 Fenyő István (Budapest)
 Ferenczi László (Budapest)
 Fried István (Budapest)
 Gáldi László (Budapest)
 Gömöri György (London)
 Gyenis Vilmos (Budapest)
 Harsányi Zoltán (Budapest)
 Heverdie László (Budapest)
 Holl Béla (Budapest)
 Hopp Lajos (Budapest)
 Horváth Iván (Budapest)
 Illés László (Budapest)
 Imre László (Debrecen)
 Jelenits István (Budapest)
 Julow Viktor (Debrecen)
 Kabdebó Lóránt (Budapest)
 Kardos László (Budapest)
 Katona Béla (Nyíregyháza)
 Kecskés András (Várpalota)
 Kiss Ferenc (Budapest)
 Klaniczay Tibor (Budapest)
 Kocsis Rózsa (Budapest)
 Kolta Ferenc (Pécs)
 Komlowszki Tibor (Budapest)
 Kovács Győző (Felsőgöd)
 Kovács Kálmán (Debrecen)
 V. Kovács Sándor (Budapest)
 Kristó Gyula (Szeged)
 Kósa Pál (Budapest)

Laczkó András (Nagyatád)
 Lőkös István (Eger)
 Lőrinczy Huba (Szeged)
 Makray Magdolna (Budapest)
 Maróti Egon (Szeged)
 Martinkó András (Budapest)
 Melcer Tibor (Budapest)
 Molnár Szabolcs (Bukarest)
 Nagy Miklós (Budapest)
 Nagy Péter (Budapest)
 Nagy Sz. Péter (Budapest)
 E. Nagy Sándor (Eger)
 Nemeskürty István (Budapest)
 Németh Antal (Budapest)
 Németh G. Béla (Budapest)
 Oltványi Ambrus (Budapest)
 Petrányi Ilona (Budapest)
 Pomogáts Béla (Budapest)
 S. Sárdi Margit (Budapest)
 Scheiber Sándor (Budapest)
 Sinka Erzsébet (Budapest)
 Solt Andor (Budapest)
 Sólyom Jenő (Budapest)
 Sótér István (Budapest)
 Stenczer Ferenc (Budapest)
 Stoll Béla (Budapest)
 Szabó Endre (Budapest)
 Szabolcsi Miklós (Budapest)
 Szegedy-Maszák Mihály (Budapest)
 Széles Klára (Budapest)
 Sziklay László (Budapest)
 Szilágyi Ferenc (Budapest)
 Szőrényi László (Budapest)
 Szurómi Lajos (Debrecen)
 Tamás Anna (Budapest)
 Tarján Tamás (Budapest)
 Tompa József (Budapest)
 Vajda Kornél (Budapest)
 Vámos Éva (Budapest)
 Varga Imre (Budapest)
 Varga József (Budapest)
 Varga László (Budapest)
 Vargha Kálmán (Budapest)
 Vargyas Lajos (Budapest)
 Vekerdi József (Budapest)
 Vértessy Miklós (Budapest)
 Voigt Vilmos (Budapest)
 Zubreczky György (Budapest)
 Zsoldos Jenő (Budapest)

TARTALOMMUTATÓ

Tanulmányok

<i>Dávidházi Péter</i> : Gyulai Pál történelemszemlélete	580
<i>Fenyő István</i> : Az irodalmi népiesség elméleti alapvetése	146
<i>Hopp Lajos</i> : Mikes és a korai felvilágosodás	273
<i>Horváth Iván</i> : A grammatikai szemlélet kezdetei a magyar verselméletben	290
<i>Illés László</i> : Viták a proletárirodalom lehetőségéről	173
<i>Kabdebó Lóránt</i> : Berendezkedés a korlátozott életben	457
<i>Kiss Ferenc</i> : Kosztolányi az esztéta	601
<i>Kristó Gyula</i> : Kézai Simon és a XII. század végi köznemesi ideológia néhány vonása	1
<i>Martinkó András</i> : Az európai klasszikus Petőfi	23
<i>Melczér Tibor</i> : Egy költői magatartás kettőssége Babits <i>Jónás</i> könyvében	307
<i>Nemeskürty István</i> : Heltai Ponciánusa és a magyar reneszánsz szórakoztató próza	555
<i>Sötér István</i> : Az európai irodalom megújítása	417
<i>Szegedy-Maszák Mihály</i> : Világkép és stílus Petőfi költészetében	441
<i>Vekerdi József</i> : A Szent László-énekhez	133

Kisebb közlemények

Áfra János: Gárdonyi levele a sályi titkos feliratról. 633. — *Benda Kálmán*: „Eödfny Rimay Klára” 620. — *Botta István*: Fráter Gáspár. 481. — *Dán Róbert*: A szombatos kódexirodalomhoz. 194. — *Dömötör Sándor*: Egy Jókai-elbeszélés keletkezéstörténete. 502. — *Dümmerth Dezső*: Árpádházi Szent Margit halála éve és a legendák. 617. — *Fried István*: Csokonai nyomában. 198. — *Holl Béla*: Fráter Gáspár Mária-éneke. 495. — *Laczkó András*: Szerb Antal történelemszemlélete *A királyné nyakláncában*. 510. — *Maróti Egon*: 'A hamis tanú' története ösforrásának kérdéséhez. 509. — *S. Sárdi Margit*: Petróczy Kata Szidónia verseinek kronológiája. 333. — *Scheiber Sándor*: Mikszáth tárgy-történeti kapcsolataihoz. 344. — *Sólyom Jenő*: Szabédi László *Erős vár*-fordítása. 634. — *Szabó Ede*: Krúdy télmúltja és jövője. 637. — *Széles Klára*: A „compositio” Arany költészetében. 63. — *Szörényi László*: Kármán és Sza'di. 626. — *Szörényi László*: Petőfi *Kördala*: palindromon. 342. — *Szuromi Lajos*: Berzsenyi tizenkettősei. 626. — *Tompa József*: A Szózat *viszály* szavának „viszályai”. 202. — *Vámos Éva*: Erasmus a XVIII. századi magyar ponyván. 621. — *Voigt Vilmos*: Számítógépes ritmus-elemzési kísérlet. 203. — *Zsoldos Jenő*: Az *Extra Hungariam non est vita* reformkori életéhez. 56.

Műelemzések

<i>Jelenits István</i> : Janus Pannonius elégiája a táborozó Balázshoz	355
<i>Julow Viktor</i> : Balassi Katonaénekének kompozíciója	640
<i>Kardos László</i> : Karinthy Frigyes: Találkozás egy fiatalemberrel	358

Vita

<i>Csonka Ferenc</i> : A Dózsa-forradalom első eposzának fordítása	653
<i>Kecskés András</i> : Verselméletünk néhány vitás kérdése (<i>Gáldi László</i> , <i>Vargyas Lajos</i> és <i>Szuromi Lajos</i> hozzászólásával)	515

Adattár

Boronkai Iván: Vitéz János első követi beszédei. 212. — *Dán Róbert—Stoll Béla*: Szenci Molnár Albert ismeretlen levele. 681. — *Gömöri György*: Jegyzetek egy névtelen röpirathoz. 365. — *Kiss Ferenc*: Kosztolányi Dezső levelezéséből. 368. — *Kósa Pál*: Ady Endre ismeretlen levele. 367. — *Németh Antal*: Móricz Zsigmond és a Nemzeti Színház kapcsolata 1935 és 1942 között (Közli: *Vargha Kálmán*). 227. — *Solt Andor*: Madách Imre ismeretlen pályaműve 1842-ből. 683. — *Szilágyi Ferenc*: Fazekas Mihály ismeretlen verse. 74. — *Varga Imre*: A Balaszákról, Balassi Bálintról. 362. — *Varga József*: Ady az új népdalról. 692. — *Vargha Kálmán*: Gelléri Andor Endre levelei az 1930-as évekből. 693. — *Vértesy Miklós*: Gábor Andor levelei Szekfű Gyulához. 80.

Szemle

A Müncheneri Kódex 1466-ból (<i>Stoll Béla</i>)	543
Alexander Bernát: A művészet (<i>Kovács Kálmán</i>)	103
Bán Imre: Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században (<i>Bitskey István</i>)	387
Baróti Dezső: Írók, érzelmek, stílusok (<i>Kovács Győző</i>)	714
Gondos Ernő: Bálint György alkotásai és vallomásai tükrében (<i>Csűrös Miklós</i>)	391
Harsányi Zoltán: Stíluselemzés, 1–2. köt. (<i>Agárdi Péter</i>)	107
Jenei Ferenc: Bártfai László naplójából (<i>Oltványi Ambrus</i>)	248
Jókai Mór összes művei. 45., 54., 59. és 63. köt. (<i>Lőrinczy Huba</i>)	245
Juhász Ferencné: Bródy Sándor (<i>Imre László</i>)	538
Kabdebő Lóránt: Szabó Lőrinc lázadó évtizede (<i>Ferenczi László</i>)	100
Kántor Lajos—Láng Gusztáv: Romániai magyar irodalom. 1945–1970. (<i>Pomogáts Béla</i>)	707
Karátson, André: Edgar Allan Poe et le groupe des écrivains du „Nyugat” en Hongrie (<i>Nagy Péter</i>)	536
Kemény Zsigmond: Élet és irodalom (<i>Szegedy-Maszák Mihály</i>)	719
Keresztury Dezső: Arany János (<i>Nagy Miklós</i>)	390
Lengyel Imre—Tóth Béla: Maróthi György külföldi tanulmányútja (<i>Szörényi László</i>)	252
Mácsa János: Esztétika és forradalom (<i>Kocsis Rózsa</i>)	111
Mezei József: A szimbolista élmény kialakulása (<i>Széles Klára</i>)	716
Mikes Kelemen: Mulatságos napok és más fordítások (<i>Baróti Dezső</i>)	541
Németh G. Béla: Mű és személyiség (<i>Szegedy-Maszák Mihály</i>)	383
Óry Miklós: Pázmány Péter tanulmányi évei (<i>Bitskey István</i>)	723
Poems of Endre Ady (<i>Zubreczky György</i>)	109
Sik Sándor: A kettős végtelen. 1–2. köt. (<i>Baróti Dezső</i>)	394
Sötér István: Az ember és műve (<i>Ferenczi László</i>)	532
Z. Szalai Sándor: Gárdonyi műhelyében (<i>E. Nagy Sándor</i>)	242
Szigeti József: A mű és kora (<i>Komlós Tibor</i>)	105
Tezla, Albert: Hungarian authors (<i>V. Kovács Sándor</i>)	726
Vekérdi László: Németh László alkotásai és vallomásai tükrében (<i>Csűrös Miklós</i>)	240

*

A Katona József Társaság jubileumi évkönyve (*Nagy Miklós*) 554. — A magyar színházak műsora. 1949–1969. (*Tarján Tamás*) 261. — A magyar szociológiai irodalom bibliográfiája. 1. köt. (*Varga József*) 115. — Anthologia Literaturii Maghiare. 1–4. köt. (*Molnár Szabolcs*) 553. — Bálint György: Az utolsó percek. (*Varga József*) 405. — Csanda Sándor: Harmadik nemzedék. (*Kovács Győző*) 260. — Csapodi Csaba: Das ungarische Bibliothekswesen. (*V. Kovács Sándor*) 407. — N. Dely Zsuzsa: A fiatal Jókai nyelve és stílusa. (*Katona Béla*) 258. — Domokos József: Áchim L. András. (*Varga József*) 732. — T. Erdélyi Iona: Irodalom és közönség a reformkorban. (*Heverde László*) 257. — Földes László: A lehetetlen ostroma. (*Nagy Sz. Péter*) 116. — Györffy György—Kürcz Ágnes: István király emlékezete. (*V. Kovács Sándor*) 546. — Harsányi Zoltán: Stíluselemzés. (*Kolta Ferenc*) 734. — Hermányi Dienes József: Nagyenyedi Demokritus. (*Makray Magdolna*) 547. — Kántor Lajos: Alapozás. (*Vajda Kornél*) 261. — Katona Béla: Krúdy Gyula pályakezdése. (*Czere Béla*) 403. — Komoróczy György: Hajdú-Bihar megye helytörténetírása. — Városigazgatás Debrecenben 1848-ig. (*Varga Imre*) 118. — Kónya Judit: Sarkadi Imre alkotásai és vallomásai tükrében. (*Harsányi Zoltán*) 551. — Kovách Géza: Erdélyi jobbágyok panaszlevelei. (*Tamás Anna*) 730. — V. Kovács Sándor: Magyar humanisták levelei. (*Csapodi Csaba*) 255. — Kőpeczi Béla: A Rákóczi-

szabadságharc és Európa. (*Gyenis Vilmos*) 399. — Köteles Pál: Iosif Vulcan a Kisfaludy Társaságban. (*Lőkös István*) 731. — Ladó János: Magyar utónévkönyv. (*Nagy Miklós*) 263. — Magyar Szó. Tavasz. 1919–1920. (*Varga József*) 549. — Mályusz Elemér: Az V. István-kori gesta. (*Kristó Gyula*). 397. — Móricz Zsigmond: Erdély. 1–3. köt. (*Sinka Erzsébet*) 733. — Orbán Balázs: Székelyföld képekben. (*Hopp Lajos*) 114. — Pál Balázs: Kós Károly. (*Csép Ibolya*) 552. — Pap Károly: Azarel. (*Petrányi Ilona*) 117. — Pap Károlyné: Fények és fénytörések. (*Petrányi Ilona*) 405. — Papp Géza: A XVII. sz. énekelt dallamai. (*Stoll Béla*) 398. — Pražák, Richard: Bibliografie ceskoslovenské hungaristiky za léta 1966–1968. (*Sziklay László*) 407. — Régi magyar világjárók. (*Szilágyi Ferenc*) 256. — Scheiber Sándor—Zsoldos Jenő: Kiadatlan Mikszáth-levelek az Országos Széchényi Könyvtárban. (*Barta János*) 403. — Scheiber Sándor—Zsoldos Jenő: Ó mért oly későn... (*Lőrinczy Huba*) 731. — Somlyó György: A költészet évadai. 3. köt. (*Csűrös Miklós*) 735. — Steinert Ágota: Küzdelem a harmóniáért. (*Baránszky Jób László*) 550. — Szakáts István: Battonya hírlapirodalma. (*Stenczer Ferenc*) 115. — Talpassy Tibor: A holtak visszajárnak. (*Csűrös Miklós*) 552. — Tamás Anna: Az Életképek. (*Fekete Sándor*) 548. — Tánczos Gábor: Mit olvasnak a fiatalok? (*Sinka Erzsébet*) 262. — Tóth István: Alkinoosz kertje. (*V. Kovács Sándor*) 113. — Várady-Sternberg János: Útak és találkozások. (*Hopp Lajos*) 259. — Voit Pál: A barokk Magyarországon. (*Klanczay Tibor*) 401. — Weber Antal: A szentimentalizmus. (*Kovács Győző*) 729.

Krónika

A hetvenöt esztendő ItK (<i>Németh G. Béla</i>)	265
A Reneszánsz-kutató Csoport 1971. évi munkája (<i>Klanczay Tibor</i>)	411
Az MTA Irodalomtudományi Intézet tudományos tevékenysége 1971-ben (<i>Varga László</i>)	120
Az MTA Irodalomtudományi Intézet 1972. évi tevékenységéről (<i>Varga László</i>)	738
Intézeti hírek. 1972. január 1—december 31.	743
Janus Pannonius-ülésszak (<i>V. Kovács Sándor</i>)	130
Kömlös Aladár köszöntése (<i>Németh G. Béla</i>)	409
Nekrológok	
Dezsényi Béla. 1907–1972. (<i>V. Kovács Sándor</i>)	742
Fenyő Miksa. 1877–1972. (<i>Szabolcsi Miklós</i>)	416
Juhász Ferencné. 1928–1972. (<i>Bodnár György</i>)	740
Jan Mišianik. 1914–1972. (<i>Klanczay Tibor</i>)	743
Zsoldos Jenő. 1896–1972. (<i>Dán Róbert</i>)	742
Szimpozion a pozsonyi egyetem magyar tanszékének ünnepére (<i>Arató Endre</i>)	413
<i>Bibliográfia</i>	
Magyar irodalomtörténetírás. 1971. (<i>V. Kovács Sándor</i>)	746

Melléklet

Az ItK 1971. (LXXV.) évf. tartalom- és névmutatója.

NÉVMUTATÓ

- Aba Sámuel 16
 Abafáy Gusztáv 713
 Abancourt Károly 251
 Abafi Lajos 266, 541
 Ábel Jenő 131, 256, 486
 Abodi Béla 241
 Abraham, Pierre 129
 Áchim L. András 732—733
 Acél 703
 Acquaviva 725
 Aczél Tamás 727
 Addison, Joseph 285
 Adler, Emil 154
 Áfra János 633
 Ady Endre 68, 85, 103—105, 107—111,
 116—117, 123, 177, 243, 245, 260, 264,
 307—308, 361, 367—368, 384, 386, 395—
 396, 404, 410, 413, 416, 521, 536—537,
 540, 549—550, 553, 601, 607, 609—614,
 630—631, 638, 692—693, 709, 715—716,
 727—728, 732—733, 735—736, 740—741
 Agárdi Ferenc 256, 392
 Agárdi Péter 109, 124
 Aggházy Mária 401
 Ágoston János 163
 Ágoston, Szent 287, 313, 315—316, 319—
 322, 330, 542
 Aimé-Poujet, F. 286
 Aiszóposz 284, 622
 Ákos Károly 515
 Ákos mester 397
 Alber (provincialis) 725
 Albert herceg 224, 226
 Albert szolga 484
 Albrecht főherceg 317
 Alcuinus 144, 214
 Alexander Bernát 103—105
 Alfieri, Vittorio 54, 534
 Alijev, R. M. 626
 Alistáli Márton 574
 Almási Miklós 709
 Alszeghy Zsolt 496
 Altenkirch, R. 350
 Altmann 253—254
 Amade László 155
 Amant, Saint 287
 Ambrus (Rubletzky) Géza 553
 Ambrus Zoltán 638, 732
 Amiel 446
 Anderson, Sherwood 181
 III. András 14
 András László 401
 Angyal Bandi I. Ónody András
 Angyal Dávid 80—81, 84—85, 87, 94, 97
 Angyal Endre 622
 Anjou Károly 619
 Annunzio, Gabriele, D' 370
 Anonymus I. P. mester
 Antal Sándor 116
 Antalffy Endre 334, 336
 Antalffy István 351
 Ányos Pál 76, 170, 200, 728
 Apácai Csere János 107, 275, 728, 744
 Apáthi Kiss Sámuel 163, 171
 Apáti Ferenc 553
 Apor Péter 603
 Apponyi Miklósné 336
 Áprily Lajos 261, 552, 635
 Aquinói Szent Tamás 13, 20—21, 137
 Aragon, Louis 458
 Aragóniai Beatrix 255
 Arany János 36, 47, 63—73, 76, 85—86,
 103, 120, 147, 163, 165, 168, 170, 254, 265,
 268—269, 290—306, 323, 342, 383—385,
 390—391, 409, 422, 446, 459, 506, 509, 515,
 517, 521, 523—524, 526, 553, 584—585,
 587, 590, 592—593, 603, 614, 631—632,
 693, 719, 722, 727—728, 731
 Arany László 271, 384—386, 517, 521—522
 Arányi Lajos 196
 Arató Endre 415
 Ardolphus, Johann 724
 Aretino, Pietro 570
 Arghezi, Tudor 116
 Ariosto, Lodovico 386
 Arisztogeiton 90
 Arisztotelész 390—391, 534, 624
 Arneth, Alfred Ritter von 89
 Arnim, Elisabeth 421
 Arnold 445
 Arnoldus de Bawaria 142
 Árpád (fejedelem) 14, 16, 155
 Árpádházi Szent Margit 617—620
 Árva Vince 131
 Asbóth János 256, 593
 Asturias 736

- Aszafós Mihály 388
 Asztalos István 712—713
 Atádi Vilmos 506
 Attila 1, 7—8, 11—14, 16—17, 21, 136,
 155, 169
 Augustinus Moravus 658
 Augustus 33
 Augusz Antal 251
 Aumüller 649—650
 Austerlitz, Róbert 290, 292, 305
 Awerbach 185
 Azor, Juan 724
- Babel, Iszaak Emmanuilovics 183
 Bábi Tibor 260
 Babits Mihály 72, 86, 100—102, 116, 141—
 142, 240—241, 261, 307—332, 368, 410,
 459, 532, 537, 550, 606—607, 609, 612—
 613, 727—728, 740
 Bajcsy-Zsilinszky Endre 552, 732
 Bajor Andor 712
 Bajra Gizi 236
 Bajza József 31, 49, 147, 249, 311, 553, 683
 Bakó Elemér 110
 Bakócz Tamás 408, 656—657, 672, 676
 Bakóczy Lajos 482
 Bakos Ákos 457
 Bakos Zsuzsánna 337
 Balasov, N. I. 121, 127, 411
 Balassa Ferenc 195
 Balassi Ádám 362—364
 Balassi András 362—364
 Balassi Bálint 105—107, 170, 260—261, 303,
 336, 338, 362—365, 412, 414, 523, 553, 568,
 621, 631, 640—652, 728, 743, 745
 Balassi Ferenc 362—364
 Balassi Gábor 362—364
 Balassi Imre 362—365
 Balassi János 362—364
 Balassi Menyhért 363—364
 Balassi Simon 362
 Balassi Zsigmond 362—364, 644
 Balázs Béla 116, 180
 Bálint György 391—395, 405
 Bálint Sándor 268, 270
 Bálint Tibor 554, 711—714
 Bălcescu, Nicolae 53
 Balla Károly 116, 158
 Ballagi Aladár 80—83, 85—87, 89, 266—
 267, 486
 Balog János 113
 Balogh Edgár 188, 413, 709, 712
 Balogh István 151, 509
 Balogh János 251
 Balogh Péter 74, 76—77
 Balzac, Honoré de 28, 30, 419, 429—430,
 434—435, 438, 441, 534
 Bán Imre 130—131, 148, 274, 387—389,
 728
 Bánffy Miklós 237
 Bánfy János 677
 Bánóczy József 103
- Bányai Elemér 116
 Barabás Miklós 248
 Baramkin, E. 186
 Baránszky Jób László 65—66, 70—71, 551
 Bárány György 77
 Baranyai Decsi János 60
 Baranyi Imre 257
 Barbari, St. 411
 Barbeyrac 255
 Barbusse, Henri 178, 181, 190
 Bárczi Géza 642
 Barcs Imre 457
 Barcsai Zsigmond 681—682
 Barcsay Ábrahám 170
 Báróczy Sándor 510
 Baróti Dezső 274, 396, 543, 714—716
 Baróti Szabó Dávid 200
 Barta András 404
 Barta János 246, 282, 391, 403, 540, 727
 Bartalis János 712—713
 Bártfay László 248—252
 Barthes, Roland 468
 Bartha Dénes 61
 Bartók Béla 24, 383, 395, 416, 736
 Bartoniek Emma 12
 Bashuysen, ifj. 253
 Bata Imre 124
 Báthori István fejedelem 572
 Báthori István nádor 661, 665—666, 674
 Báthori Miklós 408
 Báthory Anna 228
 Báthory István I. Ecsedi Báthory István
 Batsányi János 170, 291, 295—296, 627, 631,
 648, 715, 730
 Batta György 260
 Baudelaire, Charles 23, 39, 50, 101—102,
 385—387, 409, 417, 447, 455, 534, 536, 538,
 550, 615, 719, 722
 Bayle, Pierre 253, 285
 Beatrix I. Aragóniai Beatrix
 Becher, Johannes R. 180, 183, 190
 Beck, Jakob Christoph 252—254
 Beck Károly 30, 47—49, 51
 Becker, Herbert 181
 Becskeházi alispán 504
 Bednij, Gyemnaj 112, 183
 Béguin, Albert 417
 Bejthe István 78
 Beke Albert 292, 294
 Beke Dániel 195
 Beke György 713
 Békefi Remig 490
 Békés István 61, 621
 Beksics Gusztáv 86
 Bél Mátyás 56, 60—61
 Béla herceg 619
 IV. Béla 7—8, 11, 617—619
 Béládi Miklós 123—124, 128, 241, 740, 744
 D. Bélay Ödön 351
 Belia György 368
 Bellarmino, Roberto 725
 Bélley Pál 121
 Bembo, Pietro 253

- Bencsik Sándor 256
 Benda Kálmán 277, 401, 621
 Bene Ede 127—128
 Bene Ferenc 251
 Benedek Elek 403
 Benedek Marcell 116, 312
 Benfey 268
 Beniczky Ferencné 362
 Beniuc, Mihai 553
 Benjámín László 124, 189, 551, 727, 744
 Benn, Gottfried 181, 190, 385—386, 458
 Benserade 287
 Benz, Richard 556
 Benyovszky Mór 256—257
 Beöthy Zsolt 94, 267, 269, 271—272, 383—384
 Béranger, Pierre Jean 24—25, 29, 32, 38—39, 47—48, 51—52, 63, 438, 445
 Berczik Árpád 693
 Bercsényi Miklós 284, 341
 Berde Mária 554
 Berelson 738
 Bergson, Henri 103, 243, 327—328, 396
 Beriszló Péter 660
 Berkeley 603
 Bernát, Szent 254
 Beroaldo, Filippo 282
 Bertran de Born 646
 Berze Nagy János 5, 354, 736
 Berzenczey László 257
 Berzeviczy Gergely 149
 Bereznyí Dániel 32, 76, 170, 198, 369, 371, 611, 626—632, 641
 Bessenyei György 122, 155, 170; 621, 632, 715, 728
 Bethlen Gábor 228, 582
 Bethlen István 681—682
 Bethlen Miklós 115, 275, 553
 Bezerédy István 251
 Biha, Otto 181, 191
 Bill, Ole 248
 Binder Jenő 509
 Biró Ferenc 122
 Biró Lajos 257
 Biró Sándor 56
 Bisztray Gyula 344, 347, 403
 Bitskey István 389, 725
 Bjelinszkij, Visszarion Grigorjevics 436
 Blair, Hugh 290—291, 296
 Blake, William 424, 442, 447, 534
 Blumauer, Alois 201
 Bobrowsky 386
 Bocatius János 113—114
 Boccaccio, Giovanni 576
 Bocskay István 582
 Bod Péter 288, 682
 Bodnár Ferenc 543
 Bodnár György 120, 123—124, 126, 738, 740—741, 743—744
 Bodnár Zsigmond 267
 Bodor Ádám 713
 Bodor Pál 713
 Bodrogi Tibor 737
 Bodrogligeti András 626
 Bogáti Fazekas Miklós 196—197, 575
 Bogdanov, A. 185
 Bohuniczky Szeffi 240, 694
 Boierus, Laurentius 725
 Boileau, Despreaux Nicolas 28, 429, 534
 Boisdeffre, Pierre de 713
 Bojtár Endre 124, 128—129, 739
 Bojti Veres Gáspár 681—682
 Bóka László 116, 262, 627, 642, 728
 Bollème 621
 Boncza Berta 367, 550
 Boncza Miklós 367—368
 Bonyhai Gábor 72, 739, 773
 Bor Kálmán 124, 151, 744
 Bori Imre 117, 241, 707
 Bornemisza Ferenc 114
 Bornemisza János 672
 Bornemisza Péter 261, 485, 555, 568—570, 572—573, 576—577, 729, 745
 Boronkai Iván 212, 255, 412
 Boros György 197
 Boross Mihály 62
 Borovszky Samu 489, 504, 621
 Borsa Gedeon 135, 407, 485, 492
 Borsody Bevilaqua Béla 256
 Borsos Miklós 130
 Borsos Tamás 256
 Borzsák István 130—131, 411
 Bos, J. B. du 401
 Bosco, Umberto 43
 Bossuet 287
 Bot Béla 230, 234
 Bóta László 5, 412
 Bothár 365
 Botka Ferenc 111, 121
 Botond 14
 Botta István 412, 495, 744
 H. Bottyányfó Éva 543
 Bouhours, D. 389
 Bouterwek 199
 Bölöni Farkas Sándor 256—257
 Bölöni György 116
 Börne, Ludwig 33, 50
 Böszörményi 77, 472
 Böttiger 199
 Bözödi György 712
 Branca, Vittore 27, 40
 Brandler 177
 Brandsch Rudolf 95
 Brant, Sebastian 77
 Brassai Sámuel 521—522
 Braun Róbert 116
 Brecht, Bertolt 183, 187, 189, 651
 Bredár Gyula 415
 Bredel 180, 183
 Brenner Dezső 369—370, 376
 Brentano, Bernard von 30, 49, 181, 421, 512
 Bresztovszky Ernő 178
 Breton, André 178
 Briquet 133
 Brjuszov, V. J. 602
 Brochon, Pierre 621

- Brodaries István 121, 255, 412
 Bródy Sándor 108, 262, 410, 538—540, 553,
 638, 717, 741
 Brontë, Emily 434
 Brtán, Rudo 200—201, 414
 Brunetière, Ferdinand 26, 534, 602
 Bruszilov 87
 Buber, S. 353
 Bucharin, N. 178, 182
 Buck, Rudolf 153
 Bucsanszky Alajos 63
 Budai Ézsaiás 199
 Budai Parmenius István 256
 Bull, Ole 251
 Bulwer 248
 Buonarrotti 52
 Burckhardt, Jacob 266, 272
 Burde, G. 347
 Burke, Edmund 720
 Burns, Robert 29, 428, 534
 Butler, Samuel 720
 Buzinkay Mihály 270
 Büchler Zsigmond 348
 Büchner, Georg 243
 Bürger, Gottfried August 154, 417, 422, 426,
 431, 433
 Byron, George Noel Gordon 24, 32, 36, 39,
 48, 53, 69—70, 251, 422, 424, 428—429,
 432, 436—437, 446, 533

 Cabet, Etienne 47, 52
 Caesar, Caius Julius 222, 224, 253
 Cagliostro 511
 Cajanus 290
 Campan, Mme 512
 Camus, Albert 532
 Canisius, Petrus 725
 Cantú 53
 Capeci, Ferrante 724
 Capote, Truman 344
 Carlyle, Thomas 720
 Cassian, Nina 553
 Caстан, Félix 127, 129, 411—412
 Cato, Marcus Porcius 663
 Catullus, Caius Valerius 131
 Caudwell, Christopher 188
 Cazamian, Louis 41—42
 Ceccotti, Giambattista 724
 Celan 458
 Cervantes, Saavedra, Miguel de 54, 322
 Chamberlain, Houston Stewart 91—92
 Chapelle, Jean de la 401
 Charlotte, Elisabeth 88
 Charron 286
 Chateaubriand, François-René de 32, 37, 54,
 425, 427, 430, 435, 438, 532
 Chaunu, Pierre 542
 Chénier, André 425, 429—433, 534
 Chinezu, Ion 553
 Chladni 304
 Chmel, R. 414
 Chomel, N. 285

 Chomsky, Noam 300
 Chrupek Jenő Edgar 382
 Chrysostomus 285
 Cicero, Marcus Tullius 217, 222, 224—225,
 254—256, 352, 389, 644
 Claudius, Matthias 48
 Clawert, Hans 558
 Clergue 736
 Clousier, Veuve 624
 Cocteau, Jean 181
 Coleridge, Samuel Taylor 29, 32, 39, 101,
 422, 424, 428—430, 434, 443, 445—447,
 534
 Collingwood, R. G. 580, 589—590
 Comte, Auguste 720
 Condillac 290
 Conradi Ignác Róbert 114
 Constant, Benjamin 430
 Cotta 201
 Crassus 658—659
 Croce, Benedetto 307
 Curtius, Ernst Robert 41, 266, 268
 Cyrano de Bergerac 287
 Czakó (titkár) 228
 Czegle Imre 412
 Czére Béla 405
 Czillei 216, 219
 Czine Mihály 707
 Czirquenai Czahel Benedek 491
 Czuczor Gergely 414

 Čajak, Ján 260
 Csáki Miklós 667
 Csákyne Forgách Éva 333
 Csalog Zolt 351
 Csanád Béla 617
 Csanádi Imre 727
 Csanda Sándor 260, 414
 Csánki Dezső 1
 Csapláros István 415
 Csapodi Csaba 131, 256, 407—408, 412, 414
 Csapody István 489
 Császár Elemér 140, 142, 266—267, 272, 391,
 728—729
 Császár Zoltán 655—656, 664, 668, 670
 Csáth Géza 116, 262
 Csehi Gyula 188, 634, 710
 Čelakovský 202, 422, 433, 436—437
 Csengery Antal 63, 101, 592
 Csengery János 352
 Csép Ibolya 552
 Cserei Mihály 335
 Csetri Lajos 41
 Csóka J. Lajos 1, 7—8, 10—11, 14
 Csokonai Vitéz Mihály 78, 122, 151—152,
 167, 170, 198—202, 264, 291—292, 294—
 296, 346, 432, 443, 603, 621—622, 631—632,
 728, 730, 742
 Csokonyai János 345
 Csomasz Tóth Kálmán 144, 196, 489, 501
 Csonka Ferenc 653

- Csontváry Kosztka Tivadar 24, 736
 Csoóri Sándor 727
 Csorba Győző 131
 Csűrös Miklós 242, 394, 553, 736
 Csüry Bálint 522
- Dabit, Eugéne 188
 Daczó János 335
 Dahlmann 268
 Dallos Sándor 697
 Dan, J. 347
 Dán Róbert 194—195, 197, 681, 742
 Dante Alighieri 33, 35, 42, 244, 320, 322, 386, 512, 525—526
 Darányi Ignác 403
 Darholz Kristóf 363
 Darvas József 551
 Darwin, Charles 243, 270
 Daudet, Léon 539
 Dávid András 131, 411
 Dávid Ferenc 113—114
 Dávidházi Péter 580
 Davidson, I. 350
 Davis, J. F. 291, 293
 Dayka Gábor 200, 632, 715
 Deák Ferenc 86, 315, 384, 390, 409, 539, 582—583, 588—590, 592, 720
 Deák Imre 501
 Deák Tamás 116
 Decebalus 672
 Deckert, H. 212
 Décsy Gyula 543—544, 546
 Decsy Jenő 378
 Decsy Júlia 378
 Decsy Sára 378
 Deér József 3
 Defoe, Daniel 400—401
 Dekobra, Maurice 181
 Delaisement, G. 344
 Delavigne, Casimir 437
 Delille, Jacques 429—430
 Delpire, Robert 622
 N. Dely Zsuzsa 258
 Deme László 415
 De Quincey 447
 Dér Zoltán 368
 Derathé, Robert 153
 Dercsényi Dezső 546
 Drekovits Gyula 183
 Derkovits Jenő 185
 Déry Tibor 346—347, 537, 698, 727, 734, 740
 Déryné Széppataki Róza 151
 Desbarreaux, Jacques Vallée 287
 Descartes, René 54, 442
 Desmoulins, Camille 52
 Dessewffy Emil 58—59
 Dessewffy János 483
 Dessewffy József 146, 168, 631
 Detre 377
 Devecseri Gábor 301
 Dezsényi Béla 742
- Dézi Lajos 266, 485, 496, 682
 Dhuoda 144
 Dick Manó 80—81, 86, 96
 Dickens, Charles 24, 28, 48, 247, 404, 419, 434, 436, 439, 539, 720, 722
 Dickinson, Daniel 719
 Diderot, Denis 32
 Diener-Dénes József 116
 Dienes Valéria 327
 Dilthey, Wilhelm 241, 267, 512
 Dimsic, A. 123
 Diocletianus 557, 569, 573
 Diósy Márton 62
 Diószegi András 81, 124, 404
 Diószegi Sámuel 77—78
 Diószegi Tibor 371
 Divéky Adorján 366
 Döbbek, Wilhelm 154
 S. Dobos Ilona 345, 349, 354
 Dobó István 363—364
 Dobos László 260
 Dobrakutjai Mihály 490
 Dobroljubov, Nikolaj Alexandrovics 30
 Dobronoki 492
 Dobrowsky 200, 422
 Dóczy Orbán 408
 Domanovszky Sándor 1—2, 7—8, 14—16, 18
 Domokos József 732
 Domokos Márton 74
 Domokos Sámuel 731
 Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 435—436
 Douen, I. O. 290
 Dózsa György 114, 653—680, 732—733
 Dömötör Ákos 354
 Dömötör Sándor 503—505, 507, 509
 Dömötör Tekla 5
 Dőry (alispán) 504
 Drágfy János 677
 Draskovics György 484
 Dreiser, Theodore 181, 188
 Dsida Jenő 116—117, 537, 554, 635
 Duba Gyula 260
 Dugonics András 151, 159—160, 263, 389, 542
 Dumas, Alexandre (père) 24, 48, 52—53
 Duncker 266
 Durkheim, Émile 153
 Durych 422
 Durtain, Luc 181
 Dusi Kis Jakab 496, 502
 Dux Adolf 47
 Dümmerth Dezső 620
 Dwernicki 366
 Dylan Thomas 458
 Dzsámi 626
- Eber Balázs 555, 572, 577
 Eck Imre 130
 Eckermann, J. P. 45
 Ecsedi Báthory István 620
 Édes Gergely 389

- Eckersly, C. E. 349
 Eckhardt Sándor 1, 5, 7–9, 20–21, 80,
 83–84, 87, 106, 266, 362–364, 640, 644,
 649
 Edvi Illés Pál 150, 162–164
 Egri Viktor 260
 Egwinus, Szent 509
 Egyed Antal 164
 Eichendorf 49–50
 Einarsson, M. 347
 Einslé, Anton 248
 Einstein, Albert 533
 Eis, G. 135
 Elek Artúr 406, 536–537
 Elek István 631
 Elek Oszkár 536
 Elekes Lajos 5, 8, 18
 Eliade, M. 352
 Eliot, T. S. 40, 53–54, 386, 458
 Ellebodus, Nicasius 412
 Éltető József 712
 Éluard, Paul 458, 736
 Ember György 731
 Emerson, Ralph Waldo 386
 Emi Siao 184
 Endre Károly 713
 Endrődi Sándor 24, 271
 Engel Károly 198, 670
 Engels, Friedrich 50, 174, 186, 448
 Enyedi György 282, 575–576
 Eödönfy György 621
 Eödönfy István 621
 Eödönfy Klára 621
 Eötvös József 37, 59, 107, 109, 261, 419, 425,
 430, 437, 553, 633, 720
 Erasmus, Desiderius 54, 131, 255, 621–
 626
 Erben 422
 Ercsey Dániel 199
 Erdei Ferenc 554
 T. Erdélyi Ilona 49, 122, 129, 257–258
 Erdélyi János 47, 122, 147, 163, 165, 257–
 259, 265, 291, 297, 406, 587, 590
 Erdélyi Lajos 114
 Erdélyi László 8, 10, 14–15, 18–19, 484,
 494, 546–547
 Erdődy Edit 124
 Erikson, I. 256
 Erkel Ferenc 248
 Ernő főherceg 486
 Ernst, Paul 186
 Eröss László 622
 Értavy-Baráth, Joseph M. 110
 Erzsébet hercegnő 618
 Escarpit, Robert 621
 Estei Hyppolit 668, 672
 Esze Tamás 622
 Eszterházy Antal 277
 Eszterházy Miklós 402
 Eszterházy Pál 266, 337, 339
 Evlia Cselebi 91
 Ewald, H. G. 268, 301
 Fabinyi Tibor 333
 Fabius de Fabiis 725
 Fabre, Jean 417, 430
 Fábri Tamás 486
 Fábry Zoltán 260, 394, 413, 709
 Facon, Nina 52
 Fácán Gáspár 484
 Fagyjev, Alekszandr A. 183
 Faludi Ferenc 149, 151, 288, 631
 Fánecs Gáspár 362
 Fanfonio, Girolamo 724
 Faragó József 346
 Farkas Árpád 713
 Farkas Ferenc 130
 Farkas Gyula 543
 Farkas Sándor 74, 77
 Faure 519
 Fáy alispán 504
 Fáy András 146
 Fazekas Mihály 74–79, 151, 292, 728
 Fazúli 626
 Fehér Anasztázius 195
 Fehér Dezső 549
 P. Fehér Mátyás 482, 484, 490, 492–493
 Fehr Vilmos 316
 Féja Géza 240, 680
 Fejér György 156, 617–618
 Fejérváry Ferenc 251
 Fejérváry Gábor 251
 Fejes Endre 727
 Fejtő Ferenc 393
 Fél Edit 345
 Feledi Miklós 507
 Fellini, Federico 558
 Fellner Jakab 402
 Felsőbüki Nagy Pál 166
 Fekete Sándor 48–49, 122, 549, 740
 Fénelon, François 277
 Fényes Elek 150, 164
 Fenyő István 120, 126, 130, 146, 151, 154,
 156, 161, 165, 740
 Fenyő Miksa 416, 699
 Fenyves Ferenc 368–382
 Fenyves Lajos 369
 I. Ferdinánd 484–486, 491
 III. Ferdinánd 363–364
 Ferenc József 96, 540
 Ferenczi László 102, 535, 739
 Ferenczi Sándor 116
 Ferenczy István 248
 Ferenczy János 149
 Ferrari, Sigismundus O. P. 482
 Festus 254
 Feszty Árpádné 244
 Feuerbach, Ludwig 442
 Fichte Johann Gottlieb 427, 442
 Ficzey Dénes 713
 Filáczy Veronika 382
 Filiczki János 113
 Finály Henrik 672
 Fischer Izidor 202–203
 Fischer, Jan O. 51
 Fitzgerald 101

- Flaker, A. 744
 Flaubert, Gustave 430, 439, 533, 615, 719
 Flecha Máté 494
 Fleury, Claude 277, 287
 Fodor Ilona 300, 313, 315—318, 321—322, 324, 326
 Fogarasi Béla 457
 Fónagy Iván 518, 520—521, 524, 527—528, 531
 Fontanes 429
 Fontanier, Pierre 290
 Fónyi Gézáné 123
 Forbáth Imre 260
 Forgács Antal 251
 Forgács Erzsébet 351
 Foscolo, Ugo 32, 168
 Földes László 116—117, 635, 707, 712
 Földi János 290—297
 Fraknói Vilmos 212—213, 619, 657, 723—724
 France, Anatole 613
 Franck, Sebastian 77
 Frangepán Gergely 658
 Frankl, L. A. 70
 Franko, Ivan 259
 Fráter Gáspár 412, 481—502
 Fráter György 486
 Freimann, A. 347
 Frenz, Horst 418
 Freud, Sigmund 93, 103, 116, 393
 Fréville, Jean 188
 Freylichath 33
 Fricse, Vlagyimir 42, 185
 Fried István 125, 199, 202, 744
 Frigyes 213
 Frobenius 623
 Funck 512
 Furdik, Jurij 415
 Furst, Lillian R. 417
 Fülöp Lajos 116
 Fülöp püspök 20
 Füst Milán 520, 523, 612, 736
- Gaál Gábor 394, 413, 708, 713
 Gaal György 160—163
 Gaál Gyula 404
 Gaal József 203, 249, 503
 Gábor Andor 80—99, 180—181, 394, 727—728
 Gábor Ignác 136, 142, 521, 523—524
 Gábos Nelli 370
 Gabriel 142
 Gagyi László 713
 Gál István 412
 Gál Sándor 260
 Galambárné Lábos Olga 412
 Gáldi László 204, 291—292, 304, 520—523, 525, 530—531, 628, 630, 632
 Galeotto Marzio 145, 355
 Galamb Sándor 267
 Galambos Lajos 727
 Gálfalvi Zsolt 713
 Galgóczi Erzsébet 727
- Gáll Ernő 708
 Garai Gábor 727
 Garamvölgyi József 130
 Garas Klára 401
 Garay János 249, 376, 727
 Garázda Péter 114, 408
 Gárdonyi Albert 617—618
 Gárdonyi Géza 108, 242—245, 261, 396, 633, 717
 Gárdonyi József 244
 Cs. Gárdonyi Klára 131, 407
 Garinus 617—618, 620
 Gáspár Imre 404, 732
 Gass, Karl-Eugen 160
 Gassendi 286
 Gaszparov 520
 Gautier, Théophile 36, 38, 615
 Gazes, Theodoros 131
 Geduly Henrik 635
 Geleji Katona István 681—682
 Gelléri Andor Endre 107, 540, 693—706
 Gelléri Andor Endréné 704
 Gellért Jenő 728
 Gellért Oszkár 240, 606, 612, 695, 701
 Gent, Georg 626
 Genyk-Berezovská, Zina 198
 George, Stefan 100
 Geöcze István 256
 Gerald, Paul 376, 378, 607
 Gerdes, Daniel 253
 Geréb László 113, 653—680
 Gerézi Rabán I, 133—137, 140—141, 143, 355, 357, 622, 643—644, 653
 Gergely Gergely 245—247
 Gergely Sándor 183, 188
 Gericz József 8—10, 12—15, 17—21
 Germanetto, Giovanni 183
 Gersei Petheő András 482
 Gersei Petheő Benedek 482
 Gersei Petheő Gáspár 482
 Gersei Petheő Margit 482
 Gersei Petheő Péter 482
 Gervinus 268—269
 Gessner, J. 253
 Géza fejedelem 10—11, 14—15, 17, 19, 398
 Gibbon 290, 722
 Gide, André 27, 37—38, 40—42, 45—46
 Ginschel, Gunhild 160
 Ginzberg, L. 353
 Giotto di Bondone 386
 Giovo, Paolo 576
 Girardy 377
 Giurgiua, Emil 553
 Giusti 53
 Gladkov, Fedor 183
 Gobinet, Charles 279, 281, 286—289
 Godwin, William 448
 Goethe, Johann Wolfgang 23—28, 30, 32, 35, 37—39, 42, 44—45, 48—51, 53, 154, 242, 248, 270, 343, 417—418, 421—427, 432, 442, 447, 533—535
 Gogol, Nikolaj Vasziljevics 28, 431, 435—436, 438

- Goldziher Ignác 732
 Gombos Ferenc Albin 617
 Gondol Dániel 684
 Gondos Ernő 391–394, 405
 Gonzaga 363–364
 Goran, Ivan 533
 Gorkij, Maxim 176, 183, 186–187, 371–373
 Gorove István 61
 Gortan, Veljko 131
 Gosztonyi Boldizsár 484
 Gottfried, Viterbói 7–8
 Gömbös Gyula 393, 552
 Gömöri György 365
 Göröcsöni Ambrus 574
 Görgey Artur 583
 Görömbei András 413
 Götz, Christian 251
 Grádeczi Horváth Gergely 270
 Graff, Andreas 388
 Gragger Róbert 30
 Gránicz István 124, 739
 Gray, Thomas 432
 Gregh, Fernand 262
 Greguss Ágost 85, 303–304, 593, 731
 Greverus, I. M. 347
 Gribojedov 431, 433
 Grimm, Herbart 268
 Grimm, Jacob 154–155, 160–162, 169, 268
 Grimm, Wilhelm 154–155, 160–162, 169–170
 Griswold 536
 Gró Lajos 394
 Groot, A. W. de 517
 Grozescu, Julian 731
 Gröttsch, Robert 178
 Gruszecki, Artur 415
 Grünberg 180
 Grynaeus 252
 Gualterius, R. 388
 Guérin, Maurice de 446
 Gulyás József 335, 341
 Gulyás Pál 241, 697
 Gulyás Pál (bibliográfus) 486
 Guoth Kálmán 10, 256
 Gutgesell, David 485–486
 Guthi Ország Borbála 492, 572–573
 Guthi Ország Ilona 492
 Gutzkow, Karl 33
 Günter, H. 352
 Gvadányi József 148, 198, 261

 Gyárfás Miklós 130
 Gyenis Vilmos 274, 282, 401, 622
 Gyergyai Albert 40
 Gyerzsavin 430–431
 Gyikó János 76
 Gyires Béla 649
 Gyóni Géza 553
 Gyöngyösi István 109, 148, 170, 200, 388, 627, 631–632
 Gyöngyösi János 389, 631

 Györfly György 2–5, 7, 9–10, 14, 18–19, 546
 György Aladár 271
 György Lajos 344, 547
 Györy Dezső 413, 727
 Gyulai Pál 47, 71, 104, 163, 265, 267, 269–270, 273, 580–600, 692–693, 729

 Haberbern Jonathán 150
 Hadan Mihály 484
 Hagymássy Kristóf 106
 Hajdú Győző 713
 Hajdú Zoltán 713
 Hajnal Gábor 401
 Hajnal Mátyás 496
 Hajnik Károly 251
 Hajnóczy Iván 554
 Hajós Sándor 457
 Halastói Nagy János 482
 Halász Gábor 394, 684
 Halász Gyula 256, 713
 Hamann 29
 Hamm, Josef 131
 Hámosi Antónia 543
 Han, Weygand 557
 Hankiss Elemér 68, 124, 129, 209, 738–739, 744
 Hankiss János 697
 Haraszthy Ágoston 256
 Harbottle, Thomas Benfield 77, 214
 Harmatta János 130
 Harmodiosz 90
 Harsányi András 481–482
 Harsányi István 335, 341
 Harsányi Zoltán 107–109, 551, 734–735
 Hartvik püspök 15, 20
 Hatvany Lajos 116
 Hauser, Arnold 416
 Hawthorne 386
 Haynau, Julius Jakob 63
 Hazard, Paul 541
 Hebbel, Friedrich 176
 Heckenast Gusztáv 251
 Hegedűs Lajos 521, 527
 Hegel, Georg Wilhelm 105, 165, 268, 442, 463, 580–581, 584, 587–590, 593, 719
 Hegyi György 255
 Heidegger, Johannes 386
 Heilprin Mihály 506
 Heine, Heinrich 23–24, 27–29, 32, 36, 38–40, 47–51, 406, 435, 437, 445, 447, 549
 Heinrich Gusztáv 265, 267, 270–272, 555, 573, 578
 Heintze, L. Horst 48
 Heller Bernát 344, 353
 Heltai Gáspár 121, 275, 282, 555–579
 Heltai Jenő 102, 537, 540, 694
 Heltai Nándor 554
 Hemző Károly 546
 Henkel 649
 III. Henrik 143

- Henszlmann Imre 683
 Herbart, Johann Friedrich 268
 Herczeg Ferenc 239, 727–728
 Herder, Johann Gottfried 29, 32, 48, 54,
 149–150, 153–155, 160, 165–168, 270,
 290–292, 295–297, 299, 307, 418 420–
 424, 441, 534–535, 590–591
 Herepei János 682
 Hermann Ottó 502
 Hermann István 65, 103, 105, 390
 Hermann Lukács 339
 Hermann-Neisse, Max 180–181
 Hermányi Dienes József 282, 288, 547–548,
 553
 l'Hermite, Tristan 287
 Hérodotosz 2, 576
 Herwegh, Georg 33, 36
 Herzen, Alexander Ivanovics 259
 Herzfelde, Wieland 181
 Hesse 386
 Heverdle László 258
 Hevesi András 553
 Hevesy Lajos 257
 Heyse, Paul 88–89
 Hídvégi György 491
 Hiláli 626
 Hippokratész 556
 Hirka Balázs 370
 Hitler, Adolf 393
 Hlatky Endre 229
 Hněvkovský 201
 Hobbes, Thomas 586
 Hoffhalter Rudolf 485–486
 Hoffmann Edit 226
 Hoffmann, E. T. A. 418, 427–428, 435–
 436
 Hoffmann, Ludwig 182
 Hoggart, Richard 738
 Holéczy Mihály 56
 Holitscher, Arthur 181
 Holl Béla 145, 401, 412, 502, 555
 Hollán 318
 Hollander, John 526
 Hóman Bálint 5–6, 8, 10, 14, 18
 Homérosz 24, 63, 65, 167–168, 254, 301,
 393, 405, 651, 668
 Hopp Lajos 107, 115, 122, 129, 259, 273,
 541–543, 740, 744
 Hoppál Mihály 736
 Horatius Flaccus, Quintus 24, 54, 200, 254,
 374, 595, 627
 Horányi Mátyás 10
 Hormayr, Joseph 157
 Horvát István 149
 Horváth Cyrill 136–137, 139–140, 142,
 268, 555, 575
 Horváth Dezső 728
 Horváth Döme 554
 Horváth Imre 116, 262, 711, 713
 Horváth István 713
 Horváth Iván 290, 412, 646, 649, 651, 739,
 744
 Horváth János 5, 8, 24–28, 31, 35–37, 40,
 42–43, 46–47, 49–50, 54, 65, 69–70, 72,
 80, 82–87, 103–104, 136, 142, 169, 267–
 268, 292, 297, 299, 302, 304–305, 487,
 515, 517, 521–523, 549, 554, 556, 622, 628,
 630, 632, 645
 Horváth János, ifj. 1–14, 16, 18, 20,
 130–131, 391, 411–412, 546
 Horváth Judit 131
 Horváth Károly 31, 40, 54, 122, 739
 Horváth Lajos 131
 Horváth Mária 131
 Horváth Márk 484
 Horváth Márton 393
 Horváthy Péter 205, 211
 Hóry Farkas 270
 Hossinger 127
 Höhle, Thomas 177
 Hölderlin, Friedrich 49, 168, 445, 534
 Hrabovszkij, Pavlo 259
 Hrapcsenko, M. B. 743
 Hugo, Victor 23–24, 27, 29, 32, 35, 37,
 39–40, 47–48, 50–53, 61, 114, 417, 419,
 425, 429–430, 433–434, 436, 439, 445,
 447–448, 451–452, 534
 Huizinga, Johan 622–623
 Humboldt, Karl Wilhelm 300
 Hume 722
 Hunfalvy Pál 301–302, 592
 Hunyadi Ferenc 114, 575
 Hunyadi János 114, 212, 576
 Hunyadi László 114
 Hunyadi Mátyás 114, 135–136, 145, 155,
 255–256, 355, 408, 575, 729
 Hunyady Sándor 406
 Husz János 241
 Huszár Gál 491
 Huszár Károly 116
 Huszti József 131, 355
 Huysmans, Camille 181, 717
 Hymes, D. H. 305
 Ibrányi Farkas 78
 Ibsen, Henrik 261, 439, 612
 Ignotus 116, 605
 IJsewijn, Jozef 131
 Illés Béla 727
 Illés Endre 727
 Illés László 123, 128, 173, 743
 Illicini Péter 490
 Ilosvai Selymes Péter 574, 576
 Illyés Gyula 39, 101–102, 240, 262, 318,
 327, 395, 405–406, 410, 458, 480, 550, 610,
 697, 709, 727, 734, 741
 Imre László 540
 Imre Samu 543–544
 Imre, Szent 142
 III. Ince 20
 Incze Ernő 368
 Iordanes 5, 8
 Iosephus 8
 Irinyi József 60
 Irmscher, Johannes 131

- Irzykowsky, K. 42
 Isbitz, I. 348
 Iselin 252
 Isidorus 2—4, 8
 I. István, Szent 5, 12, 17, 19—20
 V. István 397—398, 618—619
 Istvánffy Miklós 113, 363—364
 Istvánfi Pál 574, 576
 Istványi Géza 12
 Iszfaháni 626
 Iszokratész 114
 Iustinus 2
 Ivanics Pál 255
 Ivanov 183, 185
 Izsák József 707, 713
- Jagić, V. 200
 Jakab Antal 76
 Jakab Ödön 692—693
 Jakó Zsigmond 621
 Jakobson, Roman 290—291, 293, 305, 387,
 518—519, 525
 Jammes, Francis 262, 721
 Jancsó Elemér 621, 707
 Janet, Paul 243
 Jankovich Miklós 151, 156—157, 169
 Jánoky Péter 362
 János dominikánus 490
 Jánosy István 401
 Janus Pannonius 106, 113—114, 129—131,
 255—256, 355—357, 408, 412, 553, 728—
 729
 Jászay Pál 270
 Jászi Oszkár 82, 116, 410, 615
 Jászy alispán 504
 Jean Paul 168—169, 270, 426—427, 430,
 447, 534
 Jebeleanu, Eugen 553
 Jegorov, Oleg 123
 Jékely Zoltán 401
 Jelenits István 131, 355
 Jelky András 256—257
 Jenei Ferenc 248, 620—621
 Joachim József 248
 Jókai Mór 50, 104, 107—108, 202—203,
 245—247, 258—259, 261, 264, 404, 414,
 419, 439, 502—509, 539, 548, 553, 637—
 638, 728, 731
 Jolowicz 297—299
 Jonard, N. 153
 Jones, William 290, 295
 Jordáky Lajos 711, 713
 Jósika Miklós 59, 203, 264, 553
 Jost, F. 129
 II. József 88—89
 József Attila 64, 101—102, 116—118, 122,
 183, 187, 189—190, 262, 392—394, 396,
 405—406, 415, 467, 475—478, 520, 553,
 610—611, 613, 634—637, 709, 727—728
 József Farkas 123—124, 128—129, 175,
 178, 743—744
 Jugyin, P. 192
- Juhász Béla 744
 Juhász Ferenc 458, 523, 535, 727
 Juhász Ferencné 538—540, 740—741
 Juhász Géza 240, 472, 694—695
 Juhász Gyula 116, 261, 307, 406, 553, 715,
 727—728
 Juhász László 212—213, 357, 411, 653—654,
 662, 664, 670
 Julianus 256—257
 Julow Viktor 74, 77, 79, 148, 631, 640, 642,
 645
 Jung, Carl Gustav 512—513
 Jungmann 422, 430, 433
 Junker, Henrik 521
 Jurisich Miklós 483
 Juslenius 290
 Justh Gyula 108
 Justh Zsigmond 717
 Juvenalis 254—255, 668
- Kabdebó Lóránt 100—102, 457
 Kacsó Sándor 711—713
 Kacsafi 90
 Kádár rektor 12
 Kádár Zoltán 131
 Kafka, Franz 112, 116
 Kájoni János 399, 495—496, 499, 501
 Kákonyi Péter 574
 Kalinčiak, Ján 414
 Kálmán Béla 415
 Kálmán Király 5, 19—20
 Kalmár Antal 86
 Kalmár Simon 546
 Kálnay László 404
 Kálti Márk 4
 Kálvin János 253
 Kamondy László 727
 Kandó Ferenc 503
 Kandó István 503
 Kandó Judit 503
 Kandra Kabos 504
 Kant, Immanuel 103, 369, 417, 442, 448
 Kántor András 504
 Kántor Lajos 261—262, 636, 707—714
 Kányádi Sándor 711—713
 Kapitánffy István 255
 Kaprinai István 388—389
 Karácsonyi Béla 131
 Karadžić, Vuk 163, 201
 Karafiáth Judit 128
 Karamzin 422, 431—432
 Karátson, André 536—538
 Kardos Klára 394
 Kardos László 358, 472, 611, 693—696,
 698—702
 Kardos Pál 695—697
 Kardos Tibor 5, 8, 27, 40, 130—131, 142,
 144, 411—412, 622, 653
 Karinthy Ferenc 346
 Karinthy Frigyes 358—361, 375, 394, 612,
 638
 Kármán József 261, 626

- Kármán Mór 509
 Kármán Tódor 416
 II. Károly 720
 III. Károly 622
 Károly főherceg 495
 Károlyi Árpád 313, 315—318
 Károlyi Gáspár 319
 Károlyi György 248, 681—682
 Károlyi István 76
 Károlyi Mihály 89, 97
 Károlyi Péter 388—389
 Károlyi Zsuzsanna 228
 Kárpáti Aurél 329
 Kassai András 365
 Kassai Géza 188
 Kassák Lajos 111—112, 178, 189—190,
 410, 523, 615, 697, 727
 II. Katalin 430
 Kátay Aladár 292
 Kátibi 626
 Katona Béla 259, 403—405
 Katona Imre 502—503
 Katona József 264, 554, 603, 728
 Katz 300
 Kauffmann 347
 Kaulbach 385
 Kautsky, Karl 175, 177—178
 Kazinczy Ferenc 85, 146, 148—149, 152—
 155, 159, 161, 166, 169—170, 199—200,
 249, 295, 510, 630—631, 727, 730, 742
 Kazinczy Gábor 251
 Kázmér Miklós 415
 Kändler, Klaus 123, 181
 Keats, John 32, 37—38, 168, 424, 428—
 429, 436, 445, 447
 Kecskeméti Alexis János 412
 Kecskés András 204, 515, 525—526, 530,
 628
 Kéky Lajos 266, 684
 Kelemen Béla 728
 Kelemen József 204
 Kelemen Lajos 547
 Kelemen Zoltán 354
 Keller 582
 Kemény Alfréd 176, 180
 Kemény István 124
 Kemény János 107
 Kemény János (XX. sz.) 712—713
 Kemény József 142
 Kemény Simon 457
 Kemény Zsigmond 64, 104, 384, 589—592,
 719—723
 Kempelen Béla 504
 Kempis Tamás 287
 Kenyeres Zoltán 124, 126, 128, 744
 Képes Géza 626, 727
 Kerecsényi Dezső 682
 Kerecsényi Judit 106
 Keresztury Dezső 68, 70, 72—73, 117, 295,
 326, 390—391, 554, 627, 648
 Kernstok Károly 116
 Kertbeny-Benkert Károly 47
 Kéry László 74
 Keserű Bálint 130
 Kesser, Hermann 181, 344
 Kézai Simon 1—22, 398, 727
 Kibédi Varga Áron 520
 Kierkegaard, Sören Aaby 243
 Kipling, Rudyard 386
 Király György 541
 Király István 108, 177, 241, 307—310, 410
 Király László 554, 713
 Kirpotin, W. 180
 Kis Bálint 340
 Kis János 148, 150, 159, 198, 291
 Kisch, Egon Erwin 180—181
 Kisfaludy Károly 146, 151, 155—156, 160,
 162, 170
 Kisfaludy Sándor 149, 158, 161, 198, 200,
 271, 631—632
 Kiss Arnold 349
 Kiss Áron 150
 Kiss Bálint 251
 Kiss Ferenc (rendező) 229
 Kiss Ferenc (irodalomtörténész) 123—124,
 368, 520, 601, 740
 Kiss Jenő 636, 712
 Kiss József 731—732, 742
 Kiss József (irodalomtörténész) 122, 129, 740
 Klaniczay Tibor 5, 9—10, 74, 120—121,
 127—131, 266, 274, 282, 365, 391, 402,
 411, 547, 556, 558, 622, 643—644, 723,
 739, 743—744
 Kläber, Kurt 180—181
 Kleist, Heinrich von 32, 35, 49, 427
 Klemperer 41
 Klimt, Gustav 104
 Klopstock, Friedrich Gottlieb 162, 248
 Kluckhohn, Paul 154
 Knauz 492
 Koch, Hans 177
 Kochanowski, Jan 106, 414
 Koczka Sándor 393
 Kocsis Rózsa 113
 Kodály Zoltán 395, 416, 520
 Kodolányi János 240, 540, 552, 696
 Kohajda Margit 382
 Koháry István 739
 Koháry Péter 362
 Kohn Sámuel 194—195, 197
 Kókay György 121, 125, 245—247, 274, 740,
 744
 Kokoschka, Oskar 112
 Kollányi Ferenc 482
 Kollár, Ján 201, 422, 433
 Kollonich Lipót 340
 Kolmogorov, A. N. 209, 520
 Kolozsvári János 482—483
 Kolozsvári Lajos 118
 Kolta Ferenc 130—131, 735
 Koltai Virgil 728
 Koltay-Kastner Jenő 131, 618
 Kolumbán Samu 348
 Komáromy János 256
 Komját Aladár 174—175, 180
 Komjáthy Aladár 537

- Komjáthy Jenő 386, 410, 537, 717
 Komlós (XVI. sz.) 485
 Komlós Aladár 409–410, 539, 602–603,
 611–613, 615, 693–694, 697, 732
 Komlowszki Tibor 107, 121, 412, 643–644,
 646, 649
 Komor Ilona 131
 Komoróczy György 118–119
 Kompolthy Jób 256
 Kondratov, A. M. 209, 520
 Konsztantinosz Porphyrogennetosz 3
 Kónya Judit 551
 Kónya Lajos 727
 Kónyi János 148–149
 Kopitar 200–201
 Korányi Sándor 240
 Korda Imre 269
 Koren Emil 634
 Korff, Hermann August 419
 Kornis Judit 195
 Kornis Mihály 681–682
 Kóródi Bedő Dániel 388
 Korponay Béla 536
 Kós Károly 552, 554, 635, 708, 712
 Kósa János 151
 Kósa Pál 367
 Kosáry Domokos 401
 Kossuth Lajos 57–58, 249–250, 315–317,
 384, 539, 582, 588, 721
 Kosztolányi Agoston 382
 Kosztolányi Árpád 368–382
 Kosztolányi Árpádné 368–382
 Kosztolányi Dezső 101, 107 116, 118, 123,
 142, 244, 262, 307, 360, 368–382, 394, 537,
 553, 601–616, 631, 638, 693, 697–698,
 727, 733
 Kosztolányi Dezsőné 368–382
 Kosztolányi Jánosné 382
 Kotsi István 199
 Kovách Géza 730
 Kovács Ágnes 344
 Kovács Endre 366
 Kovács György 712–713
 Kovács Győző 260, 716, 728, 730
 Kovács István 415
 Kovács János 549–550, 712
 Kovács József 149
 Kovács József (irodalomtörténész) 739
 Kovács József László 682
 Kovács Kálmán 105, 120, 349, 593, 717,
 739
 Kovács Máté 407
 Kovács Pál 203
 Kovács Sándor 339, 636
 V. Kovács Sándor 114, 121, 130–131,
 255–256, 408, 412, 547, 680, 729, 740,
 742, 744, 746
 Kovács Sándor Iván 124, 744
 Kovacsics 533
 Kovacsóczy Mihály 631
 Kováts József 552
 Kozarek 392
 Kozma Andor 633
 Kölcsey Ferenc 32, 49, 146, 156, 158, 161,
 163, 165–171, 248–249, 251, 421, 437,
 584, 632, 683, 727, 742
 Köpeczy Bála 179, 274, 277, 285, 399–401
 Kőhalmi Béla 116, 457, 471
 Körmendi András 484
 Körmendi Gáspár I. Fráter Gáspár
 Körmendi János 482
 Körmendi Károly 482
 Körmendi Mihály 482
 Kőrösi Csoma Sándor 257
 Kőszeghy 59
 Kőszeghy Zsuzsi 284
 Kőszegi Ábel 715
 Kőszegi Imre 457
 Kőteles Pál 731
 Krajewski, W. 42
 Krajsir Károly 365–367
 Krasicki 200
 Kraszewski 414
 Krejčí, Karel 198
 Kremmer Dezső 728
 Krén Katalin 401
 Krilov 431
 Kristó Gyula 1, 4, 6, 9
 Kriza János 736
 Krizsány János 163
 Kroiszosz 655–656, 658–659
 Kropotkin, Peter 243
 Krúdy Gyula 105, 107, 109, 264, 377, 403–
 405, 539–540, 637–639, 728
 Krúdy Kálmán 404
 Krüger, Bartholomaeus 558
 Kryżanowski, Julian 42
 Kuczka Péter 738
 Kulcsár Adorján 148
 Kulcsár Kálmán 115
 Kulcsár Péter 412
 Kultsár István 146, 148, 151–152, 154–156,
 158
 Kumorovitz L. Bernát 12
 Kun László 3–6, 9, 13, 16–19, 21–22
 Kuncz Aladár 554, 606, 708
 Kunczer Gyula 157
 Kunfi Zsigmond 116
 Kunos Ignác 353
 Kunszery Gyula 200, 632
 Kurcz Ágnes 546–547
 Kurkó Gyárfás 712
 Kuschner, Eva 127, 129, 411–412
 Kuthy Lajos 549
 Kühne, G. 51
 Küllős Ilona 736
 Kúrosz 655
 La Bruyère 613
 La Fontaine Jean de 401, 431
 La Harpe 290
 La Rochefoucauld 542
 Lábán Antal 151
 Lackner Kristóf 411
 Laczkó András 514

- Laczkó Géza 116, 694
 Ladó János 263—264
 XIV. Lajos 358, 400, 535
 Lajos Fülöp 268
 Lakatos István 664, 674
 Lakatos Pál Péter 553
 Lám Béla 713
 Lamartine 24, 32, 35, 52, 248, 429, 435—436, 446
 Lamennais 52—53, 418, 425
 Landry 302
 Láng Gusztáv 707—714
 Lányi Hedvig 368
 Lányi Viktor 370
 Lassale, Ferdinand 174, 176, 243
 Lasso, Dom Fransecco de 363—364
 I. (Szent) László 5, 15, 18, 21, 133—145
 IV. László 16, 618
 V. László 212—214, 220, 224—226
 László Gyula 5, 552
 László János 633
 László Zsigmond 520—522
 Lászlóffy Aladár 116, 712—714
 Lauka Gusztáv 342
 Lausberg, Heinrich 650
 Le Jay, G. F. 388
 Le Noble 401
 Le Tourneux, N. 286, 543
 Lederer Emma 5, 8, 18, 20
 Lederer, Ignaz 251
 Leibniz 58, 535, 581, 719
 Lehoczky T. 259
 Lehotay Árpád 239
 Lehr Albert 70
 Lelewel 365
 Lemmer, Manfred 160
 Lénárt 77
 Lenau, N. 24, 28—29, 32, 48—50, 435
 Lendl Adolf 256
 Lengnik, F. 186
 Lengyel 175
 Lengyel Dénes 245
 Lengyel Géza 116
 Lengyel Imre 252
 Lengyel József 727, 734
 Lenin 42, 173—174, 179—180, 185—188
 Lenormand, H. R. 607
 Leonardo 386
 Leopardi 24, 32, 438
 Lermontov 29, 32, 436—437
 Lesznai Anna 116
 Létay Lajos 116
 Lévai László 164
 Lévai Névtelen 575—576
 Lévy József 68, 269
 Levi, Attilio 525
 Lévi-Strauss 387, 737
 Levy, Jiří 520
 Levy, Paul 154
 Lewinsky, J. 351
 Leyen, Fr. von der 160
 Liebermann, S. 350
 Ligeti Ernő 553, 707
 Lippay György 402
 Lipsiai Pál 485—486
 Lipsius, J. 282
 Lipson, M. 347
 Liptai 86
 Liselott, V. 88—89, 93
 Lisznyai Kálmán 63
 Liszt Ferenc 248, 259, 439, 447
 Liszti László 85
 Litván György 115
 Livius, Titus 216, 255
 Lóczy Lajos 256
 Loewe, H. 347
 Lomonoszov 430—431
 Longinosz 425
 Lónyai Gábor 58, 251
 Lorca, Garcia 613
 Losonczy Anna 106—107, 568
 Losontzi István 56, 62, 389
 Lote, Georges 518
 Lotman 520
 Lotz János 290—291, 519—520
 Lovas Elemér 617—619
 Lovassy László 249
 Lovik Károly 638
 Lowth, Robert 290—306
 Loyola Ignác 725
 Lőkös István 731
 Lőrinczi László 553
 Lőrinczy Huba 247
 Lucanus 664, 667, 672
 Luczenbacher 249
 Ludfi 90
 Lugossy József 268—269
 Lukác, E. B. 413
 Lukács (presbiter) 491
 H. Lukács Borbála 125
 Lukács György 28, 32, 43, 50, 53, 111, 116, 176—178, 180, 241, 262, 390, 394, 416, 429, 513
 Lukács Móric 683
 Lukácsy Sándor 41, 44, 47, 52, 122, 127, 130, 151, 740
 Lukinich Imre 282
 Lunacsarszkij 111, 113, 179—180, 185, 187—188
 Luther Márton 634, 636—637, 657
 Luxemburg, Rosa 177
 Luxemburgi Zsigmond 136, 677
 Lüdtke 210
 Lükurgosz 669
 Lyka Károly 116
 Lynder Sebestyén 483
 Macaulay, Th. B. 722
 MacDonald 175
 Mácha 32, 37, 422, 433, 437
 Machiavelli, N. 270, 722
 Macpherson 200
 Mácza János 11—113, 185, 191
 Mács József 260
 Macskási Mihály 620

- Madách Imre 35, 39, 257, 439, 468, 554,
 683—692
 Madarassy László 256
 Madzsar Imre 7—8, 14
 Magda Pál 164—166
 Magdics Klára 531
 Magellán 256
 Magyar Balázs 355—357
 Magyar Bálint 229
 Magyar László 257
 Magyar Pál 482
 Magyary-Kossa Gyula 351
 Mailath János 161, 202
 Majakovszkij 112—113, 183—184, 187, 190,
 209
 Major Tamás 239
 Majtényi Erik 553
 Makedóniai Alekszandrosz 576
 Makkai László 504
 Makkai Zsigmond 693
 Maklár Zoltán 239
 Makray Magdolna 548
 Maksay Ferenc 277
 Maktabi 626
 Mallarmé 101, 386, 602, 615
 Mallet, Paul Henry 535
 Málusz Elemér 2, 5, 7, 9, 11—12, 18—19,
 397—398
 Mameli 33
 Man, Henrik de 241
 Mándi Iván 727
 Mandron, Robert 271
 Mann, Heinrich 613
 Mann, Thomas 26, 190, 358, 405, 532, 651
 Mannheim Károly 416
 Mantegna, Andrea 131
 Manzoni, Alessandro 32, 35, 37, 39 47, 53
 Mapes 74
 Márai Sándor 693
 Marcellus 617, 619
 Marchwitza 180, 183
 Marczali Henrik 18, 61
 Margalits Ede 77
 Margolin, J.—Cl. 131
 Mária királyné 619
 Maria Antonia 88
 Mária Terézia 61, 88, 621, 730
 Márki Sándor 80, 653, 661, 665, 667, 674—
 675, 679
 Markiewicz, L. H. 30, 40—42
 Markos János 155
 Marmontel 295
 Marosi Péter 707
 Marót 14
 Marot, Clément 290
 Marót Károly 116, 305
 Maróthi György 252—255
 Maróti Egon 509
 Martialis 48, 131
 Martinkó András 23, 39, 109, 122, 342, 740
 Martinus Oppaviensis 8
 Martinuzzi György 485
 Márton József 59, 200
 Marx 174, 180, 243, 385, 393, 441, 448
 Matheika János 185
 Mátray Gábor 171
 Matthiesson 48, 248
 Mátyás György 537
 Mátyási József 148—149, 389
 Maupassant 244, 344, 604
 I. Maximilianus 670
 Maximilianus Transsylvanus 255—256
 Mayer, J. F. 337
 Mayerhofer 402
 Mazzini 53
 Márten, L. 178
 Mednyánszky László 717
 Medve Zoltán 504
 Megyeri 249
 Megyerice János 114
 Mehring, Franz 176, 177—178
 Meisels, R. D. 348
 Meissinger 127
 Melanchton, Philipp 344, 557
 Melczer Tibor 307
 Melicques, Nicolas de 543
 Melius Juhász Péter 78, 493—494, 577, 744
 Méliusz József 712—713
 Melith Péter 620
 Meltz Hugó 23, 25, 27, 29, 31, 35, 43—45,
 51
 Melville 386, 439
 Mendelsohn, S. F. 348
 Merényi Oszkár 632
 Mérey Sándor 251
 Mérimée, P. 28
 Merk, Augustinus 544
 Mészáros Ági 239
 Mészáros József 114, 713
 Mészáros Lőrinc 673
 Meszlényi Antal 490
 Mészöly Gedeon 544, 546, 554
 Meyer, W. 143—144
 Mezei József 716—719
 Mezey László 2, 9, 17, 131, 408, 411
 Mezőfi Vilmos 245
 Mezősi Károly 122
 Michael de Asti 492—493
 Michaelis Dávid 290, 295
 Michelet 52—53
 Miczkiewicz, H. 23, 29, 32, 39—40, 54, 422,
 424, 428—429, 433—434
 Micyllus 388
 Migne 143
 Mihajlov, D. A. 127, 411
 Mihályfi Ernő 405
 Mikes Főris 372
 Mikes Kelemen 107, 122, 256—257, 273—
 289, 372, 541—543, 553, 742, 745
 Mikes Lajos 117, 406, 701
 Miklós Pál 124, 131, 738, 744
 Mikó Imre 712—713
 Miksa király 486, 496
 Mikszáth Gyula 403
 Mikszáth János 403
 Mikszáth Kálmán 60, 104, 107—108, 261,

- 344—354, 403—404, 539—540, 553, 638,
 728, 732, 742
 Milkó Izidor 378
 Mill, J. S. 720
 Milton, J. 162, 253
 Mir Ali Navai 626
 Mišianik, Ján 743
 Mistral 96
 Mixich Lajos 291
 Mockel, Albert 603
 Mód Aladár 241
 Moers 472
 Moesch Lukács 388—389
 Moldova György 727
 Molière 42, 252, 433, 613
 Molnár Ágnes 78
 Molnár Erik 5, 20, 241, 335, 554
 Molnár Ferenc 540
 Molnár János 389
 Molnár József 245—247, 554
 Molnár József (nyelvész) 489, 492
 Molnár Szabolcs 554
 Molter Károly 712
 Mommsen, Th. 266, 267
 Montaigne 54, 286, 533
 Montesquieu 54, 153, 285, 534—535
 Montherlant, H. de 33
 Moór Elemér 14
 Moore, H. 70
 Moore, Th. 48, 51, 53
 Móra Ferenc 107—108, 613, 727—728
 Moravcsik Gyula 3, 5
 Moreau, H. 43, 48, 51—52
 Moreau, P. 27, 37, 40
 Mórícz Virág 671
 Mórícz Zsigmond 86, 102, 107, 227—240,
 243, 245, 261, 396, 406, 413, 416, 540, 553,
 601, 604, 611, 638, 671, 693—694, 709,
 727—728, 733, 736
 Mortier, O. P. 492—493
 Mortier, R. 128, 418
 Moser 344
 Mounin, Georges 129
 Moussong 472
 Mukarovsky, J. 519
 Mullarky 347
 Munch, Edward 112
 Murányi Kovács Endre 705
 Musset, A. de 27, 32, 35—37, 40, 48, 50, 52,
 54, 418, 434, 437—438, 446—447, 714
 Mussolini 370
 Muzio de Angelis 724
 Müller Miksa 593
 Müller, Ottfried 268

 Nacsády József 505
 Nádasdy Ferenc 402
 Nádasdyné Thököly Mária 333
 Nagy András 553
 Nagy Endre 370, 406
 O. Nagy Gábor 60, 654
 Nagy Ignác 62, 261, 549
 Nagy Imre 10, 354
 Nagy István 711, 713
 Nagy István (színész) 239
 Nagy Iván 621
 Nagy Károly 61, 472
 Nagy Károly császár 214
 Nagy Károly (nyomdász) 705
 Nagy Lajos 107—108, 394, 553, 609, 613,
 694, 727—728
 Nagy László 523, 727
 B. Nagy László 241, 551
 B. Nagy Margit 402
 Nagy Miklós 245, 264, 391, 554, 638, 653
 Nagy Pál 712—713
 Nagy Péter 246, 538
 Nagy Péter (cár) 535
 Nagy Sándor 64
 E. Nagy Sándor 124, 245
 Nagy Sz. Péter 117
 Nagy Szabó Ferenc 107
 Nagybáncai Mátyás 489, 574
 Nagymihályi Ferenc 621
 Nagyszombati Márton 113
 Nagyváthy János 150
 I. Napóleon 424, 430
 Naudé, Ph. 286
 Naumann, Fr. 89
 Navarrai Margit 570
 Négyesy László 64, 67, 70, 291, 299, 301—
 302, 304—305, 391, 517, 521—523, 554,
 630, 632
 Nemicová, Bozena 414
 Némedi Lajos 626
 Némay János 493
 Neményi Imre 728
 Nemes Nagy Ágnes 727
 Nemeskürty István 555, 659, 662—663
 Németh Andor 346—347
 Németh Antal 227—239
 Németh Antalné Monori Kornélia 227
 Németh G. Béla 68, 70—72, 120, 257, 266,
 272, 300, 307, 383—387, 391, 410, 506, 740
 Németh Gyula 1
 Németh János 493
 Németh László 65, 68, 70—71, 107—108,
 117—118, 123, 240—242, 394, 406, 512,
 523—524, 554, 612, 627, 631, 693, 696, 699,
 702, 727, 735
 Nerval 29, 417, 445—447
 Nestle, Eberhardt 544
 Neukrautz 183
 Neumann János 416
 Nicole 287
 Nidermayr Márton 490
 Nietzsche, Fr. 103, 243, 286, 393, 536
 Nisard 625
 Nodier, Ch. 43, 54, 418
 Nogel István 256
 Norberg, D. 144
 Nordau, Miksa 732
 Noszkó A. 59
 Novalis 32, 35, 37, 49, 417, 419, 422, 424—
 425, 427—428, 445, 447, 534

- Nyáry Pál 251, 620
 Nyéki Vörös Mátyás 338
 Nyerges, Anton N. 109—111
 Nyeupokojeva, J. G. 434, 437, 739
 Nyíri Antal 543
 S. Nyíró József 111
 Nyíró Lajos 124, 519, 739, 743
- Ochssen, J. F. 626
 Ódry Árpád 232—234, 238
 Okolicsányi Krisztina 506
 Oláh Gábor 550
 Oláh Miklós 129, 255, 483—484, 486, 489,
 490—491, 493, 495
 Oláh Tibor 713
 Oloriu, Constantin 553
 Olcsváry Krisztina 504
 Olearius, Adam 626
 Olosz Lajos 712
 Oltványi Ambrus 252
 Ondrus, Simon 415
 O'Neil 116, 606
 Ónody András 503—509
 Ónody IV. András 504
 Ónody Gáspár 504
 Ónody Sámuel 504
 Opour 14
 Oppenheimer 533
 Orbán Balázs 114—115, 194, 247, 337
 Orczy Lőrinc 149, 170
 Ordódy Katalin 260
 Orosz László 554
 Orska Mária 372—373
 Ortutay Gyula 160, 502, 621, 715
 Osvát Ernő 406, 699
 Osszián 48, 54, 66
 Osztroth Mátyás 339
 Otrokocsi Nagy Gábor 148
 Ottilik Géza 727
 Ottokár (király) 619
 Ovidius Naso, Publius 255, 293—294, 356,
 363, 365
 Öry Miklós 723
- P. mester 2—4, 6—7, 14, 727
 Paak Ferenc 491
 Pach Zsigmond Pál 21
 Pačić, Jovan 198
 Padányi Gulyás Jenő 552
 Padilla, M. V. de 724
 Pais Dezső 9, 543
 Pajon 290
 Pákh Albert 62, 549
 Paksy János 491
 Pál (apostol) 285, 312
 Pál András 196
 Pál Balázs 552
 Palacký 422
 Palágyi Menyhért 684
 Pálfalvi Etelka 543
 Pálffy Albert 549
- Pálffy János 61
 Pálffy Pál 402
 Pálfi Mihály 77
 Palković, J. 198
 Páll Árpád 713
 Pálóczi Horváth Ádám 148, 151, 156, 630—
 631, 736
 Palotai Boris 351
 Pándi Pál 47, 49, 52, 178, 241, 392
 Panfjorov 183, 185
 Pap Károly 117—118, 261, 405—407
 Pap Károlyné 240, 405—407
 Papp Ferenc 116, 267, 582
 Papp Géza 398—399, 501
 Papp Viktor 693
 Paratus 496
 Parini 543
 Paris, Gaston 268
 Parry 305, 430
 Pašiaková, J. 414
 Páskándi Géza 709, 712—714
 Pataki Kornélia 370
 Pathai István 61
 Patkós György 235, 238
 Pauler Gyula 14, 96, 618
 Paulus Diaconus 141—142
 Payr Sándor 635
 Pázmány Péter 396, 723—726
 Péchi Simon 195—197
 Péczely László 520—521, 524, 530
 Pécseli Király Imre 388
 Pecsevi Ibrahim 83—84
 Peéry Piri 227—228
 Pekár Gyula 352
 Pekry Lőrinc 335—340
 Percy 29, 421
 Perényi Imre 669—672
 Pereverzev 175, 186
 Perjés Géza 643
 Pernstein Katalin 573
 Perrault 622
 Persius 214, 659
 Pesson 735
 Petancius 412
 Petelei István 108, 262
 Péter (cár) 366
 Péter (király) 398
 Péter (szerb király) 457
 Péter János 622
 Péterfy Jenő 64, 67, 103, 246, 370, 383—
 386, 539, 587
 Pethő Sándor 553
 Pető István 620—621
 Pető Istvánné 620
 Petőfi Sándor 23—55, 63, 65, 109, 122, 147,
 151, 164—166, 254, 259, 310, 342—343,
 373, 384, 390, 406, 414, 421—422, 437,
 441—456, 507, 520, 530, 548—549, 553,
 693, 709, 715, 722—723, 727—828, 731,
 740
 Petrányi Ilona 118, 407
 Petrarca, F. 23, 48, 525, 576
 Petri András 496—498, 501

- Petrovich Ede 131
 Petrőczy Bálint 260
 Petrőczy István 337
 II. Petrőczy István 339
 Petrőczy Kata Szidónia 333—342
 Petrus Abaelardus 143
 Petschel, G. 347
 Petzold, L. 347
 Peyre, H. 27, 31, 33, 35, 37, 40, 44, 51,
 Phaedrus 253
 Pheidiasz 669—670
 Picart, Michael 681—682
 Piccolomini, Aeneas Sylvius 212
 Pilinszky János 458, 727
 Pintard, R. 286
 Pintér Ferenc 553
 Pintér Jenő 267
 Pirnát Antal 121, 129, 363, 411—412, 739,
 744
 Piscator 182, 388
 Piskolti István 626
 Pišut, Milan 414
 XI. Pius 371
 Platón 103, 254, 534, 603, 624
 Plautus 254, 623
 Plehanov 42, 185—186
 Plutarkhosz 576, 624
 Poe, E. 371, 445—450, 455, 536—538
 Poerio 33
 Pogány József 116
 Pogány Péter 621
 Pohl, Gerhard 181
 Polányi Károly 116, 307
 Polgár Jozefa 731—732
 Polgár László 723
 Pomogáts Béla 117, 123—126, 274, 714,
 740
 Pompadour 512
 Pompeius 667
 Ponori Thewrewk József 58
 Poóts András 148—149
 Popović, Milivoj 370, 373
 Pór Anna 509
 Porthan 290
 Porumbacu, Veronica 553
 Poszler György 513
 Póth István 198
 Potreszov, A. N. 178
 Poullaille, H. 181
 Prágai György 658
 Prandorffer Tamás 483
 Prati 53
 Pražák, Albert 200
 Pražák, Richard 407, 414
 Preminger, Alex 343
 Prisca, Szent 617—618
 Prohászka Ottokár 395—396
 Prokopp Mária 131
 Propertius 646
 Proust, J. 129
 Pukánszky Béla 154
 Pukánszky Kádár Jolán 151, 549
 Puluszky Ferenc 251, 722
 Puskás Lajos 553
 Puskin 23, 28, 30, 32, 38, 53, 175, 259, 404,
 422, 424, 426, 429, 431—433, 436, 438, 441,
 603
 Pusztai János 713
 Puttendorff 91
 Püspöki Nagy Péter 415
 Pythagorasz 374
 Quintilianus 389
 Quintus 222
 Rába György 123—124, 322, 457, 740, 744
 Rabe, Georg 557
 Rabelais 623
 Rabutin 430
 Racine 287, 435, 534
 Rác Endre 543
 Rác Győző 708, 713
 Rác Olivér 260
 Ráday Gedeon 627
 Ráday Pál 275, 277
 Radiscsev 422
 Radnóti Miklós 116, 394, 396, 405, 467, 533,
 553, 714—716, 727
 Radnóti Miklósné 392
 Radó György 245—247
 Rafajlovič 382
 Raffael 175
 Rajeczky Benjamin 501
 Rajnai Gábor 239
 II. Rákóczi Ferenc 80—95, 256, 273—289,
 313, 340, 399—401, 553, 582
 I. Rákóczi György 362, 504
 II. Rákóczi György 115
 Rákóczi József 278
 Rákóczy Erzsébet 333, 339
 Rákóczy György (herceg) 278
 Rákos Péter 414
 Rákosi Jenő 384, 610
 Ramler 295
 Ramus, Petrus 412
 Ranke, K. 254, 719
 Ransanus, Petrus 121, 412
 Ráskai Gáspár 574
 Raupach 248
 Rypka, Jan 626
 Réau, L. 649—650
 Rechberg 318
 Regulus, Atilius 282
 Reguly Antal 257
 Reiter Ilona 370
 Rejtő István 404
 Remak, Henry H. H. 418
 Rembrandt 539
 Remenyik Zsigmond 124
 Remete László 115—116
 Remus, Georg 681—682
 Renouvin, Pierre 153
 Rényi Dezső 267
 Restif 543
 Réthy Andor 707, 713

- Révai József 123, 175, 189, 241—242, 394
 Révai Miklós 151—152, 155, 201
 Révay Erzsébet 339
 Révay Kata Szidónia 339
 Révész Bertalan 414
 Reviczky Gyula 68, 343, 410, 537, 716—719, 732
 Reychman, Jan 365
 Réz Pál 117—118, 733
 Rhyer, A. D. 626
 Richter, J.-P. 441
 Riedl Frigyes 71, 84, 80, 85, 267, 271, 303, 509, 589
 Rietschl 271
 Riffaterre 387
 Rihel, Wendel 556—557
 Rilke, Rainer Maria 385, 603, 613
 Rimay János 282, 338, 362, 364, 620—621, 643, 728
 „Rimay Klára” I.: Vinnai Klára
 Rimbaud 37, 39, 101, 105, 613
 Rippl Rónai 416
 Ritoók Zsigmond 131
 Ritoók Zsigmondné 412, 490
 Rivera, Diego 178
 Riviere, G. H. 621
 Robespierre 52
 Robotos Imre 713
 Roger, F. 295—296
 Rogerius 398
 Rogovin, V. 179, 187
 Rohan (bíboros) 511—512
 Rohonyi Zoltán 547—548
 Rokay Péter 131
 Romains, Jules 613
 Rónai Mária 610
 Rónay György 27, 40, 394—396, 628, 632
 Ronsard 106
 Rosenberg 62
 Rosetti 522
 Rossignoli, Bernardino 725
 Rousseau 32, 149, 152—155, 160, 418, 420, 442, 448—450, 534
 Rousset, Jean 622
 Roy, Claude 622
 Rožnay, Samuel 198—202
 Rozvány Erzsébet 76
 Rózsa György 131, 408
 Rozsnyai Dániel 256
 Röhrich, L. 345
 Rubiner, Frida 179
 Rubruk 3
 Rudics József 251
 Rudolf király 486, 494
 Rudorf 582
 Ruggiero, Guido de 307
 Rummy Károly György 198—202
 Ruskin 386
 Russel 457—458, 461, 464, 471, 478
- Sade 446, 534
 Sáfrány György 76
- Sáhin 626
 Saint-Just 52
 Saint-Pierre, B. de 430
 Saint-Simon 52, 513, 535
 Sainte-Beuve 26, 383, 386
 Salamon Ernő 554
 Salamon Ferenc 15, 25, 269
 Salánki György 644
 Salánki József 255
 Salm, Ecchius 555, 572—573
 Salm, Julius 555
 Salvanu, Virgil 552
 Sand, G. 24, 28, 36, 48, 52—53, 418, 436
 Sándor István 154
 Sándor Pál 256, 512, 514
 Sánta Ferenc 727
 Sántha Teréz 130
 Sapovalov, A. 186—187
 Sappho 630
 S. Sárdi Margit 342, 412
 Sarkadi Imre 261, 551, 727
 Sárkány Oszkár 202
 Sárközy Andor 506
 Sárközy György 261, 694, 697, 706
 Sárosi Mihály 195—196
 Sartre 116
 Sárvári Pál 199
 Sas Ede 372
 Scaliger, J. C. 388
 Scharrer 183
 Schedius Lajos 683
 Scheiber Sándor 60, 194, 351, 354, 403, 731—732, 742
 Scheifstein, Josef 177
 Schelling 419, 427, 443, 534
 Scherer 271, 724
 Schermann Egyed 622
 Schesaeus, Chr. 113
 Scheurer 253
 Schiller 24, 31—32, 39, 48, 50, 104, 163, 168, 248, 270, 417—418, 422, 424—426, 431, 534, 729—730
 Schiller, F. D. 176
 Schlegel, Fr. 32, 48, 53, 154, 156, 167, 169—170, 425—426, 443, 534
 Schlosser 266
 Schneiderwind, G. 347
 Schmid, A. 649—650
 Schmidt, A. M. 344
 Schopenhauer 98, 243—246
 Schottky, Julius Max 157—158
 Schöne, Albrecht 649
 Schöpflin Aladár 116
 Schumenn 447
 Schvarcz Gyula 90, 92
 Schwarzbaum, H. 351
 Scoppa 519
 Scott, W. 163, 248, 424, 429, 432, 436—437
 Sebők Tamás 518—519
 Sedlitzky 151
 Sega, Drago 127
 Seghers, A. 183

- Seifert Géza 731—732
 Selucky, Stefan 743
 Selingus, Andreas 658
 Seneca 48, 284, 590, 594, 614
 Serfőző Lajos 182
 Serra, R. G. de la 181
 Sértő Kálmán 553
 Servet, M. 253
 Shaftesbury 719
 Shakespeare 26, 33, 39, 42, 48, 53—54, 71,
 101—102, 129, 390, 406, 435, 442, 603, 651
 Shelley 24, 32, 48, 53, 424, 428, 436, 445—
 447
 Sidney, Ph. 412
 Siegescu József 198
 Sigmond István 713
 Sík Sándor 136—137, 140—142, 394—396,
 723—725, 727
 Sima Ferenc 415
 Simon István 727
 Simon, Pierre-Henri 713
 Simon Zoltán 124, 462, 744
 Simonyi Mária 233
 Simonyi Zsigmond 88, 489, 693
 Sinclair, U. 181
 Sinka Erzsébet 263, 733, 744
 Sinkó Zoltán 713
 Sinninghe, J. R. W. 349
 Skala I. 141
 Sklicka, Vladimir 415
 Sklovskij, Viktor 42
 Słaski, J. 131, 411
 Slovacki 32
 Soares 388
 Sófalvi 77
 Solohov 183, 185
 Solt Andor 683
 J. Soltész Katalin 324—327
 Solyomossy Sándor 6, 292, 297, 299, 303
 Solyom Jenő 333, 335, 637
 Somló Bódog 116
 Somlyó György 43, 523, 735—736
 Somlyó Zoltán 380—381, 610
 Somogyi Erzsébet 233
 Somogyi Péter I.: Melius Juhász Péternél
 is!
 Somogyi Péter 481, 483—484, 494
 Sonthey 163, 534
 Soya, Erik 234
 Sőni Pál 707
 Sörös Pongrác 490, 495
 Sőtér István 5, 40, 68—71, 122, 126—128,
 242, 285, 390—391, 410, 417, 532—535,
 539, 554, 739—744
 Spalatói Tamás 398
 Spencer 243, 307
 Spengler 241, 513
 Speroni, Sperone 388
 Spiegel Aladár 353
 Spinelli, P. 724
 Spinoza 54, 243
 Spitzer, Leo 479
 Spolarich Lajos 367
 Sréter János 684
 Staehelin, Ernst 252
 Staël, Mme de 32, 417—418, 430—433
 Stallknecht, N. P. 418
 Stande, St. R. 177
 Staut József 61—62
 Steele 285
 Stegmann, André 127, 129, 411—412
 Stein Aurél 256—257
 Steiner, R. 243
 Steinert Ágota 550
 Steinitz, W. 290, 305
 Stelczér 485
 Stenczer Ferenc 115
 Stendhal 28, 43, 419, 434—436, 715
 Stoll Béla 74—75, 121, 399, 412, 496, 501,
 546, 681, 740, 744
 Storm, Th. 434, 445
 Stöckel Lénárd 486
 Strich, Fr. 32, 35, 40—41, 49, 419
 Strindberg, A. 612
 Stromp László 481
 Ströbel, H. 178
 Stuller 249
 Suetonius 216, 254
 Sulzer 199, 295
 Sulyok Anna 363—364
 Sükösd Mihály 241
 Süpek Ottó 650—651
 Sütő András 114, 554, 711—713
 Sylvester János 113, 631
 Svecova, Ljubov 184
 Swedenborg, Emmanuel 512—513
 Swift, J. 252
 Swinburne 446
 Szabad György 313, 315—317
 Szabados József 115
 Szabédi László 116, 292, 521—523, 528,
 634—637, 712
 Szabó Béla 260
 Gy. Szabó Béla 713
 Szabó Dezső 116, 241, 245, 413
 Szabó Ede 639
 Szabó Ervin 80, 178
 Szabó Flóris 543—544, 546
 Szabó György 178
 Szabó Gyula 712—713
 Szabó B. István 124
 Szabó Kálmán 554
 Szabó Károly 1, 485, 509
 Szabó Lőrinc 100—102, 124, 204—205, 208—
 209, 262, 457—480, 550—551, 693—694,
 697, 709, 727, 740, 744
 Szabó Magda 727
 Szabó Pál 694, 696—699, 727, 734—735
 Szabó Sándor 693
 Szabó T. Attila 274, 485
 Szabolcsi Bence 61, 142
 Szabolcsi Lajos 80
 Szabolcsi Miklós 111, 122—123, 126—129,
 416, 510, 743—744

- Szádeczky Lajos 336—337, 339
 Szádi 626
 Szakáts István 115
 Szakmári Fabricius István 575
 Szakonyi Károly 727
 Z. Szalai Sándor 242—245
 Szalay Fruzina 380—381
 Szamota István 489
 Szana Tamás 271
 Szántó István 724
 Szántó Róbert 370
 Szántó Rudolf 480
 Szarvas Gábor 489
 Szász János 553
 Szász Károly 71, 276, 536
 Szász Zoltán 116
 Szauder József 78, 120, 122, 129, 147, 153,
 266, 273, 291, 295, 305, 308—309, 323, 740
 Szeberényi Zoltán 413
 Széchenyi István 57—59, 61—62, 165, 250,
 313—318, 322, 328, 384, 526, 553, 583,
 596, 614, 719—721, 723
 Szeder Fábrián 156, 163—164
 Szegedi Kis István 281
 Szegedi Veres Gáspár 575
 Szegedy-Maszák Mihály 130, 387, 723
 Szegi Pál 695
 Szegő Pál 642
 Székács József 349
 Székely György 5, 8, 10, 19, 411
 Székely Ilona 636
 Székely János 116, 712—713
 Székely László I.: Szabédi László
 Székely Rózsa 636
 Székesfehérvári János 482
 Szekfű Gyula 80—99, 307, 311, 315, 511
 Szekfű Ignác 80
 Széles Klára 73, 124, 719, 740
 Széll Kálmán 74
 Szemere Bertalan 59—60, 256
 Szemere György 166
 Szemere Pál 24, 158, 169, 202, 249, 584,
 598, 683
 Szemere Samu 103
 Szemerkenyi Ágnes 736
 Szemlér Ferenc 711, 713
 Szenci Molnár Albert 412, 489, 530, 636,
 681—683
 Senczi Miklós 39, 739
 Szende Pál 116
 Szendrey Júlia 445
 Szendrey Zsigmond 349
 Szendrey Zsigmondné 77
 Szendrő József 234
 Szentessy Dániel 256
 Szentimrei Jenő 708, 712—713
 Szentiványi Béla 49, 339
 Szentkúti Miklós 513
 Szentmihályi János 407—408
 Szentmiklóssy Alajos 161—162
 Szentpáli Ferenc 484
 Szentpétery Erzsébet 504
 Szentpétery Imre 2, 7, 618
 Szepessy Tibor 255, 546
 Szerafimovics 183
 Szerb Antal 394, 510—514, 628, 712, 728, 730
 Szerb Antalné 121
 Szerdahelyi György 291
 Szerényi Vilmos I.: Szentmiklóssy Alajos
 Szigeti József 510, 514
 Szigeti József (Kolozsvár) 105—107, 274, 744
 Szigligeti Ede 228—230, 249
 Sziklay János 489
 Sziklay László 124, 127—129, 198, 407, 415,
 422, 739, 744
 Szilády Áron 266 267—270, 272, 485, 495
 Szilágyi Ambrus 490
 Szilágyi Domokos 712—713
 Szilágyi Dezső 714
 Szilágyi Ferenc 74, 257
 Szilágyi István 69
 Szilágyi János György 681
 Szilágyi Sándor 18, 61, 69, 269, 335, 485, 506
 595—596
 Szilassy Judit 503
 Szili József 124, 739, 743—744
 Szini Gyula 116, 603
 Szinnyei Ferenc 63, 71, 503, 505
 Szinnyei József 61, 76, 506
 Szinyei Merse Pál 385
 Szirmay (alispán) 504
 Szirmay Antal 56
 Szokoly Miklós 620
 Szókratész 114, 254
 Szolnay Sándor 552
 Szolón 669
 Szomor Dezső 102
 Szontágh Gusztáv 249, 683
 Szophoklész 101, 683—685
 Szotáczi Mihály 131
 Szotadész 343
 Szörényi László 130, 255, 305, 343, 626
 Sztálin 177
 Sztárai Mihály 484—489, 492, 494
 Szucskov, B. L. 743
 Szuromi Lajos 521, 523, 530—531, 632
 Szűcs Jenő 8—9, 11—12
 Szűcs László 229, 235
 Szűts Ábrahám 62
 Szűts Dezső 550
 Tabéry Géza 549—550
 Tabéry László 712
 Tablic, Bohuslav 201
 Tabódy Endre 367
 Tábori Kornél 457
 Taine, Hyppolit 33, 243, 268—269, 271—272
 Takács Lajos 621
 Takáts Gyula 356
 Taksony 14
 Talpassy Tibor 552—553
 Tamás Aladár 182
 Tamás Anna 257, 506, 548—549, 730
 Tamás Attila 64—65, 69, 477
 Tamás István 377

- Tamási Áron 540, 554, 708, 734—735
 Tánczos Gábor 262—263
 Tapié, Victor 622
 Tarczy Lajos 684
 Tarján Tamás 261
 Tarnai Andor 56, 60, 120, 130, 142, 295,
 305, 681, 739—740, 744
 Tarnóc Márton 412
 Tarnóczy Lóránt 654
 N. Tasnády Ilona 239
 Tasso, T. 162
 Tauszner 380
 Taurinus, Stephanus 114, 653—680
 Téglás Tivadar 509
 Teitelbaum, E. 348
 Telegdi Lajos 75
 Telegdi Miklós 496
 Telegdi Zsigmond 300
 Teleki Domokos 597
 Teleki József 168, 259
 Teleki László 720
 Teleki Mihály 335—339
 Teleki Sámuel 728
 Temesvári István 574
 Temesvári Pelbárt 268, 502
 Tengnagel 724
 Tennyson 445, 448, 451, 454, 720
 Teodorescu, Virgil 553
 Tersánszky Józsi Jenő 734
 Tesauro 388
 Tesseni Vencel 622
 Tezla, Albert 726—729
 Thalheimer 176—177
 Thaly Kálmán 57, 80, 333—334, 340—341,
 399
 Theiner, Augustinus 7, 11
 Theokritosz 101
 Thienemann Tivadar 511, 513
 Thierry, A 53
 Thomasius 255
 Thompson, S. 352, 354
 Thorday János 724
 Thoreau 386
 Thököly Éva 337
 Thököly Imre 335
 Thököly Mária 339
 Thuanus 91
 Thuri György 576
 Thuróczy János 5, 398
 Thury Étele 491
 Thury József 3
 Thury Zoltán 261
 Thury Zsigmond 195—197
 Thurzó György 362
 Thurzó Zsigmond 114
 Thürk, Werner 181
 Tieck 419, 427, 534
 Tiedemann 557
 Timár Kálmán 544
 Tinódi Sebestyén 170, 574, 576, 641
 Tisza István 539
 Tisza Kálmán 383
 Tóbi Antal 164
 Toldy Ferenc 31, 147, 151, 155—156, 160, 163,
 249, 269, 273, 341, 590
 Tolnai Gábor 130, 266, 622, 707, 715
 Tolnai Lajos 717, 728
 Tolnai Vilmos 348—349
 Tolsztoj, Lev 24, 26, 42, 259, 405, 603
 Tomka 251
 Tommaseo 53
 Tompa József 203
 Tompa László 712—713
 Tompa Mihály 63, 384 507
 M. Tótfalusi Kis Miklós 275, 553
 Tóth Aladár 61
 Tóth Árpád 116, 307, 537, 553, 727
 Tóth Béla 61, 252
 Tóth Dezső 123, 713
 Tóth Ede 403
 Tóth Endre 502, 505—508
 Tóth Gyula 243, 719, 722—723
 Tóth István (Marosvásárhely) 113—114, 131
 Tóth István 131
 Tóth Kálmán 505, 507—509
 Cs. Tóth Kálmán 398
 Tóth László 554
 Tóth Lőrinc 249, 684
 Tóth Sámuel 491
 Tóth Sándor 621
 I. Tóth Zoltán 5, 7, 14
 Tőke Ferenc 574
 Tőkés Anna 236
 Töltényi Szaniszló 162—163, 169
 Tömörkény István 728
 H. Törd Györgyi 257, 744
 Török Ferenc 492, 494—495, 573
 ifj. Török Ferenc 573
 Török Ferencné I.: Guthi Ország Borbála
 Török Gyula 262
 Török János 344
 Török Sophie 309, 697
 Törteli Lajos 349
 Tőzsér Árpád 260
 Traianus 672
 Trattner Mátyás 76
 Trefort Ágoston 583
 Tretter György 251
 Trockij 174, 178—180
 Tscharmann, Georg 179
 Tschischka, Franz 157
 Tsétsi János 255
 Turczel Lajos 260, 413, 707
 Turcsányi 537
 Turgenyev 404, 436, 637
 Turóczy-Trostler József 25—26, 29, 33—34,
 36, 38, 42, 45, 47, 50, 54, 594, 622—623
 643, 649
 Tursizi 626
 Uhland, Ludwig 49—50, 422
 Ujváry Zoltán 148
 I. Ulászló 255
 II. Ulászló 658, 661
 Ungár László 151

- Ungnád Kristóf 106
 Ungvári László 234
 Ungvári Tamás 318
 Ungvárnémeti Tóth László 146, 168
 Urbán László 131
 Urban, Waclaw 411
 Ürmösy Sándor 194—197
- Vachott Sándor 24
 Váci Mihály 124, 727, 744
 Váczy János 267
 Váczy Péter 8—13, 18
 Vahót Imre 249, 506
 Vajda György Mihály 125, 127—128, 739, 744
 Vajda János 25, 409—410, 439, 521, 537, 583, 588, 590, 631, 721, 742
 Vajda Kornél 262
 Vajthó László 64
 Valéry, Paul 27, 31, 38, 40—46, 101
 Valkai András 574, 576
 Vámbéry Armin 268
 Vámos Éva 626
 Van Thiegem 418, 535
 Van Haeften, D. B. 542
 Vandervelde 175—176
 Váradi 77
 Váradi András 491
 Váradi Péter 114, 255, 408
 Váradi-Sternberg János 259
 Váradi Ferenc 676
 Várday Kata 620
 Varga Imre 119, 121, 129, 362, 411—412, 739—740, 744
 Varga István 199
 Varga János 151
 Varga József 116, 123, 130, 405, 550, 692, 733, 740
 Varga László 129—130, 740
 Vargha Balázs 198—199, 346
 Vargha Kálmán 120—121, 227, 637—639, 693, 740, 744
 Vargyas Lajos 134, 136—137, 142, 520—523, 526, 530—531, 627
 Vargyin 184
 Vári Attila 713
 Varjas Béla 44, 121, 194—197, 342, 411—412, 488, 556, 621, 642—644, 646, 739, 744
 Várkonyi Nándor 102
 R. Várkonyi Ágnes 274, 311
 Várnai Zseni 178
 Varró János 711, 713
 Varsányi György 575
 Váry István 554
 Vas István 277, 523, 636
 Vásárhelyi 249
 Vasvári Pál 316, 548
 Vaszary Piroska 232—234
 Vay Sándor 503
 Vécsey Péter 504
 Végh József Mihály 543
 Vekerdi József 133
- Vekerdi László 240—242
 Velcsov Mártonné 543
 Verancsics Antal 113, 573
 Vercellensis, Johannes 619
 Veress Dániel 713—714
 Veress Zoltán 712—713
 Veres András 739
 Veres Péter 107, 405, 410, 427
 Vergilius Maro, Publius 56, 254, 356, 627, 664, 668
 Verlaine, Paul 23, 50, 101, 105, 262
 Vernage, E.-F. 285, 543
 Verő Leó 160
 Verseggy Ferenc 291, 740, 744
 Vértes György 392
 Vértesy Jenő 684
 Vértesy Miklós 80
 Vetsei József 76
 Vezér Erzsébet 327
 Viallaneix, Paul 127, 129
 Viau, Théophile de 287
 Vida Károly 251, 388
 Vigny, A. de 32, 35, 52, 418, 429, 446, 452
 Villemain, A. T. 48
 Villon, François 23, 650
 Vilmos császár 539
 Vilnay, Z. 351
 Vilney, Anton 47
 Vincentius Justinianus 492
 Vinnai György 621
 Vinnai István 621
 Vinnai Klára 621
 Virág Benedek 151—152
 Viszota Gyula 57
 Vita Zsigmond 713
 Viterbói Gottfrid 398
 Vitéz János 114, 121, 131, 212—226, 255, 412
 ifj. Vitéz János 408
 Vitkovics Mihály 76, 149, 151, 156
 Vizer Ádám 626
 Vizkelety András 145
 Voigt Vilmos 210, 737
 Voinovich Géza 71—72, 76, 684
 Voisine, Jacques 128
 Voit Pál 401—402
 Voiture 287
 Volf György 133—134
 Voltaire 323, 418, 424, 534
 Voronszkij, A. K. 180
 Vossius 388
 Vossler, Otto 153
 Vörös Károly 148, 150—151
 Vörösmarty Mihály 24, 29, 32, 36, 39—40, 49, 76, 162, 202—203, 248—249, 264, 322, 396, 422, 436—437, 441—443, 512, 584—585, 611, 641, 683, 723, 727—728
 Vring, Georg van der 181
 Vujić, Joakim 151
 Vujicsics D. Sztóján 124—125, 128—129, 744
 Vulcan, Josif 731

- Wachal, Robert S. 519
 Wackenroder 417, 419, 427, 534
 Wagner, Richard 439
 V. Waldapfel Eszter 251
 Waldapfel József 151, 554—558, 568, 572,
 578
 Walther László 251
 Wass Sámuel 256
 Wéber Antal 729—730
 Weber Artur 157, 682
 Wehrli, Max 240, 710
 Weinberger Imre 351
 Weinert, Erich 181, 183
 Weiskopf, F. C. 181
 Weisz, M. 347
 Wellek, René 40, 268, 420, 425
 Wenzel Gusztáv 10, 617—618
 Weöres Sándor 124, 131, 458, 727
 Werbőczy István 57, 661
 Werner, Zacharias 35
 Wertheimer Ede 365—366
 Wesselényi Ferenc 384
 Wesselényi László 337
 Wesselényi Miklós 249—251, 271, 317
 Wesselsky, A. 354
 Whitman, Walt 386, 448, 720
 Wick Béla 491
 Wieland, Chr. 199
 Wigner Jenő 515
 Wilde, O. 609, 612
 Wilder, Thornton 606
 Wildner Ödön 116
 V. Windisch Éva 274, 744
 Winter, Eduard 128, 273
 Wittfogel, Karl 176
 Wolf 183
 Wolff, Chr. 255
 Wolker, Jiří 174, 188
 Wolphardus, Adrianus 114, 653
 Wordsworth 32, 54, 163, 424, 428—429, 445
 Wossildos, R. 347
 Wölfflin, H. 41—42
 Wright, William 724—725
 Wujek, Jakab 724
 Wurzbach 157
 Xantus János 257
 Xenophón 624
 Xerxész 576
 Zakalinczky István 491—492
 Zákány 504
 Zala József 260
 Zápolya János 674, 676
 Zedlitz, Josef 251
 Zelk Zoltán 727
 Zetkin, Clara 174, 176, 182
 Ziegenggeist, Gerhard 201
 Zilahy Károly 587
 Zilahy Lajos 239
 Zimmer, W. 178
 Zofcsák 249
 Zola 244, 246, 404
 Zolnai Béla 248, 273, 286—287, 510, 541—
 542, 641, 644
 Zrínyi Miklós 63, 109, 170, 199—200, 275,
 489, 528, 553, 585, 627, 631, 672, 745
 Zrínyi Miklós (hadvezér, XVI. sz.) 484
 Zubreczky György 111
 Zsadányi Henrik 457
 Zsámbóki János 113—114, 131, 415
 Zsilinszky Mihály 484
 Zsilka Tibor 415
 Zsirmunzskij, V. M. 154, 525
 Zsivora György 251
 Zsoldos Jenő 60, 63, 403, 731—732, 742
 Zsolt Béla 549
 Zsukovszkij 422, 431—432

KÉZAI SIMON ÉS A XIII. SZÁZAD VÉGI KÖZNEMESI IDEOLÓGIA
NÉHÁNY VONÁSA*

Kézai Simon¹ a XIV. századi krónikakompozíció részeinek megalkotói közül az első névről ismert történetírónk. Születésének helyét illetően Szabó Károly Bihar,² Csánki Dezső Pest,³ Domanovszky Sándor pedig Zemplén megye mellett foglalt állást.⁴ A kérdést általában arra élezték ki, hogy Kézai ismerte-e a hun-történet színhelyét szerepeltetett Dunántúlt, azaz ő a hun-történet szerzője vagy nem. Holott a Dunántúl ismerete nem közvetlen függvénye a születési helynek,⁵ hiszen mint udvari klerikus — bárhol látta is meg először a napvilágot — jól megismerhette a Dunától nyugatra fekvő területet. Az a probléma pedig, hogy Kézai-e a szerzője a hun-történetnek, nem topográfiai ismeretek kérdése.

Hasonlóképpen nincs eldöntve Kézai származása sem. Egyesek félszabad vagy szolgarendű,⁶ mások kis-, illetve köznemesi családból eredeztetették.⁷ Mivel Kézairól úgyszólván alig van okleveles anyag, így a származás kérdése valóban nem tisztázható egyértelműen, de tulajdonképpen nem is elsőrendűen érdekes. A lényeg inkább az, hogy milyen eszméket milyen politikai célok szolgálatába állít. Ehhez a mű elemzése ad egyedül biztos kiindulópontot.

* A jelen dolgozat egy nagyobb tanulmánynak egyik, az önálló publikáció követelményei szerint átalakított része. Nem tarthattuk feladatunknak, hogy itt kitérjünk a magyar krónikák eredeztetéséről vallott nézetünk ismertetésére; ilyen módon az általunk feltételezett, Kézai munkáját megelőző és eme írásunkban utalásszerűen érintett krónikás alkotások keletkezését, ideológiai arcélét illetően rövid összefoglalásunkra (KRISTÓ Gyula: A történeti és politikai gondolkodás elemeinek fejlődése krónikairódmunkában. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. 1968.) kell hivatkoznunk.

¹ A Kézaira vonatkozó régebbi irodalmat I. DOMANOVSZKY Sándor: Kézai Simon mester krónikája. Forrástanulmány. Bp. 1906. 151—180.; az újabb irodalomról ifj. HORVÁTH János műveinek [Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. (továbbiakban: Stílusproblémák) 350—388.; A hun-történet és szerzője. ItK 1963. 446—476.] lapalji jegyzetei tájékoztatnak.

² SZABÓ Károly: Kézai Simon mester magyar krónikája. Magyarország történetének forrásai I. köt. III. füzet. Pest 1862. I. l., 2. jegyz.

³ CSÁNKI Dezső: Kéza. Száz 1903. 886—890. — L. még ECKHARDT Sándor: Attila a mondában. NÉMETH Gyula (szerk.): Attila és hunjai. A Magyar Szemle Könyvei XVI. Bp. 1940. 197.

⁴ DOMANOVSZKY Sándor: Kézai és a hunkrónika. Károlyi-Emlékkönyv. Bp. 1933. 128—132. — L. még CSÓKA J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században. Irodalomtörténeti Könyvtár 20. Bp. 1967. 599.

⁵ HORVÁTH János (Stílusproblémák 354.) is eldöntetlennek ítéli a születés helyét.

⁶ CSÁNKI Dezső: i. m. 890.; DOMANOVSZKY Sándor: Kézai Simon mester krónikája 149.; HORVÁTH János: Stílusproblémák 379.; MÁLYUSZ Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai. Tudománytörténeti tanulmányok 5. Bp. 1967. 54.

⁷ GERÉZDI Rabán: A magyar világi líra kezdetei. Irodalomtörténeti Könyvtár 7. Bp. 1962. 27.; CSÓKA J. Lajos: i. m. 599.

A középkori történetírásban szinte kötelező a népek *bibliikus eredeztetése*. A korai krónika Kámtól,⁸ Anonymus⁹ (s minden bizonnyal egy, P. mestert közvetlenül megelőző XIII. század eleji krónika) pedig Jáfettől vezeti le a magyarokat. Kézai Jáfet → Thana (szkíta király) → Menroth leszármazási sort közöl.¹⁰ Közvetlen és sokoldalú párhuzam Kézai Menrothja és a biblia Nimródja (Nemprothja) között nincs, mégis bizonyos, hogy Kézai Menrothra ruházta Nimród tetteit. Honnan való Menroth neve? Györffy György szerint a XI. századi gestából, azaz a hagyományból,¹¹ *ifj. Horváth János* pedig úgy látta, hogy a Kézai által megjelölt Menroth ősapja semmiféle mondai hitelre sem támaszkodhatik, az mindenestül Kézai leleménye.¹² *Horváth* eme elméletének azonban több támadható pontja van. Egyrészt: ha Kézai Menrothot a bibliai Nimróddal azonosította — márpedig ezt *Horváth* is elfogadja¹³ —, akkor érthetetlen, hogy miért nem veszi át onnét a Nimród nevet. Nyilván a Menroth név köti. Ha ezen elnevezést Kézai költötte volna (de miért, ha alakját úgyis Nimródról mintázza?), könnyen felcserélhette volna a Nimród névvel. Másrészt kevésbé valószínűnek tűnik számunkra *Horváth János* ama feltevése, hogy „*Ménrót* személye . . . Kézainál nem egészen fikció: a *történeti-mondai Mén-Marót alakját tette meg a hun és a magyar nép ősapjának.*”¹⁴ (Menroth nevét egyébként már egyeztetni próbálták finnugor és török megfelelőekkel,¹⁵ legutóbb *Mezey László* tartotta lehetségesnek, hogy Menroth egy, a magyarság fölött uralkodott kazár fejedelem neve lenne.¹⁶) *Horváth* érveinek gyengesége, a bátortalan és nem meggyőzően dokumentált egyeztetési kísérletek s egyéb — alább tárgyalandó — szempontok arra mutatnak, hogy Menroth neve a hagyományból való (ami nem zárja ki végső fokon a névnek a kazár—magyar együttélés korából való származását), persze aligha lehet szó arról, hogy Magyarországon már a XI. században írásba foglalták volna e nevet.

Nagyon tanulságos lehet a Kézai-krónika 4. fejezetének¹⁷ vizsgálata.

1. Menroth „kevert” származású: ősapja, Jáfet, biblikus, apja, Thana, a szkíták királya pedig akár Isidorustól, akár Iustinustól átkerülhetett Kézaihoz.¹⁸

2. A toronyépítés mozzanata — Sineár földjére lokalizálva — biblikus.¹⁹

3. A torony belsejének leírása — mint ahogy Kézai maga hivatkozik forrására — legalábbis közvetve Iosephustól való irodalmi kölcsönzés.²⁰

4. A torony külső képének, tulajdonképpen piramis voltának felvázolása Hérodotoszra megy vissza,²¹ lehet tehát irodalmi is, de az is elképzelhető, hogy e hírben az 1248—1254. évi keresztes hadjárat tapasztalatai tükröződnek, amikor a keresztesek Egyiptomban jártak.

5. Eiulath neve biblikus.²²

⁸ MÁLYUSZ Elemér: Krónika-problémák. Száz 1966. 719.

⁹ Emericus SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum I.* Budapestini 1937. (továbbiakban: SRH I.) 35.

¹⁰ Uo. 143.

¹¹ GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet.* Bp. 1948. 18., 28.

¹² HORVÁTH János: *ItK* 1963. 458.

¹³ Uo. 459.

¹⁴ Uo. 460. — Kiemelés ott.

¹⁵ *Irodalmát I.* GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet* 28. I. 1. jegyz.

¹⁶ MEZEY László: *A magyar szöveg jegyzetei. Képes Krónika.* Bp. 1964. 187. I. 4. jegyz. — Ilyen feltevésre I. GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet* 27—28.

¹⁷ SRH I. 143—144.

¹⁸ L. Alexander DOMANOVSKY: *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Annotationes. SRH I. 247. annot. 8.

¹⁹ I. Mos. 11, 2—9.

²⁰ L. Alexander DOMANOVSKY: *Simonis de Keza Gesta Ungarorum.* Annotationes. SRH I. 143. annot. 10.

²¹ L. uo. 143. annot. 13.

²² L. uo. 144. annot. 2.

6. Annak a hírnek az eredete, hogy Kézai Eiulathot Perzsiával azonosítja, és a magyar őshazát Perzsiába helyezi, több helyen is kereshető. Egyrészt: Kónsztantinosz tudósít arról, hogy a magyarok egy része, a szavárdok Perzsiába költöztek, s a Kárpát-medencébe jött magyarok a X. század közepén még tartották a kapcsolatot azokkal.²³ Nem kizárt tehát, hogy a perzsiai őshaza tudata a hagyományban gyökerezik.²⁴ Emellett tanúskodik Anonymus is. P. mester Zuárd-történetében²⁵ ugyanis a szavárdok keletre költözésének emléke maradt meg, s Anonymus e tudósítás megkonstruálásakor feltehetőleg a szájhagyományból merített.²⁶ Nem vethető el tehát az a feltevés, hogy pár évtizeddel később Kézai is a szájhagyományból hallhatott a perzsiai magyarokról. Másrészt: Kézai Menrothot a bibliai Nimróddal azonosította. Márpedig a Kézai előtt minden bizonnyal ismeretes Isidorus szerint Nimród Perzsiába költözött, és ott alapított birodalmat.²⁷ Innen már csak egy lépés, hogy — ha a magyarok őse, Menroth—Nimród perzsiai, akkor — a magyarok is Perzsiából származzanak. Eszerint tehát a perzsa származás lehet tisztára irodalmi reminiscencia is. Harmadrészt: Horváth János szerint Kézai konkrét értesülésekkel bírhatott a keleten maradt vagy odaköltözött szavárd-magyarok nyelvét illetően,²⁸ hiszen megjegyzi: nyelvük annyira különbözik a magyarokétól, mint a szászoké a türingiaiakétól. Ezt a feltevést annál kevésbé szabad elvetnünk, mert tudjuk, hogy a XIII. század második felében „kitágult” a világ, Nyugat- és Közép-Európa népei előtt megnyílt a Napkelet,²⁹ illetve Győrffy György hívta fel a figyelmet, hogy „Rubruk 1253-ban visszatérő útján az Aras mellett fekvő Naxua városban találkozott egy magyar domonkossal, ki Tifliszbe volt menendő. A Naxuából Tifliszbe vezető út a szavárdok egykori lakterületén vezetett át.”³⁰ Sőt, Ungari Asiaticci néven még a XIV. század első felében is hallhatunk a kaukázusi (perzsiai) szavárd-magyarokról.³¹ A 6. számú hír eredete tehát egyértelműen nem dönthető el.

7. Menroth feleségének Eneth (tulajdonképpen 'ünö') neve feltétlenül hagyományra megy vissza.³²

8. Sokkal problematikusabb a Hunor név eredete. Úgy véljük, teljes bizonyossággal nem válaszolható meg a származás kérdése. Mindenesetre Győrffynek ama, Marquarttól merített nézete, hogy a Hunor elnevezés az onogur népnévre vezethető vissza,³³ elfogadásra talált Horváth Jánosnál is.³⁴

9. Kézai azon híre, hogy Menrothnak több neje volt, a hagyományból jöhet, s valóban archaikus elem.³⁵ Viszont e mozzanat lejegyzése nagy biztonsággal Kun László korára mutat, akit ismételtelen többnejűséggel vádoltak a szép kun nők kedvelése miatt.³⁶ Anonymus a XIII. század elején még nagyon határozottan küzd a többnejűség ellen: egyrészt nem közli a nőrablás-

²³ MORAVCSIK Gyula: Bíborbanszületett Konstantin A birodalom kormányzása. Bp. 1950. 170—175.

²⁴ DEÉR József: A IX. századi magyar történet időrendjéhez. Száz 1945—1946. 15.; GYÖRFFY György: Krónikáink és a magyar őstörténet 31—32., 56.; ua.: Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útjelentései. Nemzeti Könyvtár. Művelődéstörténet. Bp. 1965. 16.

²⁵ SRH I. 92—93.

²⁶ GYÖRFFY György: Krónikáink és a magyar őstörténet 33.

²⁷ Isid. Etym. XV. I. 4—8. — L. THURY József: A magyaroknak „szavarti-aszfali” neve. Száz 1897. 399—400.; GYÖRFFY György: Krónikáink és a magyar őstörténet 19.

²⁸ HORVÁTH János: ItK 1963. 461

²⁹ GYÖRFFY György: Napkelet felfedezése 27—35.

³⁰ Ua.: Krónikáink és a magyar őstörténet 86.

³¹ Uo. 81—87.

³² L. uo. 12—13. és uo. 4—10. jegyzetekben megadott irodalmat.

³³ Uo. 29—31.

³⁴ HORVÁTH János: ItK 1963. 463—464.

³⁵ GYÖRFFY György: Krónikáink és a magyar őstörténet 18—19.

³⁶ HORVÁTH János: ItK 1963. 461.

mondát, másrészt pedig az Exordia Scythica esetleg félreérthető szövegét teljesen egyértelművé teszi: a szkíták „nem paráznalkodtak, hanem mindenkinek csak egy felesége volt.”³⁷

A fentiekből az alábbi következtetések vonhatók le: Kézai

1. ismerte és tiszteletben tartotta a Jáfet-genealógiát s a magyarok szkita eredeztetését, mely először Magyarországon — s mindjárt egymással összekapcsoltan — feltevésünk szerint a XIII. század eleji krónikában bukkant fel;³⁸

2. ténylegesen azonosította Menrothot a bibliai Nemprothtal. Az identifikálást a toronyépítésnek kétségtelenül a bibliából vett mozzanata közvetlenül, Kálti Márk pedig közvetve bizonyítja; Kálti ugyanis már nem is Menrothot, hanem Nemprothot ír,³⁹ úgy érezvén, hogy — a névkülönbség ellenére — Menroth Nemprothtal azonos;

3. mint láttuk, használta a bibliát és Isidorust, maga mondja önmagáról, hogy klerikus volt;⁴⁰ ezek ismeretében hihetetlen, hogy Kézai ne tudta volna: Nemproth nem Jáfet leszármazottja.

Kérdés: miért koholt fiktív genealógiát, miért iktatta be krónikájába a Menroth nevet, miért vitte át reá a bibliai Nemproth egy-két vonását?

A válasz megadását több vonatkozásban kereshetjük.

1. Gondolhatunk a hagyományra. Egyrészt Jáfetnek a genealógiában maradását kellően indokolhatja a magyarságnak (a XIII. század eleje krónikásától és) Anonymustól meggyökeresztett eredeztetése, másrészt Menroth bekerülését tökéletesen magyarázza a magyar szóbeli hagyományban gyökerező volta. De a hagyományra való hivatkozás nem adhat végső választ a kérdésre.

2. Horváth János szerint a Menroth—Nemproth azonosítás azt sugallja, hogy „az »átkozott« ős is elfogadható valamiféleképpen, különösen, ha ez ős vállalásával oly messze időig lehet visszavinni a nemzet történetét.”⁴¹ Igen ám, de e célnak Jáfet is megfelelne.

3. Menroth alakjának — földrajzi lokalizáláson túl (Eiulath) — egyetlen biblikus vonása van: a toronyépítés, s ez a biblia beállítása szerint *lázadás isten ellen*.⁴² Mivel Menroth és a bibliai Nemproth között csak ez a megfelelés van, egyetlen következtetést involválhat: Menroth-Nemprothot, bár elbukik istennel szemben, mégis ősként lehet elfogadni — istennel szembeni lázadása miatt.

Nagyon furcsa, sajátosság eljárás ez Kézai részéről: tisztelte az írott magyar történeti tradíciót, nem volt bátorsága Jáfetet kihagyni a genealógiából; Menrothot, az íratlan népi hagyomány ősapját a bibliai Nemproth legismertebb tétével ruházta fel, de e két utóbbi személyt nyíltan, bevallottan azonosítani s Nemprothnak nevezni nem merte. Nyilván tudta, hogy Nemproth Kám leszármazottja, s mégis Jáfetet teszi meg Nemproth elődjének,⁴³ s Nemprothot Menrothnak nevezi, hogy e díszes csomagolás (Jáfet az írott tudakos, Menroth az íratlan népi hagyományból) elfedhesse a lényegét: azért Nemprothot választotta a magyarság őseül, mert isten ellen *mert lázadni*, azonban — micsoda antitezise ez az előbbinek — *elbukott* istennel szemben. Joggal kereshető eme ellentmondásban az objektívnek (Kun László kora) és a szubjektívnek (Kézai egyéni állásfoglalása) az ellentéte.

³⁷ SRH I. 36. L. GYÖRFFY György: Krónikáink és a magyar őstörténet 52. — S hogy a 4. fejezet ugyanattól való, akitől a 2., azaz Kézaitól, azt egyéb érveken túl olyan formai tényező is bizonyítja, mint a mindkét fejezetben előforduló, speciálisan az „asztrológus” Kézaira jellemző „lunaris circulus” kifejezés (SRH I. 142., 143.).

³⁸ KRISTÓ Gyula: Az Exordia Scythica, Regino és a magyar krónikák. FK 1970. 114—115.

³⁹ SRH I. 247—248.

⁴⁰ Uo. 141.

⁴¹ HORVÁTH János: Stílusproblémák 371.

⁴² I. Mos. 11, 5—9.

⁴³ HORVÁTH János (Stílusproblémák 371.) is úgy véli, hogy a Menroth—Nemproth azonosítás egy klerikus részéről csak tudatos lehet.

A Kézai-krónika 5. fejezetében olvasható ún. csodaszarvas-mondát⁴⁴ általában két részre szokták bontani: a csodaszarvas és a nőrablás mondájára. A szakirodalom általában egyetértett abban a kérdésben, hogy a nőrablás a magyar nép ősi eredetmondája,⁴⁵ korántsem volt azonban véleményegyezés a csodaszarvas-történet mondai jellegét illetően.⁴⁶ A kérdést — úgy véljük — Horváth János oldotta meg: a hunoknak és a magyaroknak is volt csodaszarvas-mondájuk (bár a két monda szarvasai eltérő jellegűek), s ez megerősítette Kézai hitét — Jordanesből értesülve a hun mondáról — a hun—magyar azonosságban.⁴⁷ Ez a magyarázat teljesen hihető: több keleti nép ismeri — még eredetmonda formájában is — a csodaszarvas-históriát.⁴⁸

Izgalmas kérdés: mikor jegyezték le a magyarság eredetmondáját? Sokáig általánosan elfogadott volt, hogy azt már az ősgesta tartalmazta.⁴⁹ Horváth János 1954-ben kifejtette: mivel István, László és Kálmán törvényei erősen küzdenek a nőrablás ősi szokása ellen, eredetmondánk nőrablás-motívuma nyilván nem kerülhetett bele a legkorábbi krónikás szerkesztménybe. Viszont Kun László idejében már nem volt akadálya, hogy a hun—magyar őstörténetben ez az eredetmonda is helyet kapjon. Ugyanígy ideológiai akadálya lehetett annak, hogy a csodaszarvas története az első krónikában lejegyzésre találjon. A magyarság eredetmondájában ósnyaként szereplő Eneth ugyanaz a szarvasűnő, amely a Meótságba költözésnél is szerepet játszik. Ez a monda az anyajog uralmának emlékét őrzi. Ha az anyajogú társadalom már régen a múlté is, a monda totemisztikus, pogány eleme, amely ellen még I. László törvénye is intézkedik, eleven lehetett.⁵⁰ Horváthtal szemben Klaniczay Tibor nem tartotta hihetőnek, hogy első gestánk írója pusztán ideológiai óvatosságból kitért volna az eredetmonda (és az Álmos-monda) lejegyzése elől, hiszen e két mondában az ősi totemisztikus elemek ekkorra már elhalványultak, másrészt gestáirónk a magyarság eredetére vonatkozóan a néphagyományon kívül nem is találhatott más forrást. Legfeljebb a nőrablás mondája támaszthatott némi akadályokat a lejegyzés elé, de Klaniczay itt is valószínűnek vélte a XI. századi írásba foglalást.⁵¹ Klaniczay

⁴⁴ SRH I. 144—145.

⁴⁵ L. pl. HÓMAN Bálint: A magyar hun-hagyomány és hun-monda. Bp. 1925. 65.; HORVÁTH János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Szent Istvántól Mohácsig.² A Magyar Szemle Könyvei IV. Bp. 1944. 40.; ECKHARDT Sándor: Attila a mondában 200—201.; GYÖRFFY György: Krónikáink és a magyar őstörténet 11—14. — Irodalmát I. uo. 11. I. 1. jegyz.

⁴⁶ A kérdés irodalmát I. uo. 35—36. — Az irodalmi kölcsönzés mellett foglalt állást MORAVCSIK Gyula (A csodaszarvas mondája a bizánci írónál. EphK 1914. 338.; Bizánc és a magyarság. Tudományos ismeretterjesztő sorozat 3. Bp. 1953. 101.), HÓMAN Bálint (A magyar hun-hagyomány és hun-monda 65.), id. HORVÁTH János (A magyar irodalmi műveltség kezdetei² 46.), INOKAI TÓTH Zoltán (Tuhutum és Gelou. Hagyomány és történeti hitelesség Anonymus művében. Száz 1945—1946. 35—36.). — Az 1948 utáni irodalomból MOLNÁR Erik (A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig.² Bp. 1949. 51.), KARDOS Tibor [Adatok és szempontok a magyar dráma kezdeteihez. FK 1957. 218.; Drámai szövegeink története a középkorban és a renaissance-ban. Ua. (szerk.): Régi magyar drámai emlékek I. Bp. 1960. 17.], DÖMÖTÖR Tekla (Árpádházi Imre herceg és a csodaszarvas-monda. FK 1958. 322.), SZÉKELY György (ELEKES Lajos—LEDERER Emma—SZÉKELY György: Magyarország története I. Az őskortól 1526-ig. Egyetemi tankönyv. Bp. 1961. 30.), ifj. HORVÁTH János (ItK 1963. 455.), KLANICZAY Tibor [A magyar irodalom története 1600-ig (A magyar irodalom története, főszerk.: SÓTÉR István. I. köt.). Bp. 1964. 25.] és LÁSZLÓ Gyula (Hunor és Magyar nyomában. Bp. 1967. 52.) mondainak ítéli a történetet.

⁴⁷ HORVÁTH János: ItK 1963. 455.

⁴⁸ L. BERZE NAGY János: A csodaszarvas mondája. Ethn. 1927. 65—80., 145—152.; GYÖRFFY György: Krónikáink és a magyar őstörténet 36.; ELEKES Lajos—LEDERER Emma—SZÉKELY György: i. m. 27. (a vonatkozó részt SZÉKELY György írta); LÁSZLÓ Gyula: i. m. 15.

⁴⁹ L. pl. GYÖRFFY György: Krónikáink és a magyar őstörténet 17., 36—38.; KLANICZAY Tibor: i. m. 56.; MÁLYUSZ Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai 16. és 16—17. I. 16. jegyz.

⁵⁰ HORVÁTH János: Stílusproblémák 14.

⁵¹ BÓTA László: Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái című doktori disszertációjának vitája. MTA I. OK VIII. (1956) 308—309.

ellenében *Horváth* ismét megállapította: a szarvasünő-monda mellett nem szóltak dinasztikus érdekek, éppen ezért ezt a mondát — amely szorosan kapcsolódik a nőrablás szintén ősi mondájához, ami ellen a legkorábbi törvények egyaránt küzdenek — a legrégebb gesta szerzője nem vehette fel művébe.⁵²

Horváth János 1963-ban — úgy ítéljük — meggyőzően igazolta álláspontját, felhasználva Anonymus prologusát: „Tehát legjobbnak tartottam, hogy igazán és egyszerűen írjam meg Neked, s így aki olvassa, tisztán láthassa, miképpen estek meg a dolgok. Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna. Ezért most már inkább az iratok biztos előadásából meg a történeti művek világos értelmezéséből nemeshez méltó módon fogja fel a dolgok igazságát.”⁵³ *Horváth* úgy véli, Anonymus prologusa, mely szerint a magyarok eredetéről nem írott források, hanem csak a hamis szóbeli hagyományok számolnak be, cáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a magyar nép eredetmondája semmiképpen sem szerepelhetett Anonymus előtti gesta-, illetve krónika-irodalmunkban. P. mester elítélő jelzői (hamis, nem szép, illetlen) nem hagynak kétséget az iránt, hogy itt csakis egy totemisztikus, tehát a népet állatöstől származtató eredetmondáról lehetett szó.⁵⁴

Horváth megállapításának helyes voltához — úgy véljük — nem férhet kétség. Ha Anonymus még a regösök énekéből hallhatta ezt a mondát, nehezen képzelhető el, hogy Kézai korában kiesett volna a parasztok „repertoárjából”, sőt, ha Kézai — elsőként — lejegyzi a mondát, ez feltétlenül amellest szól, hogy a nép a XIII. század végéig sem engedte feledésbe menni.⁵⁵ A XI—XII. században mi is ideológiai tilalomfát látunk a lejegyzés elé meredni, a totemisztikus ős, Eneth (’ünő’), a XI. századi törvények által üldözött nőrablás nem találhatott feljegyzőre a XIII. század előtt. Az is sokatmondó, hogy feltevésünk szerint az Álmos-mondát, amely pedig erősen dinasztikus beállítású, szintén csak a XIII. században, annak elején foglalják először írásba, akkor is totemisztikus jellegétől megfosztva.

Solymossy Sándor a motívumkincs vizsgálata szempontjából csodaszarvas- és nőrablás-mondára bontja szét a históriát,⁵⁶ amit mások, történészek is megtették⁵⁷ — a monda egésze szempontjából indokolatlanul. Csak annak feltevésére van jogalapunk, hogy a monda — legalábbis a lejegyzés, de alkalmasint a keletkezés kora szempontjából is — egységes. Vagyis: ha a XII—XIII. század fordulóján egy totemisztikus mondát csak átalakítva lehetett leírni, akkor a magyarság eredetmondájának írásba foglalása a nőrablás motívuma miatt még lehetetlen. (Ortodox egyházi szemlélet mércéjén persze még a XIII. század végén is az.) Ámde a monda írásbeli megfogalmazását egy igen határozott, Kun László korára valló egyházi lazulás tette lehetővé. Ez a fő bizonyíték a monda Kun László-kori, Kézai által eszközölt lejegyzéséhez, vagyis az írásba foglalás rábizonyít saját keletkezési idejére.⁵⁸ Szorosan hozzátartozik a mondához a benne található pozitív meötiszi őshaza-kép (jószágtartásra alkalmas, gazdag, kies vidék) felvázolása,⁵⁹ amely Kézai önálló megjegyzése; jól mutatja, hogy a XIII. század

⁵² Uo. 314.

⁵³ SRH I. 33—34.

⁵⁴ HORVÁTH János: ItK 1963. 450—457. — A gondolatot, hogy ti. Anonymus jelzői mondánkra vonatkoznak, már SOLYMOSSY Sándor (Monda. A magyarság néprajza III. Bp. é. n. [1934.] 189.) kifejtette, de a lejegyzés kronológiája szempontjából nem hasznosította.

⁵⁵ L. ua.: A magyar csodaszarvas-monda. Magyarorságtudomány 1942. 172.

⁵⁶ Uo. 161.

⁵⁷ L. pl. HÓMÁN Bálint: A magyar hun-hagyomány és hun-monda 65.

⁵⁸ L. KRISTÓ Gyula: Ősi epikánk és az Árpád-kori íráshagyomány. Ethn. 1970. 113—116. — Az Álmos-monda írásba foglalásának idejére l. uo. 116—119.

⁵⁹ SRH I. 144.

eleji átfestés eredményeként a sötét tónusúra rajzolt őshaza-portrét egyre pozitívabb beállítás váltotta fel.⁶⁰

Kézai a hun—magyarok vándorlásának több etapját jegyezte fel. A perzsiai, meótszi, szkítiai, majd pannóniai haza említése⁶¹ — jöllehet az elnevezések irodalmi kölcsönzésből valók —, egyáltalán a több haza képze, a honfoglalás előtti vándorlás mozzanata eredeti hagyomány lehet.⁶²

Vitathatatlanak véljük — elsősorban *Madzsar Imre*⁶³ és *Horváth János* érvei voltak számunkra perdöntők⁶⁴ —, hogy a *hun-történet Kézai munkája*. Hogy IV. Béla alatt nehezen képzelhető el keletkezése (ahová pl. legújabban *Csóka J. Lajos* helyezi⁶⁵), azt — sok egyéb körülmény mellett — IV. Béla Totylát említő oklevele is mutatja, melyben a rettegett és gyűlölt tatárokkal rokonítja Totyla—Attilát.⁶⁶

Mi adhatott alapot a hun—magyar rokonság, illetve azonosság kidolgozására, amikor ez — mint tudjuk — nem ősi hagyomány?⁶⁷ A válasz nem kimunkált, a szakirodalom igazi alapos-sággal még nem foglalkozott a kérdéssel, egyértelmű feleletet a kérdésre ma még nem lehet adni. Az egyik oldal a kun-hun vélt névazonosságban,⁶⁸ más az onogur → hunor névfejlődésnek a hun népnévhez közeli végeredményében,⁶⁹ ismét más a dunántúli romokban, az azokhoz fűződő mondákban keresi az indítékot.⁷⁰ Nyilván fontos láncszemek ezek, de aligha döntők.

Igen jelentős felismerésnek bizonyult, módszeresen először *Györffy György* fejtette ki, hogy a nyugat-európai irodalomban az idő előrehaladtával mind elterjedtebbé vált a hun—magyar azonosság megemlézése, mely a XII. század vége felé író Viterbói Gottfriedtől került át Anonymushoz⁷¹ (a mi véleményünk szerint a P. mestert közvetlenül megelőző, XIII. század eleji krónikához), majd Kézaihoz, aki önállóan használta Viterbói Gottfriedet,⁷² amint erre maga utal,⁷³ ám a Kézai-krónika első bejegyzéseivel nagyjából egyező *Sambucus-kódex*⁷⁴ és *Pozsonyi Krónika* nem említi Gottfried nevét.⁷⁵ (Ez a mozzanat nem elhanyagolható szempont a hun-történet szerzőségének kérdésében.⁷⁶)

Viterbói Gottfried előadása nyilván csak tárgyi alapot jelenthetett Kézai számára. Régtől ismert: a hun—magyar azonosság Kézai-féle koncepciójának *politikai aktualitása* volt; a külön-

⁶⁰ A folyamatra I. MÁLYUSZ Elemér: *Száz* 1966. 725.

⁶¹ SRH I. 144—148.

⁶² INOKAI TÓTH Zoltán (i. m. 36.) figyelt fel arra, hogy a hun-történet szerzője a szkítiai honfoglalást két fázisra, egy Meótsz-vidéki és tulajdonképpeni szkítiai változatra bontotta fel.

⁶³ MADZSAR Imre: *A hun krónika szerzője*. *Történeti Szemle* 1922. 99.

⁶⁴ HORVÁTH János: *Stílusproblémák* 351—374., 382.; *ua.*: *ItK* 1963. 452—454.

⁶⁵ CSÓKA J. Lajos: i. m. 589.

⁶⁶ Augustinus THEINER: *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia*, tomus I. Romae 1859. 231. [L. SZENTPÉTERY Imre: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* (továbbiakban: *Reg. Arp.*) I. 1001—1270. Bp. 1923—1930. 933a. szám.] — Arra, hogy Kézai „tudatos módszerrel vagy tudattalan naivitással” összekeveri Attilát és a keleti gót Totylát, l. ECKHARDT Sándor: *Attila a mondában* 197.

⁶⁷ GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet* 126—127.

⁶⁸ HORVÁTH János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*² 49.; ECKHARDT Sándor: *Attila a mondában* 190.

⁶⁹ GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet* 30—31.

⁷⁰ ECKHARDT Sándor: *A pannóniai hun történet keletkezése*. *Száz* 1927—1928. 624—632.; *ua.*: *Attila a mondában* 195—197.

⁷¹ GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet* 129—137.

⁷² L. DOMANOVSKY Sándor: *Kézai Simon mester krónikája* 51—52., 57., 60.

⁷³ SRH I. 142.

⁷⁴ *Uo.* 239—240.

⁷⁵ Emericus SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum* II. Budapestini 1938. (továbbiakban: *SRH* II.) 13.

⁷⁶ L. HORVÁTH János: *Stílusproblémák* 367.

böző kutatók különféle lecsapódásokat véltek felfedezni a Kézai-krónikában. *Id. Horváth János* és *Eckhardt Sándor* a keresztény szellem dekadenciáját,⁷⁷ *Lederer Emma* az eretnek ideológiát,⁷⁸ *Erdélyi László* és *Gerics József* a kommunális alkotmányú itáliai városállamok társadalmi struktúrájának hatását,⁷⁹ *ifj. Horváth János* és *Szücs Jenő* az ősvállalást⁸⁰ keresi és látja — egyebek mellett — Kézainál. Mi is úgy véljük: a hun—magyar azonosság tanának adaptálásakor elsősorban ősválasztásról van szó, ugyanis a szkita-rokonság nem került alaposan kiaknázásra, másrészt pedig az *Ungaria maior* 1230-as évekbeli elpusztulásával együtt a „keleti Magyarország” kapcsolt őshaza-koncepció is elerőtlenedett.

Ahhoz, hogy a hun-történetet (illetve a hun—magyar azonosságot) ki lehessen dolgozni, az előzményeket Iordanes *Geticája* és a többi, forrásként felhasznált szerző (Iosephus, Isidorus, Martinus Oppaviensis és főleg Gotfridus Viterbiensis) műve szolgáltatta.⁸¹ Kézai világosan utal arra, hogy e munkáknak, de mindenesetre egy részüknek megismerése nem Magyarországon történt („*quae diversis scartabelis per Italiam, Franciam ac Germaniam sparsae sunt et diffusae, in volumen unum redigere procuravi . . .*”).⁸² Ez önmagában véve utal Kézai külföldi tartózkodására, amit egyébként műveltségének több eleme, a skolasztika ismerete, a feltehető római jogi tanulmányok hasznosítása és az asztrológia iránti érdeklődése is mutat.⁸³

A hun—magyar azonosság indítékai sorában több körülmény említhető meg.

1. A hunok ősként vállalása megfelelt annak a fejlődési iránynak, miszerint — a XI—XII. századi negatív őshaza-kép után — a XIII. században dicső népet kerestek a magyarok elődeikül, melyeket a szkítákban, majd a hunokban találtak meg.

2. A hunok javára szólt az a tény, hogy birodalmuk centruma — ezt már a középkorban is tudták — területileg egybeesett a magyarok országával, ami — konzekvens feldolgozás esetén — már eleve tálcán kínálhatta a honfoglalás két részletben (primus és secundus introitusként) való tárgyalását.

3. A hun—magyar azonosság külföldön kidolgozott tudákos elmélete Magyarországon rövid időn belül ismertté vált; óvatosan bár (a hun és magyar uralkodó dinasztiára korlátozva a rokonságot), de tud róla — feltehetőleg — a XIII. század eleji krónikás, továbbá Anonymus. Eljutott Magyarországra az Attila-históriát tárgyaló Nibelung-ének.⁸⁴ IV. Béla már idézett oklevele is említést tesz Totyláról, azaz Attiláról.⁸⁵

⁷⁷ L. fentebb, 68. jegyz.

⁷⁸ ELEKES Lajos—LEDERER Emma—SZÉKELY György: i. m. 219. (a vonatkozó részt LEADERER Emma írta).

⁷⁹ ERDÉLYI László: *Krónikáink atyja Kézai*. Szeged 1933. 10.; GERICS József: Adalékok a Kézai-krónika problémáinak megoldásához. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica*, tomus I. Bp. 1957. (továbbiakban: Adalékok) 130—131. l. 14. jegyz.

⁸⁰ HORVÁTH János: *Stílusproblémák 372.*; SZÜCS Jenő: A nemzeti ideológia középkori historikuma. *Valóság* 1968. 6. szám 42. [E tanulmány közölve még SZÜCS Jenő: A nemzet historikuma és a történetiszemlélet nemzeti látószöge (hozzászólás egy vitához). *Értekezések a történeti tudományok köréből*. Új sorozat 51. Bp. 1970. című kötetben.]

⁸¹ E szerzők ismeretét Kézainál DOMANOVSKY Sándor (Kézai Simon mester krónikája 51—52., 54—55., 57—62.) mutatta ki.

⁸² SRH I. 141. — L. másként CSÓKA J. Lajos: i. m. 372—373. Szerinte Iordanest már a XI. századi Magyarországon tanulmányozták.

⁸³ Erre l. MADZSAR Imre: i. m. 81., 83.; VÁCZY Péter: A népfenség elvének magyar hirdetője a XIII. században: Kézai Simon mester. *Károlyi-Emlékkönyv*. Bp. 1933. (továbbiakban: *A népfenség*) 558. és 558. l. 40. jegyz.; KARDOS Tibor: *Deákműveltség és magyar renaissance*. Száz 1939. 308., 331.; HORVÁTH János: *Stílusproblémák 372—374.*; GERICS József: Adalékok 122.; ELEKES Lajos—LEDERER Emma—SZÉKELY György: i. m. 219. (a vonatkozó részt LEADERER Emma írta); HORVÁTH János: *ItK* 1963. 450—451.; CSÓKA J. Lajos: i. m. 599.

⁸⁴ Vö. HÓMAN Bálint: X. és XI. századi történeti elemek a Nibelungénekekben. *EPHk* 1923. 67—68.

⁸⁵ L. fentebb, 66. jegyz.

4. Az objektív feltételek közül a legdöntőbb kétségtelenül az, hogy *Kun László kora*, a keleties orientáció, a királyi kun kísérlete, a hitbéli lazulás realizálható lehetőséget adhatott a hun–magyar azonosítás kifejtésére.⁸⁶

Mivel tölti ki Kézai a hun-történetet? Főleg régebben, de még elvétve legújabbban is azzal „vádolták” a hun-történet szerzőjét, hogy gatlás nélküli fantázia, „fabuláló hajlam” jellemzi.⁸⁷ Mi éppen ellenkezőleg látjuk a dolgot: Kézai egyrészt erősen támaszkodik a külföldi forrásokra, másrészt megkettőzi a magyar történelmet, annak sok elemét áthelyezi a hun-történetbe (ami abból a szempontból nézve, hogy a hunok és a magyarok azonosak, logikus lépésnek tetszik), felhasználja a magyar mondakincs korábban mellőzött darabját, az eredetmondát. Vagyis: Kézai *nagy elhithető erőre* törekszik. Miért? A hun-krónikának vannak nem írott vagy szóbeli forrásokon alapuló részei, ezeket a kereteket Kézai saját eszméinek kifejtésére használja fel,⁸⁸ azaz az elhithető erőre⁸⁹ önálló koncepciójának önálló fogalmazásban hangot adó részei érdekében törekszik. Elsősorban ezeknek a forrásokból le nem vezethető passzusoknak a vizsgálata fontos.

A 7. fejezet⁹⁰ a hun-krónika egyik legfontosabb egysége, valóságos *állameszme*-kifejtés. A szakirodalom elsősorban a leírás mintáját, a szövegen nyomot hagyott gondolati hatásokat kutatta. *Horváth János* mutatott rá arra, hogy e caputban nyugati eredetű jogi spekulációk, valamint Kézai által átértékelt magyar tradíciók tükröződnek.⁹¹ Nyugat-Európából származott át Kézai hun-krónikájának 7. fejezetébe részint a római jog több motívuma,⁹² részint pedig a skolasztika talajából kinövő, a XIII. század második felében nagy népszerűsége szert tett népfelvilág-elv.⁹³ Valószínűnek látszik, de még további vizsgálatot igényel *Szücs Jenő* ama feltevése, hogy Kézai koncepciójának bizonyos alapelemei közvetlenül francia talajból származnak.⁹⁴ A magyar hagyományok közül — átértelmezett formában — a bíróválasztás⁹⁵ és az ősi gyűlés emléke került lejegyzésre.⁹⁶ Vizsgálta továbbá a szakirodalom a terminológiát (commu-

⁸⁶ MÁLYUSZ Elemér: *A Thuróczy-krónika és forrásai* 52.

⁸⁷ ECKHARDT Sándor: *Száz 1927–1928.* 632.; MÁLYUSZ Elemér: *Megjegyzések. Történelmi Szemle* 1961. 521.; CSÓKA J. Lajos: i. m. 571.

⁸⁸ HORVÁTH János: *Stílusproblémák* 382.

⁸⁹ Kézai — írja id. HORVÁTH János (*A magyar irodalmi műveltség kezdetei*² 50.) — „nem mondat írt át történeté, de történetet akarván írni, mondaalakításhoz adott ösztönzést, s anyaga részben mondván, egész conceptiója közhitté vált.”

⁹⁰ SRH I. 147–148.

⁹¹ HORVÁTH János: *ItK* 1963. 472.

⁹² Ua.: *Stílusproblémák* 380.; ua.: *Megjegyzések Mezey László könyvismertetésére.* FK 1956. 298.; MEZEY László: *A prózaritmus és a forráskritika. Válasz ifj. Horváth János megjegyzéseire.* FK 1956. 309.; ifj. HORVÁTH János: *A prózaritmus és forráskritika. Válasz Mezey Lászlónak.* FK 1957. 148.; GERICS József: *Adalékok* 111–112. és 132. l. (2. fej.) 28. jegyz.; HORVÁTH János: *ItK* 1963. 472–473.; KLANICZAY Tibor: i. m. 85.; SZÜCS Jenő: *A magyar irodalom története I. kötetéről. Történelmi Szemle* 1967. 131–132.; ua.: *Valóság* 1968/6. 43.

⁹³ VÁCZY Péter: *A népfelvilág* 557–559.; HORVÁTH János: *ItK* 1963. 471. — Másként, tévesen l. CSÓKA J. Lajos: i. m. 573–580. L. KRISTÓ Gyula: *Megjegyzések középkori historiográfiaihoz.* Száz 1968. 612.

⁹⁴ SZÜCS Jenő: *Történelmi Szemle* 1967. 131–132.; ua.: *Valóság* 1968/6. 43.

⁹⁵ PAIS Dezső: *A k a r c h a* bíró. Kőrösi Csoma-Archívum II. (1930) 361.; GYÖRFFY György: *Kurszán és Kurszán vára. A magyar fejedelemség kialakulása és Óbuda honfoglalás kori története.* Ua.: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára.* Bp. 1959. 157.

⁹⁶ HORVÁTH János: *ItK* 1963. 473.

nitás,⁹⁷ capitaneus⁹⁸), a terminusok mögött rejtőző ideológiát. Véleményünk szerint sem kizárt, hogy a *communitas* szó használatánál az itáliai hatás érvényesült,⁹⁹ de Magyarországra alkalmazható interpretálás, ti. a *communitas nobilium* tétel kifejtése kézenfekvő, bár a problémát bonyolítja, hogy a XIII. századi nemesítő oklevelek a nemesség egyetemét változatos terminológiával jelölték (*consortium*, *universitas*, *collegium*, *coetus*, *societas*), ám éppen a *communitas* szó nem fordul elő.¹⁰⁰ Talán a *capitaneus* értelmezése segíthet a kérdés megoldásában. *Gerics József* arra hívta fel a figyelmet, hogy ismerünk *capitaneus*-nak nevezett olasz városi bírói tisztviselőket, s ugyanebbe az irányba — Itália felé — mutat a hun-krónika szerzőjének olaszos műveltsége.¹⁰¹ Mit tudunk meg Kézai 7. fejezetéből a kapitányokról? Azt, hogy a hunok maguk közül („inter se”) választották őket, a megtévedő kapitányt („errantem capitaneum”) a *communitas* leteheti funkciójáról, amikor akarja, végül azt, hogy ez a törvényes szokás Géza koráig dívott a hunoknál (vagyis a magyaroknál).¹⁰² Tudva azt, hogy Kézai — amint már *Váczy Péter*¹⁰³ s utána mások is kifejtették — a köznemesség ideológiusa, nehéz nem arra gondolni, hogy a *capitaneus* a megyei szervezettel volt kapcsolatos. Úgy véljük, Kézai a *capitaneus*-ban — amely szó talán Itáliából eredt, s a Kézait megelőző XIII. század közepi nagyúri történetírás alkalmasint ’a magánhadserg vezetője’ értelemben használta¹⁰⁴ — a kismesek vágyalmában elképzelt főispánt ábrázolta. Interpretációs kísérletünk igazolására magát Kézait hívjuk döntőbírónak. Simon mester a hun-történetben, annak 12. fejezetében elmondja, hogy a hunok közül „plures fuerant capitanei constituti, qui Hunorum lingua *spani* vocabantur . . .”.¹⁰⁵ Mivel magyarázható Kézai eljárása? A demokratikus főispán-kép felvázolása mögött a kialakuló nemesi vármegyében élő kismesek ideológiája lappang. A főispánt a király nevezte ki a XIII. század végén — s még később is —, így a nemesi megye élére báró került. Ez ellen irányuló támadás tehát az *inter se* történő főispán-választás. Csak ezzel szoros kapcsolatban magyarázható meg a letevés mozzanata. *Váczy Péter* utalt arra, hogy Kézainál a mennyiségi elv dominál.¹⁰⁶ Azaz: csak az a főispán állhat huzamosabb ideig a nemesi megye

⁹⁷ L. pl. HÓMAN Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi lezármazói. Forrástanulmány. Bp. 1925. 47.; VÁCZY Péter: A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon. Minerva 1932. 202.; ERDÉLYI László: Krónikáink atyja Kézai 10.; VÁCZY Péter: A népfelség 557., 559., 562.; ERDÉLYI László: Krónikáink kritikai ismertetése. Szeged 1943. 22.; HORVÁTH János: Stílusproblémák 382—383.; GERICS József: Adalékok 106—110., 129.; HORVÁTH János: ItK 1963. 452.; CSÓKA J. Lajos: i. m. 573., 583. — Valószínűnek tartjuk SZÜCS Jenő (Történelmi Szemle 1967. 131.) véleményét, mely szerint a *communitas*-fogalmat Kézai vezette be a magyar krónikairadalomba.

⁹⁸ L. pl. ERDÉLYI László: Krónikáink atyja Kézai 10.; GUOTH Kálmán: Megoldandó kérdések az Intelmekben. Száz 1943. 23. l. 3. jegyz.; GYÖRFFY György: A kunok feudalizálódása. SZÉKELY György (szerk.): Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Bp. 1953. 265. l. 140. jegyz.; GERICS József: Adalékok 131. l. 14. jegyz.; HORVÁTH János: ItK 1963. 466.; CSÓKA J. Lajos: i. m. 576.; J. L. CSÓKA: I benedettini e l’inizio dei rapporti letterari Italo-Ungheresi. Italia ed Ungheria dieci secoli di rapporti letterari. A cura di M. HORÁNYI e T. KLANICZAY. Bp. 1967. 26.

⁹⁹ ERDÉLYI László: Krónikáink atyja Kézai 10.; ua.: Krónikáink kritikai ismertetése 22.; GERICS József: Adalékok 130—131. l. 14. jegyz.

¹⁰⁰ Uo. 110.

¹⁰¹ Uo. 131. l. 14. jegyz. — L. még ERDÉLYI László: Krónikáink atyja Kézai 10.; ua.: Krónikáink kritikai ismertetése 22.

¹⁰² SRH I. 147.

¹⁰³ VÁCZY Péter: A népfelség 562.

¹⁰⁴ A kor királyi oklevelei a *capitaneus* szót mind a királyi (1269: NAGY Imre: Hazai okmánytár VIII. Bp. 1891. 96. L. Reg. Arp. I. 1604. szám), mind a magánhadserg (1270: WENZEL Gusztáv: Árpádkori új okmánytár XII. Magyar történelmi emlékek. Első osztály XXII. Bp. 1874. 8. L. Reg. Arp. II. Bp. 1943. 1994. szám) vezetőjére alkalmazzák.

¹⁰⁵ SRH I. 155.

¹⁰⁶ VÁCZY Péter: A népfelség 556—557.

élen, aki nemcsak közülük, a nemesek közül való, hanem a „mennységnek”, a nemesi vármegye tömegének, a kismességek az érdekét szolgálja, a kismemesek javára cselekszik. Hogyan magyarázható, hogy Kézai ezt a rendszert csak Géza fejedelem koráig tekinti szokásban levőnek? Nyilván azért kényszerül erre Simon mester, mert az általa leírtak a XIII. század 80-as éveiben nem a történeti valóságot tükrözik. Kézai a bevált recept szerint eszméit, azaz egy számban tekintélyes réteg szubjektív célkitűzéseit, utópiáját a múltba, a hun-történetbe vetíti vissza, amelyik a maga magyar őstörténetként szereplő fikciójával kiválóan alkalmas erre. „A történelem csak keret Kézai számára, hogy abba beilleszthesse államfelfogását.”¹⁰⁷ A capitaneusokban *kisnemesi* főispánokat látó szemlélet mutatkozik meg egyrészt abban, hogy a kapitányok *de genere*,¹⁰⁸ tehát nemesi nemzetségből származnak (ez semmiképpen sem plebejus beállítás, sőt nagyon határozott választóvonal a nemtelenek, a jobbágyok irányában¹⁰⁹), másrészt pedig abban, hogy a kapitányok neveit földrajzi elnevezésekből komponálja meg, egyetlen hun kapitány nevét sem lehet kapcsolatba hozni a Kézai korában ismert és nevezetes genusokkal, azaz „Attila király hun társadalmában nincsen helye a hatalmas, híres nemzetségeknek”¹¹⁰ (tehát Kézai nagyon határozottan báróellenes platformra helyezkedik¹¹¹).

A capitaneus eme magyarázata (hiszen nem igényel külön bizonyítást, hogy a magyar főispánokat sem ekkor, sem később nem nevezték kapitányoknak) teszi érthetővé a *communitas* Kézai által bevitt, de a XIII. század végén oklevelesen még nem dokumentálható 'communitas nobilium' értelmet.¹¹² Kézai — logikusan — nem az 1280-as évek terminológiájából *indul ki*, hiszen egy megjavított, utópikus kismemesi társadalomhoz akar *elérni*. Csak arra vigyáz, hogy a terminusok mögött meghúzódó gondolati tartalom érthető legyen. Így hámozható ki a capitaneusból a kismemesi megyevezetés igénye, a *communitas nobilium*-ból a kismemesek érdekét és — a „mennységi elv” alapján — uralmát szolgáló *nemesi egyenlőség* eszméje.

Váczy Péter mutatott rá, hogy „amit Kézai hirdet, annak jó része aprópénzként forgott a kor irodalmi életében. A *communitas*-elmélet, a gondolat a *persona publica* elmozdíthatóságáról, az egyenjogi nemesi rend képzete, mind-mind többé-kevésbé azokból az előadásokból keltek ki, amelyeket egyes híres tanárok tartottak az egyetemek tantermeiben.”¹¹³ Úgy tűnik, nem Kézai volt az első, aki Magyarországra hozta ezeket a tanokat. Csóka J. Lajos utal IV. Béla egyik 1253. évi oklevelére, melyben ez áll: „ut laicaliter seu vulgariter loquamur, vox populi vox dei . . .”¹¹⁴ Márpedig a *Vox Dei et populi Hungarici* Kézainál is előfordul.¹¹⁵ Mindenesetre Kézai volt az, aki e nyugat-európai tanokat az átértékelt magyar hagyományokkal együtt korszerűen, egy meghatározott nézőpontból, a kismemesek szemszögéből az 1280-as évek Magyarországra vetítette ki.

¹⁰⁷ Uo. 551.

¹⁰⁸ SRH I. 147.

¹⁰⁹ SZÜCS Jenő (Valóság 1968/6. 43.) is utal arra, hogy Kézai a nemesség társadalmi különállásának „történeti jogát” igazolja.

¹¹⁰ HORVÁTH János: ItK 1963. 467—471., 475.

¹¹¹ Az *Aba-nemzetséget* — a 22. fejezetben (SRH I. 163.) — Kézai nyíltan meg is bélyegzi, diszkreditálja. L. HORVÁTH János: ItK 1963. 448—449., 474.

¹¹² Maga a *communitas nobilium* kifejezés előfordul a Kézai-krónia 96. fejezetében (SRH I. 193.). — MÁLYUSZ Elemér szerint (A Thuróczy-krónika és forrásai 54.) a *communitas* Kézainál „a feudális társadalom uralkodó osztályát jelenti, azonban az író származásának megfelelően szélesebb alapokon.”

¹¹³ VÁCZY Péter: A népfelség 559. — L. még MÁLYUSZ Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai 56.

¹¹⁴ Augustinus THEINER: i. m. I. 233. (L. Reg. Arp. I. 991. szám.) — L. CSÓKA J. Lajos: i. m. 578.

¹¹⁵ SRH I. 147.

A 7. fejezet arról is szól, hogy a Turda nemből („de genere”) származó, Kádár nevű rektort a hunok maguk közül („inter se”) választották.¹¹⁶ Feltétlenül igaza van *Istváni Géza*nak: Kézai Kádár szerepét egészen úgy képzei el, mint a generalis congregatióban ítélkező nádorét.¹¹⁷ Kézai azt is megemlíti, hogy a rektor (a nádor) méltánytalan ítéleteit a communitas semmivé teheti. Úgy tűnik, a kismemesség nemcsak a főispáni, hanem a nádori székben is a maga köréből való, az ő érdekeit képviselő embert kívánt látni. Ehhez a beállításához hozzá kell vennünk Kézai II. appendixe 96. fejezetének ama megjegyzését, hogy a nádor (a legnagyobb birtokú főurak egyike) a nemesség hasznáért való („palatino regni, qui pro utilitate nobilium praeficitur . . .”).¹¹⁸ Így egészen világos: a 7. fejezet tulajdonképpen a megyékben élő *kisnemese* grandiózus történelmi utópiája.

Attila uralkodásának Kézai-féle megítéléséhez krónikájának két passzusát kell előrebocsátanunk. Mindkettő a 10. fejezetben olvasható. Az egyik azt mondja a baneriumról,¹¹⁹ hogy azt a hunok „usque tempora ducis Geichae, dum se regent pro communi”, a seregben mindig magukkal vitték.¹²⁰ Ebből talán olyan tétel olvasható ki, hogy a királyság megteremtésétől, azaz Istvántól nem a communitas uralkodik. Egy efféle értelmezéssel szemben *Gerics József* azt próbálta bizonyítani, hogy a királyság intézménye nem szüntette meg a communitast, hanem a király a communitasszal osztozik a hatalomban. „A király . . . a communitastól különvállik mint a szuverenitás megtestesítője, és gyakorolja a felségjogokat, amelyeket máskor a király nemlétében a communitas maga gyakorolt.”¹²¹ Mindenesetre — bármelyik interpretáció képezze a helyes, Kézairól is kifejezni szándékolt értelmet — *Attila* király, tehát alatta semmiképpen sem lehet szó a communitas teljhatalmáról.¹²² Úgy véljük, a kérdés megoldását *Mályusz Elemér* jelentékenyen előrevitte: „Azt homályban hagyta Kézai, hogy a szuverénnek tekintett communitas és a ténylegesen uralkodó király viszonyának alakulását miként képzei el. Mint királyi klerikus, aki urához természetszerűleg ragaszkodott, nem érezte szükségesnek az uralomtól való megfosztás, a letétel kérdését feszegetni. Ugyanígy osztályhelyzete is hallgatásra intette ebben a vonatkozásban. A kialakuló köznemességnek, amely számszerűleg a communitas túlnyomó többségét tette ki, az volt az érdeke, hogy a királyra támaszkodva hártsa el a bárók támadásait, amelyekkel önállóságát megsemmisíteni s főléje a nagybirtok uralmát kiterjeszteni törekedtek. Számára minden király alkalmas szövetségesnek látszott, akitől csak védelmet remélhet.”¹²³ A 10. fejezet egy másik érdekes megjegyzése szerint *Attila* „Romano more” lett király.¹²⁴ Mit jelent ez? *Bartoniek Emma* szerint ebben azt a XIII. század végi felfogást kell látni, mely a királyválasztást idegen szokásnak tekintti,¹²⁵ míg *Horváth János* értelmezésében aligha jelenthet mást, mint hogy a választás a római jognak megfelelően történt, azaz a népszuverenitás elvi sérelme nélkül.¹²⁶ Inkább *Bartoniek* véleménye felé hajlunk. Hathatott Kézaira a XIII. század közepi, az arisztokrácia érdekeinek hangot adó szerző ama beállítása, hogy *István* is idegen szokás szerint, „Theutonico more” lett felövezve karddal,¹²⁷

¹¹⁶ Uo.

¹¹⁷ ISTVÁNYI Géza: A generalis congregatio. Levéltári Közlemények 1939. 54. 1. 13. jegyz.

¹¹⁸ SRH I. 193. — L. GERICS József: Adalékok 129—130.

¹¹⁹ A baneriumról I. KUMOROVITZ L. Bernát: A magyar zászló és nemzeti színeink múltja. Hadtörténelmi Közlemények 1954. 3—4. szám 24—25. és 25. 1. 54. jegyz.

¹²⁰ SRH I. 152.

¹²¹ GERICS József: Adalékok 107—109., 130. 1. 6. jegyz. — L. még SZÜCS Jenő: Valóság 1968/6. 43.

¹²² Már GERICS József (Adalékok 109.) utalt arra, hogy a hunok *Attilát* „super se” tették királlyá (SRH I. 150.), a kapitányokat viszont „inter se” választották.

¹²³ MÁLYUSZ Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai 56—57.

¹²⁴ SRH I. 150.

¹²⁵ BARTONIEK Emma: Az Árpádok trónöröklési joga. Száz 1925—1926. 830—831.

¹²⁶ HORVÁTH János: ItK 1963. 472.

¹²⁷ SRH I. 297.

de szerepet kaphatott a „Romano more” megfogalmazásban az is, hogy a népfelség-elvben, Aquinói Tamás tanításában a „természetes állapot szerint a köz maga él a hatalommal az önkormányzat formájában . . .”¹²⁸

Vitathatatlan, hogy e felfogás szerint, melyet Kézai is adaptálni látszik, a *communitas* uralma után a királyság intézményének megteremtése — és fungálása — *elvileg* visszalépés. Tudnunk kell továbbá azt, hogy a középkori irodalom általában igen *sötét képet* festett Attiláról.

A logikusan várható Attila-kép helyett Kézainál egészen más portrét kapunk a hun királyról: a krónika igazi, nagyszabású, *pozitív hőse* éppen Attila. Miért? Már ez a beállítás előrevetíti a végeredményt: ha a kismemesi igényeket megszólaltató Kézai grandiózus alaknak ábrázolja Attilát, akkor aligha lehet kétséges, hogy a (kis)nemesség nem látta az övével ellentétes érdekűnek a király politikáját. Milyen jellemzést kapott Kézaitól Attila? Külpolitikája lenyűgöző, a király verhetetlen, mindenkit legyőz.¹²⁹ Az egyházpolitika vonatkozásában a 17. fejezetben olvasható ravennai jelenet tájékoztat:¹³⁰ Attila a pápa ellen vonul, támadni akar, de egy látomás eltéríti eredeti szándékától, s a nagy céllal megindított hadjárat azzal végződik, hogy visszatérőben a pápa érdekében (!) lemészárolja a ravennai ariánus eretnekeket. Igaza van Horváth Jánosnak: itt egyházas felfogás érvényesül, Attila a ravennai jelenet során — a középkori történelemszemléletnek megfelelően — az egyház kezében *flagellum Dei*, az eretnekek pusztítója lett.¹³¹ Ámde a beállítás talán párhuzamba állítható a Menroth-históriával is: mind Menroth, mind Attila az isten, illetve az egyház ellen lázad, s mindketten vereséget szenvednek (mindamellett Kézai szemlátomást tompítani igyekszik a hun király itáliai terveinek félbemaradását). Attila belpolitikájáról a 10. fejezet tájékoztat: a király módfelett szigorú volt, hunjai csodálatos módon félték tőle,¹³² azaz uralma alatt nincs szeparatizmus.

A Kézai-krónika centrális alakja vitathatatlanul Attila, de világos az is, hogy Kun László afféle második Attila. Célszerű már itt vizsgálat alá venni azt a beállítást, amit Kun László kapott Kézaitól. Simon mester királya külpolitikáját — amely a valóságban inkább bárói, mintsem királyi külpolitika volt — messze a reális mértéken felül értékeli, eltúlozza; a morvamezei (illetve a hódtaivi) csata leírásából kitűnőleg¹³³ Kézai nagy hadvezért, jelentős hódítót lát Kun Lászlóban. Tudjuk, hogy a király erősen egyházellenes velleitású volt, önálló megnyilatkozásai szinte kivétel nélkül ebbe az irányba mutatnak; a tényekkel szemben azonban mégis úgy szerepel László a krónikában, mint „az anyaszentegyház fia”.¹³⁴ A László-kori belpolitikai helyzetet a teljes züllés, az oligarchák hatalmas mérvű előretörése, a királyi hatalom háttérbe szorulása jellemzi. Ezzel szemben az egész Attila-történet azt igazolja, hogy a hun király udvarában élt a *törekvés* az erős központi hatalom megteremtésére, illetve helyreállítására, a morvamezei és a hódtaivi csata Kézai-féle leírásából az derül ki, hogy itt a király vezette egységfront aratott győzelmet. A 74. fejezetben olvasható ama megjegyzés, hogy az „ország nemesei a király úr mellett álltak, mint az ég számtalan csillagai”,¹³⁵ feltétlenül a király és a nemesek szövetségét szimbolizálja.

Attila alakja tehát annak érdekében került kidolgozásra, hogy így mutassa be Kézai, a hű klerikus, milyennek kell lennie Kun Lászlónak. Ez a párhuzam s a két király mindenképpen fiktív és tendenciózus beállítása hatalmas méretű *történeti utópia*.

A *hun birodalom bukásában* rejlő példatár-jelleget, aktualizáló lehetőséget sem mellőzte Kézai. A bukás fő oka — mint Simon mester a 19. fejezetben megjegyzi —, hogy a hunok

¹²⁸ VÁCZY Péter: A népfelség 558.

¹²⁹ SRH I. 152—158.

¹³⁰ Uo. 159—160.

¹³¹ HORVÁTH János: Stílusproblémák 382.

¹³² SRH I. 151.

¹³³ Uo. 185—187.

¹³⁴ Uo. 185. — Értékelését l. GERICS József: Adalékok 125—126.

¹³⁵ SRH I. 186.

közössége pártokra szakadt.¹³⁶ Az aktualizálást már *Moór Elemér* felismerte: a XIII. század végi helyzet indíthatta Kézait arra, hogy két trónkövetelőt szerepeltessen, akik közül az egyik szerinte idegenekre támaszkodott.¹³⁷ Kézai eme beállításában egyrészt idegenellenessége, de főleg az 1270-es évek végének komoly veszélyeket magában hordozó aktualitása tükröződik, amikor a bárók egy csoportja behozta trónjelöltként az országba a valóban idegen támogatást élvező András herceget, a későbbi III. Andrást.¹³⁸

Az egyenlenség mint a hun birodalom bukásának oka komoly figyelmeztetés, majdnem fenyegetés a király és a kor felé: a fennmaradás alapja az erős központi hatalom, a király és a nemesség szövetsége. Ha ez utóbbi megbomlik, pusztulással fenyegető helyzet áll elő. Lehetetlen nem arra gondolni, hogy itt nagyon halványan a *familiaritás* problematikája rejtőzik: a nemesk bárói függésbe kerülnek, s ez a szövetség szétszakításában, a bárói szeparatista törekvések győzelmében, a királyi hatalom háttérbe szorulásában kulminál majd.

Kézai magyar történetével kapcsolatban a szakirodalmat elsősorban az érdekelte, hogy milyen hazai krónikát használt forrásul a szerző.¹³⁹ Mi úgy véljük, ismerte a korábbi magyar történeti műveket, feltétlenül többet is. Megfontolandónak tartjuk azonban s tárgyalandónak, hogy több ponton módosítja a magyar történelemtől addig kialakult krónikás vélekedéseket, illetve tanúskodik egy-egy történeti—politikai kérdés XIII. század végi állásáról. Kézai önálló toldása a 26. fejezetben a sobi átkelés története,¹⁴⁰ mely tulajdonképpen népetimológikus monda (Marót nevét Pilismaróttal hozza kapcsolatba).¹⁴¹ A 33. fejezet ama megjegyzése, hogy nemcsak a hét kapitány választott magának szálláshelyet, hanem hasonlóan a többi nemzetségek is ott, ahol nekik tetszett, arról tanúskodik,¹⁴² hogy Kézai ismerte a nagybirtokosság XIII. század közepi historikusát, s koncepciójának hatása alól itt nem tudott szabadulni. Az ugyanabban az időben lejegyzett Botond-mondában Opour szerepelt vezérként.¹⁴³ Úgy tűnik: Kézai nem fogadja el, hogy Botond magánhadsereg tagjaként vitézkedett, ő Taksonyt teszi meg seregvezetőnek.¹⁴⁴ Simon mester — a hagyományos (egyik korai gestánkban¹⁴⁵ és Anonymusnál is feltűnő¹⁴⁶) vélekedéssel szemben — Géza és nem Taksony idejére teszi a magyar történelem cezuráját.¹⁴⁷ Mi lehetett a változtatás oka? *Gerics József* fejtette ki, hogy kimaradtak a Kézai-krónikából az idegen eredetű királyság megteremtésével és a számos magyar nemes szolgálásra vetésével kapcsolatos részek.¹⁴⁸ Feltevésünk szerint az arisztokrácia XIII. század közepi írója Gézára vezette vissza részint a magyar királyság idegen voltának koncepcióját,

¹³⁶ Uo. 161.

¹³⁷ MOÓR Elemér: Volt-e magyar hunmonda? Bp. 1923. 32—33.

¹³⁸ PAULER Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II. Bp. 1899. 337.

¹³⁹ L. ua.: A Képes Krónika Árpád-kori részeitől. Uo. 602.; DOMANOVSKY Sándor: Kézai Simon mester krónikája, passim; MADZSAR Imre: i. m. 76., 102.; HÓMAN Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum 31., 94.; ERDÉLYI László: Ötven historicus szentistváni emlékművei. Sok tisztázott alapvető probléma. Szeged 1941. 13.; DOMANOVSKY Sándor: Attilától Árpádig. Adalék krónikáink kritikájához. Melich-Emlékkönyv. Bp. 1942. 63.; INOKAI TÓTH Zoltán: i. m. 38.; TÓTH Zoltán: Szent István legrégebbi életirata nyomán. Száz 1947. 57.; CSÓKA J. Lajos: i. m. 600.

¹⁴⁰ SRH I. 165. — L. GYÖRFFY György: Krónikáink és a magyar őstörténet 20.

¹⁴¹ Uo. 20. és 20. l. 6. jegyz.; HORVÁTH János: ItK 1963. 471.; Gy. GYÖRFFY: Die Erinnerung an das grossmährische Fürstentum in der mittelalterlichen Überlieferung Ungarns. Acta Archaeologica, tomus XVII. (1965) 44—45.

¹⁴² SRH I. 167.

¹⁴³ Uo. 310.

¹⁴⁴ Uo. 171.

¹⁴⁵ Ennek nyomát l. uo. 311.

¹⁴⁶ Uo. 113.

¹⁴⁷ Uo. 172.

¹⁴⁸ GERICS József: Adalékok 125.

részint pedig az előkelő advenák birtokjogosultságát. Kézai — hogy kirántsa a talajt ezen elmélet alól — merész húzással a fejedelmet tulajdonképpen a pogány korba sorolja be, azt állapítja meg, hogy a magyarok egészen Géza koráig kalandoztak („usque tempora ducis Geichae hinc inde huic mundo spolia et pericula dinoscitur intulisse”).¹⁴⁹ Ugyanezt mondja Hartvik is: Géza akkor volt a vezér, amikor a magyarok isten egyházát pusztították.¹⁵⁰ Kézai megláthatta Hartviknál a — politikai érdekből neki is kedvező — negatív Géza-portrét, s szó szerint Hartvikból véve át a „mert keze embervértől volt bemocskolva”¹⁵¹ passzust, önálló megfogalmazásban így folytatta: „nem volt alkalmas e nagy nép megtérítésére”.¹⁵² Világos: Kézai is — miként Hartvik — a véres harcok ódiumát Gézára háritotta,¹⁵³ s végső fokon elvileg tette lehetetlenné az idegen királyságnak Gézára építő koncepcióját. A krónika 54. fejezetében Simon mester egy nyilván régóta élő hamis tradíciót jegyez le: András testvéreinél „aivo potior” volt.¹⁵⁴ A 61. fejezetben Kézai rendkívül pozitív kép keretében tulajdonképpen szentté avatja („sicut sancta veneratur”) Salamon feleségét, akit Zsófiának nevez.¹⁵⁵ II. Béla leánya, a szent életű Zsófia tetteinek Juditra szignálása világosan amellett szól, hogy egyrészt a XIII. század végére a köztudatba mélyen beivódott Judit és Zsófia azonosítása Salamon felesége alakjában,¹⁵⁶ másrészt (mivel Zsófia szentéletűsége éppen Salamon hitvesét magasztalta fel¹⁵⁷) mutatja azt, hogy a XII. században virágzott Salamon-hagyomány a XIII. századra sem ment veszendőbe. Ugyancsak a 61. fejezet számol be arról, hogy Salamon „szerzetesi öltözetben azután Fehérvárra ment. És midőn [unoka]testvére, László a Boldogságos Szűz egyházának kapujában a szegényeknek saját kezével alamizsnát osztott, azt mondják, közöttük ő is kapott. László mihelyt meglátta, felismerte. Visszatérvén László az alamizsna-osztásból, megparancsolta, hogy szorgalmasan keressék, nem azért, hogy ártson neki. Ő [Salamon] azonban rosszat sejtve elment onnan . . .”¹⁵⁸ *Gerics József* mutatta ki, hogy a Műgelnél fenntartott Salamon-hagyományt¹⁵⁹ Kézai ismerte, de sértőnek érezte Szt. Lászlóra, és szükségesnek találta korrigálni. Kézainak, a királyi udvar krónikásának állást kellett foglalnia a hagyomány ellen. „E hagyomány kipusztításának oka valószínűleg »kényes«, az Árpád-ház és a magyar egyház egyik legjobban tisztelt szent királyára az utókor szemében árnyékot vetítő mondanivalójában keresendő.”¹⁶⁰

Izgalmas kérdés a Kézai-krónikából kisugárzó *társadalmi osztályérdek* vizsgálata, melyre Kézai önálló megfogalmazású helyei nyújtanak lehetőséget.

1. Kézai munkája bizonyos vonatkozásban *királykrónika*, visszatérés a XI—XII. században kedvelt műfajhoz. A *dinasztikus szemlélet* feltűnő jelei megtalálhatók Simon mesternél. Úgy véljük: ez a profil másodlagos: Kézai *elsősorban* kismemesi történetírő, s mivel a kismemesség tömegeinek érdeke a XIII. század végén — lényeges pontokon — *szükségszerűen* egyezett a királlyal, így alakult ki a fenti képlet. A történeti alkotás királykrónika-jellegét jól mutatja

¹⁴⁹ SRH I. 172.

¹⁵⁰ SRH II. 403.

¹⁵¹ Uo. 404.; SRH I. 188.

¹⁵² Uo.

¹⁵³ GERICS József: Adalékok 125.

¹⁵⁴ SRH I. 178.

¹⁵⁵ Uo. 181—182.

¹⁵⁶ ERDÉLYI László: Ötven historicus szentistváni emlékművei 11.; ua.: Krónikáink magyarul. Szeged 1943. 104. l. 19. jegyz. — L. még DOMANOVSKY Sándor: Kézai Simon mester krónikája 138.

¹⁵⁷ L. GERICS József: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22. Bp. 1961. 111. l. 87. jegyz.

¹⁵⁸ SRH I. 181.

¹⁵⁹ SRH II. 191—192.

¹⁶⁰ GERICS József: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái 110—112.

Attila és Kun László pozitív képe. Kézai dinasztikus szemléletére enged következtetni az a beállítás, hogy határozottá teszi Árpádnak a — XIII. század közepi nagyúri történetírásban kétségbevonat — primátusát a honfoglalásban: Árpád népével elsőként kelt át a ruténok havasain, az Ung folyónál elsőként ütött tábort.¹⁶¹

2. Már a korábbiak alapján is bizonyosra vehető, hogy *Kézai a köznemesség történetírója*. A magyar történeti anyag áttanulmányozása meggyőző bennünket az állítás helyességéről: Kézai — ahol módja van rá — szerepet juttat a köznemességnek.

Kézai:

(46. fej.): Videntes igitur principes et *nobiles regni* mala gentis suae, quae fiebant contra legem... (SRH I. 174.)

(47. fej.): ... principes et *nobiles regni* Hungariae episcoporum consilio in unum convenerunt... (Uo.)

XIV. századi krónikakompozíció:

(71. fej.): Videntes igitur principes Vngarie mala gentis sue, que contra *Deum* eis inferiebantur... (SRH I. 323—324.)

(72. fej.): ... principes Hungarorum et *militis* consilio episcoporum convenerunt... (Uo. 324.)

Ha ezekhez hozzávesszük a nemesi communitasról mondottakat, világos: Kézai kiemelkedő helyet juttat krónikájában a köznemességnek.

3. Jellemző, hogy sem a dinasztikus történetírás (igaz, a XI—XII. században még alig lehet polgársággal számolni), sem a XIII. század első kétharmadának egyre jobban a nagyúri érdekek kifejtését szolgáló történetírása nem érdeklődött a *polgárság* iránt. Feltétlenül több a véletlennél, hogy Kézai a magyar történeti részben két alkalommal,¹⁶² de még a hun-krónikában is említ polgárokat.¹⁶³ Az a tény, hogy Kézai figyelmet fordít rájuk, arra mutat, hogy a polgárság nem állt messze tőle. Itt a XIII. században kialakuló, a királyságnak természetes támaszt jelentő városi polgárságra kell gondolnunk.

4. Korábban a *nép* kívül maradt a krónikákon és gestákon, s ha nagy ritkán utáltak is rá, az demagóg célzatú volt. Hogy Kézai komoly érdeklődést mutat a *parasztság* iránt, azt mindegyképpen a — lentebb tárgyalandó — II. appendix mutatja, de a magyar történeti részben is találunk figyelemre méltó negatívumot és pozitívumot. Simon mester mellőzi az egyik korábbi krónikaszerkesztmény ama megjegyzéseit, hogy Aba Sámuel parasztokkal és nemtelenekkel érintkezik,¹⁶⁴ hogy velük étkezik, lovagol és társalog.¹⁶⁵ Ez a negligálás vitathatatlanul tendenciózus: a IV. László utáni történetírás majdnem hasonló „vádakkal” illeti a kun királyt.¹⁶⁶ Kézai mintegy öntudatlanul az írott s nyilván már a király életében felhozott szóbeli vádak ellen védekezik. Ez a kihagyás elsősorban dinasztikus célzatú, de talán azt is kifejezi: a szerző nem tekinti bűnnek a parasztokkal való együttlétet. A nép iránti érdeklődését az 57. fejezetben olvasható, csak Kézainál, tehát önálló betoldásként¹⁶⁷ előforduló Bársonyos-monda¹⁶⁸ jól mutatja. Itt Kézai a „rusticusok” honvédő szerepét emeli ki.¹⁶⁹ Ha idevesszük a társadalom elnyomottjainak történetéről szóló II. appendixet is, aligha lehet kétséges: szerzőnk átlagon felüli érdeklődést tanúsít a parasztság iránt.

¹⁶¹ SRH I. 165. — L. HORVÁTH János: Stílusproblémák 348.

¹⁶² SRH I. 178., 183.

¹⁶³ Uo. 159.

¹⁶⁴ Uo. 329.

¹⁶⁵ Uo. 330.

¹⁶⁶ Uo. 472—473.

¹⁶⁷ DOMANOVSKY Sándor: Kézai Simon mester krónikája 110.

¹⁶⁸ SRH I. 179—180.

¹⁶⁹ Uo. 179.

5. Mint már láttuk, az egyházzal kapcsolatos vonatkozások ellentmondásosan jelentkeznek a krónikában. A magyarság ősvév tette Menroth—Nemproth lázad isten ellen — és elbukik, a grandiózus történeti egyéniségként ábrázolt hun—magyar király, Attila a pápa ellen akar támadni — és e tekintetben eredmény nélkül kényszerül visszavonulásra. Tudjuk: Kun László egyházellenes politikát folytatott. Mégis a 74. fejezetben a király a katolikus anyaszentegyház fiaként szerepel.¹⁷⁰ *Gerics József* úgy magyarázza ezt a beállítást, hogy „IV. László védelemre szorult az egyházzal szemben. Ebben a helyzetben Kun László fidelis clericusának nem a királynak az egyházzal szembeszálló magatartását kellett igazolnia, hanem a klérus vádjaival szemben azt kellett bizonyítania, hogy urala nem ellensége az egyháznak, és éppen ezért indokolatlanok az ellene hozott egyházi rendelkezések.”¹⁷¹ Anélkül, hogy kétségbe vonnánk *Gerics* hipotézisének valószínűségét, mi mégis úgy látjuk: a király és az udvar „ízlésének” inkább az egyházellenesség, Menroth lázadása és Attila pápa elleni támadása felelt meg.¹⁷² Kézai klerikus: ő tompíthatja Kun László és környezete egyházellenességét, a király hű kereszténnyé festése is Kézai szubjektív véleményét fejezheti ki, de valóban szerepet játszhatott ebben a *Gerics* által kihüvelyezett politikai élelítés, talán nem is Kun László, hanem Kézai oldaláról: az egyházza szükség van, az egyházzal ápolni kell a barátságot. Miért?

Érdeemes végigfutni azon társadalmi tényezők, osztályok és rétegek során, amelyeket Kézai kiemelten tárgyal: király, egyház, köznemesek, polgárok, parasztok. Nyilván kell lenni egy olyan megfontolásnak, melynek segítségével egyetlen láncra fűzhetőek ezek: ez pedig az *oligarchaellenesség*. A bárók elsősorban a király ellen támadnak, az ő maradék birtokaira fenik fogukat, a központi hatalom megfojtására törekzenek. A köznemeseket mindinkább a familiaritás, a királyhoz fűződő szálak elszakítása, a bárói alávetés veszélyezteti. A polgárságnak és a parasztságnak lételeme a békés termelőmunka, alapvető érdeke az ököljog-állapot felszámolása. Az egyház, bár az 1280-as években fő tüzét a nem éppen hitbuzgón keresztény király ellen irányítja, potenciálisan feltétlenül a hatalmas bárók ellenfele, akik már az egyházi birtokra is szemet vetettek. A magyar történeti részben tehát határozottan — bár a konkrét helyzet alapján utópisztikusan — egy *oligarchaellenes tábor* körvonalai bontakoznak ki.

*Kézai I. appendixe*¹⁷³ „De nobilibus advenis” címmel az — igazán vagy fiktíve — idegen eredetű nemesei genealógiáját adja. Forrásként a nagyúri érdekeket megszólaltató XIII. század közepi történetíró művét használta hozzá. Magának az I. appendixnek a megszületése azt mutatja, hogy az oligarchaellenes Kézai sem tudta magát teljesen kivonni az advena-lista nagyúri törekvéseket kifejező szerzőjének hatása alól, azonban még a nagyrészt idegen eredetű és Kézaiéval ellentétes szemléletet mutató lajstromban is ábrázolni tudta Simon mester saját nézeteit. Az elvi bevezetőben Gézára hártja a vérontás ódiúmat, kihagyja a magyarok nyakas hitetlenségéről szóló megjegyzést, mely az idegen eredetű királyság koncepciójának volt fontos láncszeme.¹⁷⁴ „A Hont—Pázmán-nemzetség őseinél csak annyit említ, hogy Istvánt német szokás szerint karddal öveztek fel,¹⁷⁵ és teljesen elhagyja azt a leírást, amely szerint István a német lovagok tanácsára és segélyével lett király a magyarok felett, és sok magyart szolgásra vetettek a pogánysághoz való ragaszkodásért.”¹⁷⁶ Sőt, a 94. fejezetben azt jegyzi meg szerzőnk, hogy a jövevények a királynak és az ország más urainak szolgáltak, tőlük nyertek feudumo-

¹⁷⁰ Uo. 185.

¹⁷¹ GERICS József: Adalékok 125—126.

¹⁷² Hogy az egyház nem vette jó néven az Attila-kultuszt, azt Szt. István verses históriájának tendenciája bizonyítja. (L. MEZEY László: Szent István XIII. századi verses históriája. Magyar Századok. Bp. 1948. 47., 49.)

¹⁷³ SRH I. 187—192.

¹⁷⁴ Uo. 188. — L. GERICS József: Adalékok 125.

¹⁷⁵ SRH I. 188—189.

¹⁷⁶ GERICS József: Adalékok 125.

kat.¹⁷⁷ Ez a beállítás merev tagadása a magyar királyság (és a magyarországi kereszténység) idegen eredetéről a XIII. század közepén kidolgozott koncepciónak.

Simon mester krónikája 6. fejezetében határozottan leszögezi, hogy Magyarországnak 108 tiszta nemzetsége van és nem több,¹⁷⁸ más genusok advenák vagy foglyoktól erednek. S hogy mondanivalójának nagyobb nyomatékot adjon, megismétli: a 108, még a Meótság vidékén kialakult nemzetség „absque omni missitalia” értendő.¹⁷⁹ A 108-as szám az advena-listát bevezető 76. fejezetben is előfordul: „Minthogy a tiszta Magyarországnak nem több, mint 108 nemzetsége van, most azt kell megnézni, honnan való azok eredete, akik »latin« földről vagy Németországból vagy más országokból jöttek.”¹⁸⁰ Nyilvánvaló, ilyen beállításban egészen más értelmet nyer az advena-lajstrom, mint a nagybirtokosság XIII. század közepi történet-írójánál.

Ama tény mögött, hogy Kézai nem disztíngvál, a 108 nemzetséget egységesként kezeli mind jelen állapotában, mind a 108 provinciából levezetett eredetében, nagyon fontos politikai tartalom húzódik meg: a *nemesi egyenlőség*.¹⁸¹ A köznemesség báróellenes jelszava, egyszersmind a nemesi vármegye eszméje is ez a kisnemesek értelmezésében.

Az ún. II. appendix¹⁸² kétségtelenül a Kézai-krónika legértékesebb része; a polgári történet-írást keveset foglalkozott ezzel, lebecsülte értékét,¹⁸³ tulajdonképpen csak a marxista történet-írás „fedezte fel”. Sok problémája megoldatlan még ma is, s ha nem is vállalkozhattunk a kérdések mindegyikének felgöngyölítésére, néhány szemponttal talán mi is hozzájárulhatunk a megoldás útjának egyengetéséhez.

A II. appendixben lényeges történeti megfigyelések kapnak hangot. A szerző a honfoglaló magyarokat a XIII. század végi kunokhoz hasonlítja (nem is egészen alaptalanul), a pogányságot az állattartással, a kereszténységet a földműveléssel jellemzi. Ez utóbbi tételek levonásához is a kunoknak a magyarokkal történt összehasonlítása nyújthatott segítséget. Már ebből is két következtetés adódik. Egyrészt a II. appendixre hatott a kunok magyarországi jelenléte, a kunok élete.¹⁸⁴ Másrészt, éppen ebből következően, a II. appendix aligha elvont fejtegetés, hanem afféle kulcs-„regény”, a kulcs megtalálása azonban igen nehéz.¹⁸⁵

¹⁷⁷ SRH I. 192.

¹⁷⁸ A kutatás kiderítette, hogy a „108-as számot megközelítő eredményre jutunk, ha a ma ismert 180 nemzetségből a jövevényeket és az egyfalus, látszólag várjobbágyi eredetű nemzetségeket levonjuk. A 108-as szám tehát nem ősi hagyományon alapul, hanem a Kálmán törvénye alapján nemzetségi joggal birtokló nemek számontartásán.” (GYÖRFFY György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. Ua.: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára. Bp. 1959. 15.) Igaza van MÁLYUSZ Elemérnek (A Thuróczy-krónika és forrásai 54.), Kézai a nemzetségek számát jó magasan, 108-ban állapította meg, így az egyszerűbb nemzetségeket is hozzájuk számította. Vö. még GERICS József: Krónikáink néhány genealógiai vonatkozásáról. ItK 1967. 589—590.

¹⁷⁹ SRH I. 146.

¹⁸⁰ Uo. 187—188.

¹⁸¹ Ehhez a megállapításhoz a szakirodalom más úton is eljutott. L. HÓMAN Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum 47—48.; VÁCZY Péter: A népfeltség 559.; GERICS József: Adalékok 129.

¹⁸² SRH I. 192—194.

¹⁸³ L. pl. DOMANOVSKY Sándor: Kézai Simon mester krónikája 142. — Kivételként talán csak MARCZALI Henrik [Magyarország története az Árpádok korában (1038—1301). SZILÁGYI Sándor (szerk.): A magyar nemzet története II. Bp. 1896. 635.] véleménye jön számításba: a II. appendix „rövidsége mellett is [Kézai] művének legbecesebb része. Magyarországon ez a belső állapotok leírásának első kísérlete.”

¹⁸⁴ ERDÉLYI László: Krónikáink atyja Kézai 24—25.; GYÖRFFY György: A kunok feudalizálódása 248., 253., 258.

¹⁸⁵ ERDÉLYI László és GYÖRFFY György (l. fentebb, 184. jegyz.) a kun-kérdésben, HORVÁTH János (Stílusproblémák 374—377.) a római jogban, GERICS József (Adalékok 127—128.) Kun László védelmében, LEDERER Emma (ELEKES Lajos—LEDERER Emma—

Vizsgáljuk meg pontról pontra a II. appendix egyes fejezeteinek tartalmát! A 95. caput arról szól, hogy a pogány magyarok keresztény és pogány foglyaik egy részét megölték, más részét magukkal vitték a csatába, ismét más részét szolgálatukba állították. A kereszténység felvétele után a római egyház megparancsolta Géza fejedelemnek és István királynak, hogy a keresztény foglyokat engedjék szabadon, mivel a foglyok között sok nemes van. „Mivel pedig az ország igen tágas és néptelen volt, az egész communitas nem adta ehhez beleegyezését a pápának, az oly módon intézkedett, hogy a foglyok földet műveljenek és a föld gyümölcséből éljenek, mint más keresztények. Ezért a földdel nem rendelkező foglyok elvállalták, hogy saját akarataikból bért adnak, amennyit az urak kirónak.”¹⁸⁶

A 96. fejezet szerint a sok fogollyal rendelkező hatalmasok (potiores regni) nem bocsátották foglyaikat szabadon, miként a pápa akarta, hanem ház körüli szolgálatra rendelték sokukat: ezek lettek magyarán az udvarnokok. Ezt a szolgálatot, jöllehet akkor már a foglyok közül sokakat nemesek bírtak, Kálmán idejében törölték el. Ő azt akarta, hogy a foglyok szolgálatait csak ő maga és a főpapok vehessék igénybe. És hogy a nemesek communitasa ezt az eltörlést ne vegye rossz néven, a király udvarnokait használatra a nádornak adta, akit a nemesek érdekében állítanak élükre. A magyarok nehéz munkákat és terheket raktak foglyaikra, ami nem tetszett a főpapoknak, s szóltak a pápának. A pápa megbízta Szt. István királyt, hogy országának egyházait belátása szerint rendezze, váltsa ki a foglyokat, s azokkal csak ő rendelkezze. Ő minden foglyot ki is váltott, kivéve azokat, akiket az ország nemesei az egyházaknak ajánlékoztak. Az előbbieket közül többeket rendelt várainak szolgálatára kisebb függéssel.¹⁸⁷

A 97. fejezet arról tudósít, hogy a várjobbágyok szegény nemesek, akik a vár földjeiből kaptak földet a királytól.¹⁸⁸

A 98. fejezet szerint a magyarok nem szívesen engedték, hogy a király megváltsa foglyaikat. Erre Szt. István király és a főpapok rákényszerítették őket.¹⁸⁹

A 99. fejezet szerint a kiváltás csak a keresztény foglyokra vonatkozott, a barbár népből valókról a pápa semmit sem szólt. Azt akarja ugyanis az apostoli szék, hogy a pogányok a keresztényeknek legyenek alávetve.¹⁹⁰

Helyesen utalt *Gerics József* arra, hogy a „II. függelék keletkezését . . . csak a megírás korának társadalmi fejlődésével, mozgalmával kapcsolatban lehet kielégítően megmagyarázni. Az egységesedő dolgozó osztály harca a szabad költözésért a fokozódó terhek ellen, a serviensek és a felemelkedő várjobbágy-elemek communitas-szá (bár e terminus még szinte anakronizmus) szervezkedésének kezdetei, a tomboló feudális anarchia, a király és az egyház között folyó küzdelem, a pápaság beavatkozásai, a király kísérletei a serviensekkel való összefogásra az oligarchia ellen, a kun kérdés, a világi és egyházi nagybirtok ellentétei: ezek az összetevői annak a társadalmi környezetnek, amelyből ez a társadalomszemlélet kisarjad.”¹⁹¹ A II. appendix egyes mozaikjai tisztázottnak látszanak,¹⁹² s ha Kézai támaszkodott is íratlan (talán

SZÉKELY György: i. m. 219.) Kun László udvarának egyházellenes tendenciáiban, az ott megszelídített ható eretnek ideológiában, MÁLYUSZ Elemér (Történelmi Szemle 1961. 520—521.) pedig Kézai családjának helyzetében véli e „kulcs” megtalálását.

¹⁸⁶ SRH I. 192—193.

¹⁸⁷ Uo. 193.

¹⁸⁸ Uo.

¹⁸⁹ Uo. 194.

¹⁹⁰ Uo.

¹⁹¹ GERICS József: Adalékok 126—127.

¹⁹² ERDÉLYI László (Kronikáink atyja Kézai 24—25.) a kunok hatására és az 1279. évi országgyűlés dekrétumaira, MÁLYUSZ Elemér (A magyar köznemesség kialakulása. Száz 1942. 427—428.) a királyi serviensek és a várjobbágyok nemessé történt összeolvadására, GYÖRFFY György (A kunok feudalizálódása 248., 253., 258. és 258. I. 82. jegyz.) szintén a kunok hatására és Fülöp pápai legátus tevékenységére, céljaira, GERICS József (Adalékok 127.) — ERDÉLYI László és GYÖRFFY György nyomán — a kun törvényekre és az 1279-es

még honfoglalás kori) hagyományra,¹⁹³ ha ismerte is Kálmán törvényeit,¹⁹⁴ ha fel is használta Hartvikot,¹⁹⁵ ha alaposan ki is aknáta a római jogot,¹⁹⁶ első számú és alapvető forrása, amely azonban tényleg csak nyersanyag lehetett,¹⁹⁷ *saját korának valósága* volt, ahonnan a mozaikok szinte hiánytalanul levezethetők.¹⁹⁸ Úgy véljük: azt, hogy a mozaikok milyen elrendeződést nyerjenek, milyen szintet kapjanak, azaz a társadalomszemléletet ugyancsak a *kor* szabta meg.

Az apró kockákból összeállítható — és talán összeáll — kép világos. Milyen társadalmi osztályok, rétegek milyen beállítást kapnak a II. appendixben? Az *egyház* a felszabadítás eszmei atyja, a *király* a végrehajtója, a *közneemesek* megkülönböztetett figyelemben részesülnek, az *alávetettek* felszabadítása, szabad költözésük mintegy központi kérdéssé nővi ki magát, a *hatalmasokat* viszont elítéli a szerző. Ismét az a képlet ez, amivel a magyar történeti rész elemzésekor találkozhattunk: az *oligarchaelenes tábor*. Ez a platform nagyon sajátosan tükröződik a II. appendix szövetségi rendszerében: a király és az egyház közösen tevékenykedik,¹⁹⁹ a király nemesít, az egyház pedig kap (szolgákat) a nemességtől.

A képlet legérdekesebb tényezőjét az alávetettek osztálya szolgáltatja: Kézai itt tökéletesen elleplezi az *osztályszempontot*. A király, az egyház és a köznemesség mind az ő érdekükben dolgozik, felszabadításukért, a súlyos terhek ellen, a könnyebb szolgálatért. Mindezek fejében az alávetettek *önkéntes* béradást vállalnak. Határozott kismemesi szemlélet ez: szeretné nem létezővé tenni a parasztságot, az alávetettek *osztályharcát*. Mindamelllett a köznemesei szemléletű (és származású) Kézai nem áll oly messze a jobbágyoktól, hogy — ha másért nem, aktuálpolitikai megfontolásból — ne adjon hangot a rabszolga-felszabadításban, a szabad költözésben, a terhek könnyítésében realizálódó követeléseiknek. Ezek megoldását azonban nem harc, hanem afféle kölcsönös megegyezés formájában képzei el, az *osztálybéke* platformjáról. S megint csak a kis birtokú, kevés jobbággal rendelkező kismemes az, aki elsősorban *fél* a paraszti osztályharcától.

Túl ezen: a II. appendix reális problematikát hordoz; az előkelő nagyurak történeti elítélését tartalmazza. Vagyis az 1280-as években a kismemesség a paraszti osztályharc mellett a másik fő veszélyt a bárók előretörésében látja, s utópisztikus célként az ellenük széles körre kiterjedően létrehozandó egységfrontot jelöli meg történetirója, Simon mester.

*

Kézai — talán kismemesi származásából következően — elsősorban a közneemesek érdekeit képviseli. Valamelyik olasz egyetemen tanulhatott, olasz szavai Észak-Itáliára mutatnak.²⁰⁰ A római jogot Bolognában vagy Paduában sajátíthatta el, itt érthette a skolasztika, Aquinói

eseményekre, LEDERER Emma (A feudalizmus kialakulása Magyarországon. Bp. 1959. 59.) a jobbágság szabad költözésére utalt.

¹⁹³ MÖLNÁR Erik: i. m.² 290.; LEDERER Emma: A feudalizmus kialakulása Magyarországon 58.

¹⁹⁴ Uo. 59.

¹⁹⁵ SRH I. 193.

¹⁹⁶ HORVÁTH János: Stílusproblémák 374—377.

¹⁹⁷ Mint GERICS József (Adalékok 127.) véli.

¹⁹⁸ L. fentebb, 192. jegyz.

¹⁹⁹ Hogy a szerző éppen ezt az oldalt emeli ki, talán azzal kapcsolatos, hogy a király és az egyház együttműködése hiányzott az 1280-as években. Kézai azonban vigyáz az „arányokra”, hiszen azzal a megjegyzésével, hogy a pápa Istvánra szignálta a magyar egyházak feletti rendelkezést, azt juttatja kifejezésre: a király és az egyház viszonylatában a királyé a vezető szerep. Direkt válasz ez Fülöp fermói püspököknek, aki az I. kun törvény arengájában viszont éppen a pápa szupremáciáját és a magyar király fiúi engedelmisségét emelte ki a III. Ince-féle igények szellemében.

²⁰⁰ ECKHARDT Sándor: Száz 1927—1928. 466.

Tamás hatása, itt szívhatta magába a népfelség elvét. Járhatott Franciaországban is; francia topográfiai tájékozottsága,²⁰¹ Chalon nevének franciás írása²⁰² (valamint koncepciójának esetleges francia talajból származó gyökere²⁰³) mutat erre. Magyarországi állása (fidelis *clericusként* szolgálni Kun Lászlót) önmagában véve óriási kontraszt a kor hivatalosan táplált egyházellenességéhez viszonyítva. Ez az ellentmondás kompromisszum formájában jelentkezik: egyrészt Simon mester krónikája tükrözi Kun László udvarának pogányos ösvállalását: Menroth—Nemproth isten ellen lázad, Attila pedig pogány, maga Kézai sejteti, hogy a hun királynak nincs semmiféle vallásos meggyőződése.²⁰⁴ Attila azonban nem viszi véghez a pápa ellen tervezett hadjáratot, meghunyászkodik előtte, Kun Lászlónál sem egyházellenessége, hanem inkább fikatív szívessége dominál az egyház iránt (pl. Lászlónak a katolikus anyaszentegyház fiaként való aposztrofálása).²⁰⁵ Ez utóbbi beállításokat azonban valószínűleg Kézai klerikus volta s ama megfontolás sugallta, hogy az egyházra is szükség van az oligarchaellenes harcban.

Kézai művének alapvető tendenciája az oligarchaellenes tábor megszerveződésének, szövetségének történeti igazolása. Ebben a képben nagy súlyt és fontosságot kap a királyi hatalom ábrázolása. A krónika központi alakja Attila, benne tükröződik a Kun László-i udvar célkitűzése: megszüntetni a szeparatizmust, erős központi hatalmat kiépíteni. De a hun-történet figyelmeztetéssel is szolgál Kun László kora számára: ha felbomlik az erős királyi hatalom, széthullással fenyeget az állam, a birodalom is. A krónika másik fő alakja Kun László, benne Kézai Attila hagyományának továbbfolytatóját látja.

A krónikában a köznemességgel kapcsolatban írottak is döntően a fő koncepciót, a báróellenes egységfront történeti igazolását szolgálják. Mivel a köznemesek számának, politikai súlyának növelésében a nemesítések révén a király is tevőleges szerepet játszik, a köznemesek ezen a szalon is szorosan kapcsolódnak a királyi hatalomhoz. Továbbá a hun-történet és a Kun László-história is igazolja: a király és a nemesek szövetségesei. A királyság megteremtése előtt a nemesi *communitas* gyakorolta a hatalmat, a királyság intézményének bevezetése sem változtatott a lényegen, hiszen Attilát egyetértő akarattal emelték maguk fölé királyul; sőt, ha *Gerics József* értelmezése képviseli a helyes megoldást, hogy ti. Kézai szerint a *communitas* nem halt el a királyság megjelenésével,²⁰⁶ akkor ez még jobban nyomatékosítja a király és a nemesség szövetségét. Kiemelten hangoztatja Kézai az egységes nemesség fikcióját, ami önmagában is báróellenes; ehhez némi előzményeket (a nemesség-fogalom szűk körű kiterjesztésével) már a XIII. század közepi nagyúri történetírás is adhatott, illetve jelenthetett.

Sokat foglalkozik Kézai az alávetettekkel, elismeri honvéd szerepüket, de a belpolitika szférájában az osztálybúke platformján áll. Mérsékletes bánásmódot tétel fel a parasztság irányában, kisebb terheket, rabszolga-felszabadítást, a szabad költözés állapotának elérését, s ezért „cserében” a jobbágyok önkéntesen bért adnak. További vizsgálatot igényel, hogy ez a földbérfizetés mennyiben takarhatja a nyugati típusú, de szórványosan Magyarországon is fellelhető járuléklazulási formát.²⁰⁷ Valószínű, hogy az osztálybúkéért propagálja Kézai, mert a kisenemes fél a XIII. század második felében igen intenzív paraszti osztályharctól, de talán azért is, mert a széttagolódást képviselő bárókkal szemben a parasztságra is szükség lehet, hiszen elsősorban a paraszti termelőmunkát (következésképpen a parasztok munkájából élő uralkodó osztályt, főleg a köznemeseiket) korlátozza a bárói anarchia.

²⁰¹ SRH I. 153.

²⁰² Uo. — L. ECKHARDT Sándor: Száz 1927—1928. 623.

²⁰³ SZÜCS Jenő: Történelmi Szemle 1967. 131—132.; ua.: Valóság 1968/6. 43.

²⁰⁴ SRH I. 159.

²⁰⁵ Uo. 185.

²⁰⁶ GERICS József: Adalékok 107—109.

²⁰⁷ PACH Zsigmond Pál: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV—XVII. században. Bp. 1963. 22—32., 45—47.

Kézai krónikájának legfontosabb gondolatsora annak bizonyítása, hogy a magyar (és a hozzákapcsolt hun-) történet fénykorát akkor élte, amikor a köznemességgel szövetséges királyi hatalom erős volt, gátat tudott vetni a bárói törekvések érvényesülésének. Ez kétségtelenül a Kun László-i udvar *szubjektív* igényét fejezi ki; a való helyzet egészen más.

Kézai munkája *grandiózus történelmi fikció*: azt mutatja, minek, milyennek kellene lennie a történelemnek ahelyett, hogy mi és milyen volt. Vagyis a XIII. század végének objektív korszaka helyett a kor objektív mozzanatok segítségével összeállított, összességében azonban mégis bizonyos társadalmi rétegek, hatalmi tényezők által *elképzelt, óhajtott* szubjektív képét kapjuk.

Gyula Kristó

SIMON KÉZAI ET QUELQUES TRAITS DE L'IDÉOLOGIE DE LA PETITE NOBLESSE À LA FIN DU XIIIe SIÈCLE

Simon Kézai, aumônier de la cour du roi Ladislas IV (nommé le Couman) (1272—1290), créa une chronique hongroise nouvelle dans la première moitié des années quatre-vingts du XIIIe siècle. Issu de la petite noblesse et ayant fait ses études à l'étranger, Kézai visait dans son ouvrage à justifier historiquement l'organisation et l'alliance d'un camp antioligarchique. C'est Attila, le souverain des Huns au Ve siècle qui est la figure centrale de la chronique, c'est en lui que l'écrivain représente les objectifs de la cour de Ladislas le Couman et de la petite noblesse à la fin du XIIIe siècle, objectifs qui consistaient à faire cesser l'état de démembrement du pays et à créer un pouvoir central puissant. A maints passages de son ouvrage, Kézai accentue le fait que le roi et les nobles sont des alliés, mais en même temps il fait ressortir que non seulement le roi et la petite noblesse, mais les autres éléments de la société — l'église et les soumis — ont aussi un intérêt à limiter l'anarchie des barons. La force dirigeante de cette alliance utopique devrait être, outre la royauté, précisément cette petite noblesse dont le titre de noblesse, selon Kézai, était identique avec celui des barons, et dont l'organisation, la *communitas* des nobles dirigeait jadis le pays, plus tard les comitats. L'oeuvre de Kézai est une fiction historique de grande envergure: elle montre comment l'histoire devrait être, au lieu de ce qu'elle était.